

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Κείμενα
Νεοελληνικής
Λογοτεχνίας**

Α΄ ΤΕΥΧΟΣ

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

1ος τόμος

**ΚΕΙΜΕΝΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

Τεύχος Α΄

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

1ος τόμος

**Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
Κώστας Μπαλάσκας, Σύμβουλος Π. Ι.**

**Επιμέλεια Έκδοσης
Πολυτίμη Γκέκα**

Επιμέλεια εξωφύλλου: Βάσω Αβραμοπούλου

**Εικόνα εξωφύλλου:
Νίκος Χατζηκυριάκος – Γκίκας (1906–1994),
Μάντρες στην Ύδρα**

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

***Ομάδα Εργασίας Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου
Μάθησης και Θρησκευμάτων***

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**ΚΕΙΜΕΝΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ**

**Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
Δ. ΚΑΡΒΕΛΗΣ
Χ. ΜΗΛΙΩΝΗΣ
Κ. ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ
Γ. ΠΑΓΑΝΟΣ
Γ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ**

**Νικόλαος Γύζης (1842-1901). Το κρυφό σχολειό (1886)
Συλλογή Εμφιετζόγλου**

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Για τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν υπάρχει ομοφωνία ανάμεσα στους μελετητές της. Πολλοί θεωρούν τη βυζαντινή και τη νεοελληνική λογοτεχνία ως αδιάσπαστο σύνολο. Άλλοι θεωρούν ως τέρμα της βυζαντινής λογοτεχνίας και αφετηρία της νεοελληνικής το 1453. Η διαίρεση όμως αυτή, όσο κι αν συμφωνεί με τη διαίρεση της ιστορίας, είναι αυθαίρετη, γιατί πολύ πριν από το 1453, κατά το 10ο αιώνα, όπως θα δούμε, αρχίζει να διαμορφώνεται η νεοελληνική γλώσσα κι ο νεοελληνικός πολιτισμός, που σιγά σιγά διαφοροποιούνται από τη βυζαντινή γλώσσα και το βυζαντινό πολιτισμό. Βέβαια, τα χαρακτηριστικά εκείνα στοιχεία, που φανερώνουν τη μετάβαση από τη μια εποχή στην άλλη, δεν είναι πάντοτε εύκολο να εντοπιστούν, γιατί η διαμόρφωση τους γίνεται συνήθως με αργό ρυθμό και η επισήμανση τους είναι δύσκολη. Τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά, που μαρτυρούν τη μετάβαση από τη μια εποχή στην άλλη, μπορούμε να τα εντοπίσουμε στη γλώσσα, τους εκφραστικούς τρόπους, τη στιχουργική, τη θεματική ανανέωση και τη βαθμιαία διαμόρφωση της νεοελληνικής συνείδησης.

1. **Η γλώσσα.** Από την άποψη της γλώσσας, η βυζαντινή λογοτεχνία παρουσιάζεται διχασμένη: από τη μια μεριά υπάρχει η γραπτή γλώσσα των λογίων, που χρησιμοποιούν την αττική διάλεκτο· από την άλλη όμως υπάρχει και η ζωντανή, ομιλούμενη γλώσσα. Και στις δυο περιπτώσεις, κέντρο του γλωσσικού εξαρχαϊσμού και της διαμόρφωσης μιας ενιαίας

προφορικής κοινής είναι η Κωνσταντινούπολη. Κείμενα γραμμένα σε αρχαϊζουσα γλώσσα σώθηκαν ελάχιστα από τον 6ο ως τον 11ο αι. (Χρονογραφία Μαλάλα, βίοι αγίων κτλ.). Από τον 11ο αι. όμως πληθαίνουν τα λογοτεχνικά κείμενα που γράφονται σε δημωδέστερη γλώσσα. Βέβαια, η ελληνική είναι γλώσσα συντηρητική στην εξέλιξη της και γι' αυτό καθαρή τομή, που να χωρίζει τη μεσαιωνική από την αρχαία και τη νεοελληνική από τη μεσαιωνική γλώσσα, δεν υπάρχει. Οι μεταβολές είναι πάντοτε βραδείες και ανεπαίσθητες. Κατά την περίοδο όμως αυτή (10ος αι.) η ομιλούμενη γλώσσα παρουσιάζει σημαντικές φθογγολογικές, τυπικές και συντακτικές αλλαγές. Κατά το Γ. Χατζηδάκι η νεοελληνική γλώσσα διαμορφώθηκε πριν από το 10ο αιώνα.

2. Οι εκφραστικοί τρόποι. Οι εκφραστικοί τρόποι που συναντούμε στα πρώτα κείμενα της δημώδους νεοελληνικής λογοτεχνίας (παραλογές, ακριτικά τραγούδια κ.ά.) και της έντεχνης (ερωτοπαίγνια, που γράφτηκαν στα μέσα του 15ου αι.) είναι οι ίδιοι με τους εκφραστικούς τρόπους που βρίσκουμε στο κλέφτικο τραγούδι του 18ου αι. Η αδιάπτωτη χρήση και διατήρηση τους δείχνει ότι αποτελούν στοιχείο καθαρά νεοελληνικό.

3. Η στιχουργική. Όπως είναι γνωστό, κατά την περίοδο που διαμορφώνεται η ελληνιστική κοινή χάθηκε η προσωδία, η εκφώνηση δηλαδή των λέξεων σύμφωνα με την ποσότητα των συλλαβών, που ήταν μακρές ή βραχείες. Η απώλεια αυτή είχε συνέπειες και στη μετρική. Η αρχαία μετρική είχε ως βάση της ρυθμοποιίας της την προσωδία: ο ρυθμός δημιουργείται από την κανονική εναλλαγή μακρόχρονων και βραχύχρονων συλλαβών. Το αντίθετο συμβαίνει στη βυζαντινή και τη νεοελληνική μετρική: ο ρυθμός δημιουργείται

από την κανονική εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών. Βέβαια, κατά τη βυζαντινή περίοδο πολλοί ποιητές εξακολούθησαν να χρησιμοποιούν προσωδιακά μέτρα. Η νεοελληνική όμως μετρική απομακρύνεται από τα παλιά μέτρα και χρησιμοποιεί κυρίως το δεκαπεντασύλλαβο ή πολιτικό στίχο.

Ο ιαμβικός δεκαπεντασύλλαβος στίχος είναι πολύ συνηθισμένος στη νεοελληνική ποίηση, λόγια και δημοτική (Έπος Διγενή Ακρίτα, ποίηση πριν και μετά την Άλωση, κρητική ποίηση, δημοτικά τραγούδια κτλ.). Ονομάστηκε και πολιτικός κατά τους βυζαντινούς χρόνους, σε αντίθεση με τα προσωδιακά μέτρα που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι Έλληνες και οι βυζαντινοί λόγιοι ποιητές. Όταν στα μέσα τον 14ου αι. εισάγεται στη νεοελληνική ποίηση η ομοιοκαταληξία, συνδυάζεται σε δίστιχα που ομοιοκαταληκτούν (κρητική ποίηση).

Σημείωση: Η ομοιοκαταληξία, που χρησιμοποιήθηκε στην έντεχνη νεοελληνική ποίηση, φαίνεται ότι προήλθε από ιταλική επίδραση. Ιταλική λ.χ. επίδραση παρατηρούμε στη συλλογή λυρικών ποιημάτων της Κύπρου (βλ. Κυπριακά). Στα δημοτικά τραγούδια δε χρησιμοποιείται η ομοιοκαταληξία· τη συναντάμε μόνο στα λιανοτράγουδα (δίστιχα που ομοιοκαταληκτούν).

4. Η θεματική ανανέωση. Σημαντική θέση στη βυζαντινή κοσμική ποίηση είχαν τα διδακτικά ποιήματα (γράφονταν για πρακτικούς σκοπούς και αναφέρονταν σε ποικίλα θέματα) και τα ηθικοδιδακτικά, ενώ στη θρησκευτική ποίηση η υμνογραφία. Οι εκκλησιαστικοί ύμνοι βάζονται προς δόξα του Θεού ή των αγίων και είναι συνδυασμένοι με τη χριστιανική λατρεία. Κατά τους τελευταίους όμως αιώνες πριν από την Άλωση και κυρίως κατά την περίοδο των Σταυροφοριών, οπότε οι Έλληνες έρχονται σ' επαφή με τους Φράγκους και τους

Ενετούς, παρατηρούμε μια διαφοροποίηση, όπως παρουσιάζεται στα ιπποτικά μυθιστορήματα (ιπποτικός ρομαντισμός, υποταγή των ηρώων στον έρωτα, μονομαχίες, αγάπη για την περιπέτεια σε χώρες μακρινές κτλ). Ο ελληνισμός, βέβαια, δέχτηκε επιδράσεις κι από την Ανατολή, που είναι φανερές στα παραπάνω μυθιστορήματα (ο κόσμος του παραμυθιού με τις μάγισσες, τους δράκους και τα μαγικά δαχτυλίδια). Παράλληλα, η βυζαντινή παράδοση θα συνεχιστεί με την ηθικοδιδασκτική ποίηση κατά τους τελευταίους αιώνες πριν από την Αλωση.

5. Η διαμόρφωση νεοελληνικής συνείδησης. Το αρχαιότερο μνημείο της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι το Έπος του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα. Σύμφωνα με την άποψη του Ν. Πολίτη, που την ακολουθούν πολλοί μελετητές, το έπος τον Διγενή Ακρίτα εκφράζει τα ιδεώδη και τους πόθους του ελληνικού γένους. Την ίδια εποχή έχουμε ανάλογες επικές δημιουργίες στην Ανατολή και στη Δύση, που φανερώνουν την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των λαών. Υπάρχει όμως και η άποψη ότι δεν πρόκειται για έπος, αλλά για έμμετρο ερωτικό μυθιστόρημα.

(Η γενική εισαγωγή και οι ειδικές κάθε περιόδου πρέπει να χρησιμοποιούνται για τη διδακτική αξιοποίηση των κειμένων).

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Για τη διαίρεση της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία. Από τις διαιρέσεις που έχουν προταθεί, η περισσότερο αποδεκτή είναι η εξής:

**Α΄ Πρώτη Περίοδος: Χρόνοι πριν από την Άλωση:
10ος αι. – 1453.**

Χωρίζεται σε δύο φάσεις:

I. Πρώτη φάση: 10ος αι. – 1204 (Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους).

II. Δεύτερη φάση: 1204–1453 (Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους).

Β΄ Δεύτερη περίοδος: Χρόνοι μετά την Άλωση: 1453-1669 (Κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους).

Γ΄ Τρίτη περίοδος: Χρόνοι αφύπνισης του νέου ελληνισμού, 1669 – 1830 (Η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητο κράτος). Μπορούμε να τη χωρίσουμε σε δυο φάσεις:

I. Πρώτη φάση: 1669 – 1774 (Θρησκευτικός ουμανισμός).

II. Δεύτερη φάση: 1774 – 1830 (Ακμή τον νεοελληνικού διαφωτισμού).

Δ΄ Τέταρτη περίοδος: Περίοδος τον νέου ελληνικού κράτους (1830 – 1980). Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου είναι ότι η λογοτεχνία αναπτύσσεται υπό εντελώς διαφορετικούς όρους, αφού έχει πλέον συσταθεί το ελληνικό κράτος. Υποδιαιρέσεις αυτής της περιόδου αποτελούν:

I. Η Επτανησιακή Σχολή*

II. Οι Φαναριώτες και η Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830 – 1880).

III. Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880–1920).

IV. Η Νεότερη Λογοτεχνία (1920–1980)**.

Υποδιαιρέσεις της

α) Πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου: Η γενιά του '20 (1920 – 1930) [Κατά τη δεκαετία αυτή κυριαρχεί η νεορομαντική ή νεοσυμβολιστική ποιητική Σχολή].

β) Δεύτερη δεκαετία του Μεσοπολέμου: Η γενιά του '30 (1930 – 1940).

γ) Η μεταπολεμική λογοτεχνία: Πρώτη και δεύτερη μεταπολεμική γενιά (1941–1967).

δ) Η σύγχρονη λογοτεχνία: Η δεκαετία του 70.

Όπως είδαμε, κατά την πρώτη περίοδο (10ος αι. –1453) παρατηρούνται γλωσσικές και γενικότερα πολιτιστικές αλλαγές, που δείχνουν ότι βρισκόμαστε στην αρχή ενός νεότερου κόσμου, του νεοελληνικού. Ιστορικά η περίοδος αυτή καλύπτει τους τελευταίους αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Όταν ο ελληνικός πολιτισμός έρχεται σ' επαφή με το δυτικό στις αρχές του 13ου αι. (η Κωνσταντινούπολη καταλαμβάνεται από τους Φράγκους το 1204), οι αλλαγές πυκνώνουν. Βρισκόμαστε σε μια εποχή που ο δυτικός κόσμος αναγεννιέται κι ο βυζαντινός δέχεται τις επιδράσεις του.

---

* Η Επτανησιακή Σχολή δεν καλύπτεται απόλυτα από τη χρονολογία του τίτλου, γιατί εμφανίζεται νωρίτερα, όπως θα δούμε στη σχετική εισαγωγή.

** Στον Γ' τόμο των Κ.Ν. Λογοτεχνίας ανθολογούνται συγγραφείς και ποιητές που παρουσιάστηκαν με βιβλίο τους ως το 1980.

Οι επιδράσεις αυτές είναι αποτέλεσμα είτε των ανταλλαγών ανάμεσα στους δυο κόσμους είτε κατακτήσεων ελληνικών περιοχών από τους Δυτικούς. Στην περίπτωση κατακτήσεων οι επιδράσεις είναι άμεσες (Κύπρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη, Επτάνησα κτλ.) και δημιουργούν τις προϋποθέσεις για μια πραγματική πνευματική αναγέννηση (Κρήτη, Επτάνησα). Για την κρητική λογοτεχνία θα μιλήσουμε στο εισαγωγικό σημείωμα της δεύτερης περιόδου. Η επτανησιακή θα μας απασχολήσει αργότερα.

Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης η ελληνική πολιτική ιστορία κι ο πνευματικός βίος του ελληνισμού (που τον διακρίνουμε σε ελληνισμό της διασποράς, τουρκοκρατούμενο και λατινοκρατούμενο) επηρεάζεται από τα γεγονότα της ευρωπαϊκής ιστορίας και τα μεγάλα πνευματικά κινήματα που παρατηρούνται στην περιοχή του δυτικού κόσμου. Τα πνευματικά κινήματα, που είχαν μεγάλη απήχηση στην πολιτική και πνευματική πορεία του ελληνισμού, είναι η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός.

1. Η ευρωπαϊκή αναγέννηση. Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα δεν έγινε πολύ αισθητή, επειδή οι συνθήκες που επικρατούσαν κατά τους δυο πρώτους αιώνες της δουλείας ήταν πολύ δυσμενείς. Το πνεύμα όμως της ιταλικής αναγέννησης, όπως διαμορφώθηκε από το 15ο – 18ο αι. στις ελληνικές περιοχές που ελέγχονταν από την Ενετία, επηρέασε α) τον ελληνισμό των βενετοκρατούμενων περιοχών (Κρήτη, Επτάνησα, ελληνική κοινότητα της Βενετίας) και β) πολλούς σημαντικούς εκπρόσωπους του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού (Δεύτερη περίοδος).

2. Ο ευρωπαϊκός διαφωτισμός. Οι ιδέες του επηρέασαν την ελληνική παιδεία και δημιούργησαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του νεοελληνικού διαφωτισμού, κυρίως στις περιοχές του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού (Τρίτη περίοδος) και των παραδουνάβιων ηγεμονιών.

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
(10ος αι. – 1453)

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Παραλογές

Ακριτικά τραγούδια

Του Χάροντα – Του Κάτω Κόσμου

Ιστορικά τραγούδια

Κλέφτικα τραγούδια

Η ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Το έπος του Διγενή Ακρίτα

Πτωχοπροδρομικά

Ιπποτικά μυθιστορήματα

Θρήνοι

Τάσος (Αλεβίζος) (1914 - 1985),
Διγενής (1949) χαρακτηριστικό

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (10ος αι. – 1453)

Κατά την περίοδο αυτή διαμορφώνονται τα βασικά χαρακτηριστικά της νεοελληνικής λογοτεχνίας: νεοελληνική γλώσσα και στιχουργική, νέοι εκφραστικοί τρόποι, ανανέωση στο περιεχόμενο, αφύπνιση της εθνικής συνείδησης. Το χάσμα ανάμεσα στη γραπτή αρχαίζουσα και την ομιλούμενη γλώσσα συνεχίζεται. Από τον 11ο αι. τα γραπτά δημώδη κείμενα πληθαίνουν. Συνυπάρχουν όμως ακόμη τα λόγια στοιχεία της βυζαντινής παράδοσης μαζί με τα στοιχεία που εκφράζουν τον αναφαινόμενο νέο ελληνισμό ή τις επιδράσεις, που είναι αποτέλεσμα της επαφής με τους Δυτικούς και των κατακτήσεών τους.

Ανθολογούμενα κείμενα της περιόδου: Παραλογές, Ακριτικά τραγούδια, Το Έπος του Διγενή Ακρίτα, Πτωχοπροδρομικά, Ιπποτικά μυθιστορήματα, Κείμενα της Αλώσεως.

I. 10ος αι. –1204

Κατά τους χρόνους αυτούς το Βυζάντιο περιορίζεται στο γεωγραφικό χώρο της Μικράς Ασίας και της Βαλκανικής. Τούτο έχει ως συνέπεια να παρουσιάζει περισσότερη ομοιογένεια στον εθνικό και πολιτιστικό του χαρακτήρα, που γίνεται σχεδόν εξολοκλήρου ελληνικός. Γι' αυτό κατά την περίοδο αυτή, παρά τις επιδρομές, που φθείρουν την αυτοκρατορία, υπάρχουν πιο πρόσφορες συνθήκες για τη μετάβαση από τη βυζαντινή στη νεοελληνική εποχή, αφού στο χώρο που απέμεινε κυριαρχεί το ελληνικό στοιχείο.

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε επιβιώνουν πολλά δημοτικά τραγούδια, που συνεχίζουν τη λαϊκή παράδοση του αρχαίου τραγουδιού. Συνδυασμένα με τη μουσική παραδίδονται πιο εύκολα από γενιά σε γενιά, με τροποποιήσεις και προσαρμογές στις αντιλήψεις και τα έθιμα της κάθε εποχής. Τέτοια τραγούδια είναι όσα έχουν σχέση με την κοινωνική ζωή του ανθρώπου (νανουρίσματα, παιδικά, της αγάπης, του γάμου, εορταστικά, της ξενιτιάς, μοιρολόγια κτλ.).¹

Όπως είδαμε και πέρυσι, εκτός από τα παραπάνω τραγούδια, που αναφέρονται σε διάφορες εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής, υπάρχουν οι παραλογές και τα τραγούδια που έχουν ιστορική προέλευση (ακριτικά, ιστορικά, κλέφτικα). Με τα ιστορικά και τα κλέφτικα, που η ακμή τους ανάγεται στο 18ο αιώνα, θ' ασχοληθούμε κατά την εξέταση της πρώτης περιόδου. Στην πρώτη περίοδο θα μας απασχολήσουν επίσης οι παραλογές και τα ακριτικά τραγούδια, που είναι τα πιο παλιά δημοτικά τραγούδια και η αρχή τους μας οδηγεί στο Βυζάντιο (9ος αι.).

---

1. Το δημοτικό τραγούδι επιβιώνει και σήμερα ακόμη. Κάτω όμως από τις συνθήκες του σύγχρονου πολιτισμού δεν ανανεώνεται και φθίνει.

Η ΛΟΓΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Μετά τη δημοτική ερχόμαστε στη λόγια παραγωγή, που περιλαμβάνει κάθε κείμενο, ποιητικό (κυρίως) ή πεζό, που χρησιμοποιεί τη διαμορφούμενη κοινή γλώσσα της εποχής (με αποκλίσεις, βέβαια, τότε προς τη λόγια και τότε προς τη δημώδη γλώσσα) και ο δημιουργός του είναι κάποιος λόγιος, ανεξάρτητα αν το όνομα του διασώθηκε ή όχι. Στην πρώτη φάση της πρώτης περιόδου τα πιο αξιόλογα από τα κείμενα αυτά είναι το Έπος του Διγενή Ακρίτα και τα Πτωχοπροδρομικά ή Προδρομικά. Άλλα κείμενα, που εντάσσονται σ' αυτή τη φάση της πρώτης περιόδου, αλλά δε φτάνουν την αξία των Προδρομικών, είναι και τα στιχουργήματα του Σπανέα και του Μιχαήλ Γλυκά. Τα κείμενα αυτά, όπως και τα Προδρομικά, δε διαφοροποιούνται μόνο από άλλα λόγια κείμενα της ίδιας περιόδου, γιατί χρησιμοποιούν την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής τους, τη δημώδη, κι όχι την αρχαϊζουσα (γι' αυτό και τα ονομάζουμε δημώδη κείμενα), αλλά και γιατί έχουν χαρακτήρα λαϊκό· αναφέρονται στους καημούς και τα βάσανα του απλού ανθρώπου και διαπνέονται από θυμοσοφία και διάθεση σατιρική. Μας μεταφέρουν έτσι από τις αφηρημένες περιοχές της φιλοσοφίας, της θεολογίας και της αρχαϊζουσας φιλολογικής παραγωγής του Βυζαντίου στην καθημερινή ζωή και τα προβλήματα της, στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων της Κωνσταντινούπολης.

II. 1204–1453

Μετά το 1204, χρονιά που οι Φράγκοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, ο βυζαντινός κόσμος δέχεται τις επιδράσεις του δυτικού. Κατά τη φάση αυτή της πρώτης περιόδου, ενώ σε πολλά έργα συνεχίζεται η βυζαντινή παράδοση, σε άλλα είναι εμφανείς οι δυτικές επιδράσεις. Στα έργα αυτά ανήκουν το Χρονικόν του Μορέως και τα Ιπποτικά μυθιστορήματα. Το Χρονικόν του Μορέως εξιστορεί την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους και κυρίως την κατάκτηση της Πελοποννήσου. Φαίνεται πως γράφτηκε από εξελληνισμένο Φράγκο. Το έργο, που είναι έμμετρο, δεν έχει καμιά ποιητική αξία. Παρουσιάζει περισσότερο γλωσσικό και ιστορικό ενδιαφέρον, αν και βλέπει τα πράγματα από τη δυτική σκοπιά. Την πρόσμειξη όμως νεοελληνικών στοιχείων, που έχουν την αφετηρία τους στο Έπος του Διγενή Ακρίτα, και των δυτικών, τη βρίσκουμε στα ιπποτικά μυθιστορήματα.

Άλλα έμμετρα κείμενα, στα οποία συνεχίζεται η βυζαντινή παράδοση, είναι όσα γράφτηκαν με πρόθεση ηθικοδιδασκτική. Τέτοια στιχουργήματα είναι πολλά. Διδακτικό σκοπό έχουν επίσης και οι Ιστορίες των ζώων.

Η πρώτη περίοδος κλείνει με την άλωση της Πόλης στις 29 Μαΐου 1453. Την απήχηση της θα τη βρούμε στους ιστορικούς της εποχής και στους θρήνους.

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Εισαγωγή

Όπως στην αρχαιότητα έτσι και στη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, παράλληλα προς τη λόγια, συνεχίζεται η λαϊκή παραγωγή, δηλαδή το δημοτικό τραγούδι, συνδεδεμένο πάντα με τη μουσική και συχνά με το χορό.

Από την αρχαιότητα και από τα βυζαντινά χρόνια τα δείγματα δημοτικών τραγουδιών που μας διασώθηκαν είναι πολύ λίγα, συνήθως αποσπασματικά, και έφθασαν στα χέρια μας ως παραθέματα σε κείμενα συγγραφέων. Και τούτο, επειδή το ενδιαφέρον για τα δημοτικά τραγούδια και η συστηματική καταγραφή τους αρχίζει στα νεότερα χρόνια και κυρίως με την ανάπτυξη της επιστήμης της Λαογραφίας. Πολλά από τα δημοτικά τραγούδια που δημιουργήθηκαν στη βυζαντινή περίοδο έφθασαν ως τις μέρες μας με την προφορική παράδοση και φυσικά με αναπροσαρμογές, ανάλογα με την εποχή και με τον τόπο. Άλλα πάλι πλάστηκαν σε νεότερα χρόνια πάνω στον τύπο των παλαιότερων.

Συγκρίνοντας τα παλιότερα δείγματα δημοτικών τραγουδιών με τα νεότερα, διαπιστώνουμε ότι όλα ακολουθούν μερικούς βασικούς κανόνες στην τεχντροπία τους και παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά. Οι κυριότεροι από αυτούς τους κανόνες είναι οι εξής:

1. - Ο λιτός και πυκνός λόγος. Αποφεύγονται δηλαδή οι μακρηγορίες, τα επίθετα είναι ελάχιστα (συνήθως «χαρακτηριστικά») και ο λόγος συγκροτείται κυρίως με ουσιαστικά και ρήματα:

Σαρανταπέντε μάστοροι κι εξήντα μαθητάδες
γεφύρι -v- εθεμέλιωναν στης Άρτας το ποτάμι.

2. - Η αρχή της ισομετρίας. Κάθε μετρική ενότητα (ημιστίχιο, στίχος ή δίστιχο) περιέχει ένα ολοκληρωμένο νόημα. Στους στίχους δηλαδή των δημοτικών τραγουδιών αποκλείονται οι **διασκελισμοί**. Δε θα συναντήσουμε λ.χ. ποτέ στίχους, όπου το νόημα να πηδάει στην επόμενη μετρική ενότητα, σαν κι αυτούς:

Καλότυχοι οι νεκροί που λησμονάνε
την πίκρια της ζωής. Όντας βυθίσει
ο ήλιος και το σούρουπο ακολουθήσει

(Λ. Μαβίλης, Λήθη)

3. - Η επανάληψη ή ολοκλήρωση του νοήματος του πρώτον ημιστίχιου στο δεύτερο:

Το Μάη επαντρεύτηκε, το Μάη γυναίκα πήρε...
Να κατακάτσει ο κουρνιαχτός, να σηκωθεί η αντάρα.

4. - Το θέμα των άσκοπων ερωτημάτων:

Μην ο Καλύβας έρχεται, μην ο Λεβεντογιάννης;
Ούδ' ο Καλύβας έρχεται ούδ' ο Λεβεντογιάννης.

5. - Το θέμα του αδυνάτου:

Αν τρέμουν τ' άγρια βουνά, να τρέμει το γεφύρι
Κι αν πέφτουν τα άγρια πουλιά, να πέφτουν
οι διαβάτες...

6. - Οι προσωποποιήσεις: Τα βουνά, τα πουλιά, τα δέντρα, τα άλογα κλπ., δηλαδή κάθε έμψυχο ή άψυχο μπορεί να μιλάει και να παίρνει μέρος στη δράση.

Όπως είπαμε παραπάνω, τα δημοτικά τραγούδια είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη μουσική, είναι αυτό που λέει το όνομα τους, τραγούδια. Παράγονται από λαϊκούς δημιουργούς συγχρόνως με τη μελωδία

ή προσαρμόζονται νέοι στίχοι σε μελωδία γνωστή. Καθώς μεταδίδονται με την προφορική παράδοση από τόπο σε τόπο και από γενιά σε γενιά υφίστανται μεταβολές και έτσι δημιουργούνται διαφορετικές μορφές τον ίδιου τραγουδιού (παραλλαγές). Είναι επίσης συνδεδεμένα με διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις: εργασίες (εργατικά), πορείες (του δρόμου), χορούς (χορευτικά), συμπόσια (της τάβλας), γάμους (του γάμου, του γαμπρού, της νύφης), αγερμούς παιδιών (κάλαντα), θανάτους (μοιρολόγια) κτλ.

Φυσικά εμείς εδώ τα μελετούμε μόνο ως «κείμενα» που έχουν καταγραφεί πιστά από διάφορους μελετητές. Μολονότι δημοτικά τραγούδια τραγουδιούνται ακόμη σε πολλά μέρη της πατρίδας μας, εντούτοις η παραγωγή τους έχει πια σταματήσει, επειδή οι εκφραστικές ανάγκες των ανθρώπων θεραπεύονται από την προσωπική παραγωγή. Τα πιο πρόσφατα θεωρούνται αυτά που έδωσε ο ελληνοϊταλικός πόλεμος.

Ως προς το περιεχόμενό τους, διαιρούνται στις εξής κατηγορίες:

Α' . – Παραλογές. Είναι πολύστιχα αφηγηματικά τραγούδια που εξιστορούν δραματικές κυρίως περιπέτειες της ζωής, πραγματικές ή φανταστικές (κάποιο περιστατικό, μια παράδοση, ένα μύθος). Η μεγάλη ποικιλία των θεμάτων τους δυσκολεύει τη σαφή κατάταξη τους σε κατηγορίες: Μυθικά θέματα διάφορα, στοιχειά, δράκοι, λάμιες, δοκιμασίες της αγάπης, ανόσιοι έρωτες, αποπλανήσεις, ραδιουργίες, απιστίες, πιστές και άπιστες γυναίκες, δράματα τιμής, αναγνωρίσεις συζύγων και αδελφών, θρύλοι κτλ. είναι από τα πιο συνηθισμένα. Πάντως το ιδιαίτερο γνώρισμα που χαρακτηρίζει αυτές τις διηγήσεις είναι το παραμυθικό στοιχείο. Και αυτός είναι ο λόγος που τα ονόμασαν «πλαστά».

Για την ιστορική και γεωγραφική τοποθέτηση των παραλογών δεν έχουμε ακριβείς μαρτυρίες. Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι οι παλαιότερες από αυτές έχουν μεγάλη ομοιότητα με τα ακριτικά τραγούδια (βλ. πιο κάτω). Θεωρούνται πάντως το παλαιότερο στρώμα των δημοτικών μας τραγουδιών. Είχαν μεγάλη διάδοση σε όλους τους βαλκανικούς λαούς και παρουσιάζουν αναλογίες με παραδόσεις, μύθους, παραμύθια και τραγούδια των λαών της κεντρικής και βόρειας Ευρώπης. Το γεγονός αυτό έδωσε αφορμή για πολλές συζητήσεις και έρευνες, όπως θα δούμε και στα επιμέρους σημειώματα που προτάσσονται στα τραγούδια που παραθέτουμε.

Β' . – Ακριτικά τραγούδια. Όπως και οι παραλογές, είναι από τα παλαιότερα δημοτικά μας τραγούδια. Η αρχή τους μας οδηγεί στο Βυζάντιο. Συγκεκριμένα, η δημιουργία τους οφείλεται στις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στα ανατολικά σύνορα του κράτους από τον 8ο αιώνα, κυρίως όμως από τον 9ο ως τον 11ο, εξαιτίας των σκληρών αγώνων των Βυζαντινών στην περιοχή αυτή εναντίον των Αράβων (Σαρακηνών).

Η αυτοκρατορία, για να αναχαιτίσει τις ληστρικές επιδρομές των Σαρακηνών ή Απελατών (ληστών), εμπιστεύτηκε τη φρούρηση των συνόρων στους ακρίτες (από τη λέξη «άκρα», τα σύνορα). Παραχωρούσε δηλαδή σε στρατιωτικούς, στις παραμεθόριες περιοχές κοντά στον Ευφράτη, στον Ταύρο και στον Αντίταυρο, μεγάλα αγροκτήματα να τα καλλιεργούν χωρίς να πληρώνουν φόρους, με την υποχρέωση όμως να αποκρούουν τις εχθρικές επιθέσεις. Έτσι δημιουργήθηκε στις περιοχές αυτές μια ισχυρή τοπική φεουδαρχία.

Οι ακρίτες ήταν υποχρεωμένοι από τις συνθήκες να ζουν σε διαρκή πολεμική ετοιμότητα. Οι επαρχίες τους

είχαν τη μορφή στρατοπέδου. Όταν δεν ήταν απασχολημένοι με πολεμικές επιχειρήσεις, ασκούσαν στα όπλα, γυμνάζονταν ή συμμετείχαν σε επικίνδυνα κυνήγια άγριων ζώων, όπου επιδείκνυαν, εκτός από τη δεξιοτεχνία, τόλμη και ανδρεία. Τα κατορθώματά τους υμνήθηκαν σε τραγούδια που ανήκουν σε έναν ειδικό κύκλο τραγουδιών, τα Ακριτικά, που είχαν χαρακτήρα ηρωικό και μορφή επική.

Στην προσωπική ανδρεία των ακριτών η γόνιμη λαϊκή φαντασία έδωσε διαστάσεις υπερφυσικές. Ανάμεσα στους ήρωες των τραγουδιών αυτών αναφέρονται ο Κωσταντής ή Κωνσταντίνος, ο Ανδρόνικος, ο Σκληρόπουλος, ο Φωκάς, ο Πορφυρής κ.ά. Όλους όμως τους ξεπερνούσε ο Διγενής Ακρίτας, που έγινε το σύμβολο της υπεράνθρωπης ανδρείας.

Τα ακριτικά τραγούδια, που η αρχή τους τοποθετείται από τους περισσότερους μελετητές στο 10ο αι., έφτασαν ως εμάς με την προφορική παράδοση και έχουν υποστεί, όπως είναι φυσικό, αλλοιώσεις. Είναι τα πιο διαδεδομένα σε όλον τον ελληνισμό. Απλώθηκαν από τον Πόντο και την Καππαδοκία, όπου εμφανίστηκαν, ως την Ήπειρο, τα Ιόνια Νησιά, την Κρήτη και την Κύπρο. Είναι από τα ωραιότερα δημοτικά τραγούδια με κύρια χαρακτηριστικά την ηρωική πνοή και την τολμηρή έκφραση. Τα ακριτικά τραγούδια με το πέρασμα του χρόνου ήταν φυσικό να αναπροσαρμόζονται, για να εκφράσουν ανάλογες περιστάσεις της εθνικής ζωής.

Γ' . – Του Χάροντα – Του Κάτω Κόσμου. Τα δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται στο Χάροντα ή στον Κάτω Κόσμο συνδέονται στενά με τα μοιρολόγια, συχνά μάλιστα ταυτίζονται στη χρήση. Πηγάζουν από την οδύνη που προξενεί στον άνθρωπο η εμπειρία του θανάτου.

Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι μέσα από τα τραγούδια αυτά αναδύεται η βαθύτατη αγάπη για τη ζωή.

Δ' . – Ιστορικά Τραγούδια. Ιστορικά θεωρούνται τα δημοτικά τραγούδια που έχουν ως θέμα τους ένα συγκεκριμένο γεγονός, εθνικό ή κοινωνικό, συνήθως επικαιρικό και θλιβερό (πολεμικές συγκρούσεις, πολιορκίες και αλώσεις πόλεων, επιδρομές ληστών και πειρατών, αιχμαλωσίες, επαναστάσεις και χαμένες μάχες, επιδημίες, πείνες και γενικά συμφορές όλων των ειδών). Σπάνια βρίσκει κανείς και τραγούδια που μιλούν για ευχάριστα περιστατικά και άλλα που κάνουν πολιτική σάτιρα, κυρίως σε εποχές έντονων πολιτικών αναβρασμών. Τέτοια είναι μερικά τραγούδια που μας παραδόθηκαν από τη βυζαντινή ακόμα εποχή, αλλά και τη νεότερη.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, καθώς και η προσκόλληση στο θέμα, δίνουν στα ιστορικά τραγούδια πληροφοριακό χαρακτήρα και εμποδίζουν την έμπνευση να λειτουργήσει ποιητικά. Γι' αυτό και πολλά από αυτά δεν καταξιώνονται αισθητικά. Όταν όμως κατορθώνουν να εκφράσουν το θεμελιακό χαρακτήρα του συγκεκριμένου γεγονότος που εξιστορούν, πέρα από την απλή μαρτυρία του, φορτίζονται συγκινησιακά και φτάνουν σε υψηλές ποιητικές κορυφώσεις, όπως Το κρούσος της Αντριάνούπολης, Σκλάβοι των Μπαρμπάρων, Της Δέσπως, Του Κιαμήλ Μπέη κ.ά.

Τα ιστορικά τραγούδια, σχεδόν στο σύνολο τους, δημιουργήθηκαν στα χρόνια μετά την Άλωση και κυρίως κατά τους αγώνες των Σουλιωτών ή της επανάστασης του 1821. Ελάχιστα αναφέρονται σε γεγονότα της εποχής μας (Μακεδονικός αγώνας, Μικρασιατική καταστροφή κτλ.).

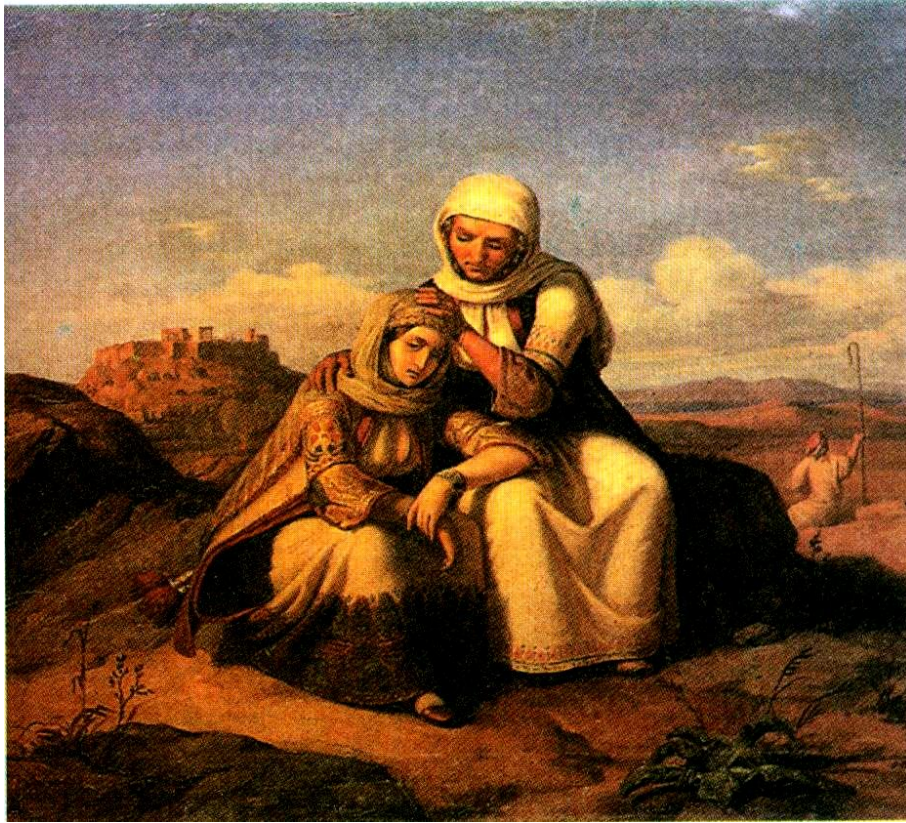
Ε' . – Κλέφτικα τραγούδια. Τα κλέφτικα τραγούδια αποτελούν τη νεότερη και πιο πλούσια κατηγορία δημοτικών τραγουδιών. Είναι γέννημα της ζωής των κλεφτών και αρματολών την εποχή της τουρκοκρατίας. Γι' αυτό και προέρχονται από περιοχές της Ελλάδας, όπου δρούσαν οι κλεφταρματολοί: Πελοπόννησο, Στερεά, Ήπειρο, Θεσσαλία, Νότια Μακεδονία και Χαλκιδική.

Τα τραγούδια αυτά εγκωμιάζουν τη ζωή και τα κατορθώματα των κλεφτών και αρματολών ή θρηνούν το θάνατο τους. Μολονότι όμως αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, δεν είναι αφηγηματικά, δεν είναι έπη, αλλά «κυρίως άσματα»¹. Από το γεγονός που έχουν ως υπόθεση παίρνουν μονάχα τον πυρήνα ή, το πολύ, τις κύριες γραμμές του εισάγοντας άφθονα λυρικά στοιχεία. Η έκφραση τους είναι λιτή, αλλά γεμάτη πάθος, τόλμη και δραματικότητα. Διακρίνονται επίσης για την ακρίβεια στη διήγηση και την προσήλωση στα συγκεκριμένα πρόσωπα και πράγματα. Δεν χρησιμοποιούν αφηρημένες έννοιες. Συχνή είναι η χρήση διαλόγου. Ήταν τραγούδια καθιστά (δε χορεύονταν), με πλούσια μελωδία.

Το πνεύμα που εκφράζουν είναι ο θαυμασμός για την ανδρεία, τη «λεβεντιά» και την ανεξάρτητη ζωή μέσα στα σκοτεινά χρόνια της δουλείας.

---

1. Στίλπων Κυριακίδης, Το Δημοτικό Τραγούδι – Συναγωγή Μελετών, Αθήνα, 1978, εκδ. Ερμής, σ. 50 κ.εξ.

**Θεόδωρος Βρυζάκης (1819-1878), Παραμυθία (1847)
Εθνική Πινακοθήκη**

Παραλογές

Του νεκρού αδελφού

Η υπερφυσική ιστορία του νεκρού αδελφού, που τον σηκώνουν από το μνήμα οι κατάρες της μάνας, για να εκπληρώσει την υπόσχεση που έδωσε, είχε, όπως μαρτυρούν οι πολλές παραλλαγές, ευρύτατη διάδοση όχι μόνο σε όλο τον ελληνικό χώρο, αλλά και στους βαλκανικούς και στους άλλους λαούς της Ευρώπης.

Η προέλευση του τραγουδιού αυτού έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές. Σήμερα όλοι συμφωνούν ότι το τραγούδι είναι από τα πιο παλιά ελληνικά τραγούδια και πλάστηκε πριν από τον 9ο μ.Χ αιώνα στην περιοχή της Μ. Ασίας. Ακόμη υποστηρίζεται ότι ο μύθος του συνδέεται με την αρχαία μυθολογία, την επάνοδο του Άδωνη στη γη ή την ιστορία της Δήμητρας και της Κόρης.

Το θέμα το έχουν χρησιμοποιήσει στα έργα τους πολλοί λογοτέχνες. Έλληνες και ξένοι. Ο C. Fauriel είχε επισημάνει τις ομοιότητες που παρουσιάζει η μπαλάντα Λεονόρα (177.1) του Γερμανού ποιητή G. A. Bürger με το Τραγούδι του νεκρού αδελφού. Από τους Έλληνες δραματοποίησαν το τραγούδι ο Αργ. Εφταλιώτης, ο Φώτος Πολίτης και ο Ζ. Παπαντωνίου.

Μάνα με τους εννιά σου γιους και με τη μια σου
κόρη,

την κόρη τη μονάκριβη την πολυαγαπημένη.
την είχες δώδεκα χρονώ κι ήλιος δε σου την είδε!
Στο σκοτεινά την έλουζε, στ' άφεγγα τη χτενίζει,
στ' άστρι και τον αυγερινό έπλεκε το μαλλιά της.
5 Προξενητάδες ήρθανε από τη Βαβυλώνα.

να πάρουνε την Αρετή πολύ μακριά στα ξένα.
Οι οχτώ αδερφοί δε θέλουνε κι ο Κωνσταντίνος
θέλει.

10 «Μάνα μου, κι ας τη δώσαμε την Αρετή στα ξένα,
στα ξένα κει που περπατώ, στα ξένα που
πηγαίνω.
αν πάμ' εμείς στην ξενιτιά, ξένοι να μην περνούμε
– Φρόνιμος είσαι, Κωνσταντή, μ' άσκημο
απιλογήθης.
Κι α μόρτει. γιε μου. θάνατος, κι α μόρτει, γιε μου,
αρρώστια,
κι αν τύχει πίκρα γη χαρά, ποιος πάει να μου
τη φέρει;

15 Βάλλω τον ουρανό κριτή και τους αγιούς
μαρτύρους
αν τύχει κι έρτει θάνατος, αν τύχει κι έρτει
αρρώστια.
αν τύχει, πίκρα γή χαρά, εγώ να σου τη φέρω».

20 Και σαν την επαντρέψανε την Αρετή στα ξένα,
κι εμπήκε χρόνος δίσεχτος και μήνες οργισμένοι
κι έπεσε το θανατικό, κι οι εννιά αδερφοί
πέθαναν,
βρέθηκε η μάνα μοναχή σαν καλαμιά στον κάμπο.
Σ' όλα τα μνήματα έκλαιγε, σ' όλα μοιρολογιόταν,
στου Κωσταντίνου το μνημειό ανέσπα τα μαλλιά
της.

25 «Ανάθεμα σε, Κωσταντή, και μυριανάθεμά σε,
οπού μου την εξόριζες την Αρετή στα ξένα!
το τάξιμο που μου 'ταξες, πότε θα μου το κάμεις;
Τον ουρανό 'βαλες κριτή και τους αγιούς
μαρτύρους,
αν τύχει πίκρα γή χαρά, να πας να μου
τη φέρεις».

30 Από το μυριανάθεμα και τη βαριά κατάρα,
η γης αναταράχτηκε κι ο Κωσταντής εβγήκε.
Κάνει το σύγγεφο άλογο και τ' άστρο χαλινάρι,
και το φεγγάρι συντροφιά και πάει να της
τη φέρει.

Παίρνει τα όρη πίσω του και τα βουνά μπροστά
του.

35 Βρίσκει την κι εχτενίζονταν όξου στο φεγγαράκι.
Από μακριά τη χαιρετά κι από κοντά της λέγει:
«Άιντε, αδερφή, να φύγομε, στη μάνα μας να
πάμε.

– Αλίμονο, αδερφάκι μου, και τι είναι τούτη
η ώρα;

Αν ίσως κι είναι για χαρά, να στολιστώ και να
'ρθω,
κι αν είναι πίκρα, πες μου το, να βάλω μαύρα να
'ρθω.

40 – Έλα, Αρετή, στο σπίτι μας, κι ας είσαι όπως και
αν είσαι».

Κοντολυγίζει τ' άλογο και πίσω την καθίζει.

Στη στράτα που διαβαίνανε πουλάκια
κιλαηδούσαν,

δεν κιλαηδούσαν σαν πουλιά, μήτε σαν
χελιδόνια,

45 μόν' κιλαηδούσαν κι έλεγαν ανθρωπινή ομιλία:
«Ποιος είδε κόρην όμορφη να σέρνει
ο πεθαμένος!

– Άκουσες, Κωσταντίνε μου, τι λένε τα πουλάκια;

– Πουλάκια είναι κι ας κιλαηδούν, πουλάκια είναι κι
ας λένε».

Και παρεκεί που πάγαιναν κι άλλα πουλιά τούς
λένε:

50 «Δεν είναι κρίμα κι άδικο, παράξενο μεγάλο,
να περπατούν οι ζωντανοί με τους αποθαμένους!
Άκουσες Κωνσταντίνε μου, τι λένε τα πουλάκια:
πως περπατούν οι ζωντανοί με τους
απεθαμένους.

– Απρίλης είναι και λαλούν και Μάης και
φωλεύον.

– Φοβούμαι σ' αδερφάκι μου, και λιβανιές
μυρίζεις.

55 – Εχτές βραδís επήγαμε πέρα στον Αϊ-Γιάννη,
κι εθύμιασέ μας ο παπάς με περισσό λιβάνι».
Και παρεμπρός που πήγανε, κι άλλα πουλιά
τούς λένε:

«Για ιδές θάμα κι αντίθαμα που γίνεται στον
κόσμο,

τέτοιο πανώρια λυγερή να σέρνει ο πεθαμένος!»

60 Τ' άκουσε πάλι η Αρετή κι εράγισε η καρδιά της.
«Άκουσες, Κωνσταντάκη μου, τι λένε τα πουλάκια;
– Αφησ', Αρέτω, τα πουλιά κι ό,τι κι α θέλ' ας
λέγουν.

– Πες μου, που είναι τα κάλλη σου, και πού είν'
η λεβεντιά σου,
και τα ξανθά σου τα μαλλιά και τ' όμορφο
μουστάκι;

65 – Έχω καιρό π' αρρώστησα και πέσαν τα μαλλιά
μου».

Αυτού σιμά, αυτού κοντά στην εκκλησιά
προφτάνουν.

Βαριά χτυπά τ' αλόγου του κι απ' εμπροστά της
χάθη.

Κι ακούει την πλάκα και βροντά, το χώμα και
βοΐζει.

Κινάει και πάει η Αρετή στο σπίτι μοναχή της.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Ποιες σκέψεις και διαθέσεις σάς υποβάλλουν οι επτά πρώτοι στίχοι;**
- 2. Τι φανερώνει η συζήτηση στο οικογενειακό συμβούλιο (α) για τον τύπο της οικογενείας και (β) για τις αντιλήψεις των μελών της οικογένειας;**
- 3. Ποιος είναι ο ρόλος του όρκου μέσα στο τραγούδι;**
- 4. Ποια σημάδια βοηθούν την Αρετή να συνειδητοποιήσει σταδιακά ότι ο αδελφός της είναι πεθαμένος;**
- 5. Το τραγούδι κινείται ανάμεσα σε δυο κόσμους: τον κόσμο του πραγματικού και τον κόσμο του φανταστικού. Να βρείτε πώς συνυφαίνονται οι δυο αυτοί κόσμοι αφού επισημάνετε τα σχετικά χωρία.**
- 6. Από τα στοιχεία του τραγουδιού να βρείτε μερικά από τα βασικά χα-ρακτηριστικά των παραλογών, ως προς το θέμα και τη μορφολογία.**
- 7. Ο τρόπος που καλούσαν το νεκρό να βγει από τον τάφο για να βοηθήσει σε μια δύσκολη κατάσταση είναι γνωστός ως «ανακάλεμα». Διαβάστε από τη μετάφραση του Ι. Γρυπάρη τους στίχους του Αισχύλου (Πέρσες 628-680). Βρίσκετε ομοιότητες με τους στίχους 22-29 του τραγουδιού μας;**

Της νύφης που κακοπάθησε

Η μεταβολή της τύχης ήταν πολύ συνηθισμένο θέμα στο θέατρο από την εποχή της αρχαιότητας ακόμη. Εκτός όμως από το θέατρο, το ίδιο θέμα το συναντούμε συχνά και στους αρχαίους Έλληνες λυρικούς (Θεόγνις, Πενία· Αρχίλοχος, θάρρος στις δοκιμασίες· Σιμωνίδης ο Κείος, Ασταθή τα ανθρώπινα κ.ά.).

Ελένη προξενολογούν, Ελένη κάνουν νύφη.
Μήνες τση* τάζουν τα προικιά και χρόνους
τ' αντιπροίκια.

5 Τση τάζει κι ο πατέρας της κάτεργ'* αρματωμένα.
τση τάζουν και τ' αδέρφια της καράβια φορτωμένα,
τση τάζει κι η μανούλα της κρυφά δέκα χιλιάδες.
χρυσό θρονί να κάθεται, χρυσό μήλο να παίζει.

Μα 'ρτανε οι χρόνοι δίσεφτοι* κι οι μήνες
οργισμένοι
κι έφαε ο νιος τα πλούτη του κι η κόρη το προικιό
της.

10 Η πεθερά ξενόπλενε κι η νύφη ξεναλέθει,
ο πεθερός ξενόσκαφτε κι ο νιος ξενοκλαδεύει.

Μία Κυριακή και μία Λαμπρή, μία πίσσημον ημέρα
την πήρε το παράπνο κι η πίκρα τ'ς η μεγάλη:

τση: της

κάτεργο: καράβι (πολεμικό ή πειρατικό) με πανιά και με
δυο ή τρεις σειρές κουπιά

δίσεφτος: δυσοίωνος, κακοσημαδιακός

- Θέλω να πάω στη μάνα μου, να πάω στα γονικά μου.
- Ελένη, πλούσια σ' ήφερα, φτωχή πού να σε πάω.

15 που ντρέπομαι τ' αδέρφια σου, φοβούμαι
τους δικούς σου:

Κι εκείνη δεν τον άκουσε, μονάχη της κινάει
και πήρε το στρατί στρατί, τ' ωριό το μονοπάτι.
Στην στρατάν οπού πήαινε, τον θιόν επαρακάλει:
Χριστέ, να βρω τσι δούλες μου στη βρύση να
λευκαίνουν».*

20 Κι ο θεός την εσυνάκουσε και η Κυρά του κόσμου
και έβρηκε τσι δούλες της στη βρύση που
λευκαίναν. *

- Καλώς την την ξανθούλα μας, τι θέλεις, τι
γυρεύεις;
- Να πιω δότε μου το νερό κι αμά* σας
κουβεντιάζω·

να πείτε της κυρούλας σας για δούλα να με πάρει
25 – Εμείς κοπέλες έχομε, κοπέλες και κοπέλια·
κι εσένα τι σε θέλομε, σαν τι δουλειά να κάνεις:
Ε, να ντο πούμε τση κυράς, ανίσως και σε θέλει.

- Μωρές, ποιος έπτε στο σικλί;* Εδώ χνότα
μυρίζουν.

– Κυρά, μια ξένη έλαχε στη βρύσην αποκάτου
30 και μας επαρακάλεσε για δούλα να ντην πάρεις.

λευκαίνω: πλένω
αμά: μετά
σικλί (το): κουβάς

- Μωρές, δεν την ρωτούσατε, μην είναι η Ελένη;
- Κυρά, την ερωτήσαμε, μα δεν είναι η Ελένη, δεν είναι η Ελένη σου, δεν είναι το παιδί σου.
- Σύρτε, ρωτήσατέ τηνε, το τ' είναι η δουλειά της

35 – Μας είπε η κυράτσα μας, τι ξέρεις και δουλεύεις;
 – Ξέρω και φαίνω στο βλαντί* και φαίνω στο
 βελούδο.

– «Σύρτε να τήνε βάλετε εις το βλαντί τ'ς Ελένης».

Επήγαν και τη βάλανε εις το βλαντί τ'ς Ελένης».
 κι αρκίνησε και έφαινε κι έλεγε μοιρολόι:

40 «Γάγιο* μου, χρυσογάγιο μου, πάλι χρυσό μου
 γάγιο.

βλαντί μου, όντες σ' ανάσταινα, με
 προξενολογούσαν,
 μήνες μοτάζαν τα προικιά και χρόνους τ'
 αντιπροίκια

45 Μου τάζει κι ο πατέρας μου κάτεργ' αρματωμένα,
 μου τάζει κι η μανούλα μου κρυφά δέκα χιλιάδες.
 χρυσό θρονί να κάθομαι, χρυσό θρονί να παίζω
 Μα 'ρταν οι χρόνοι δίσεφτοι κι οι μήνες
 οργισμένοι.

τρώγει άνδρας μου τα πλούτη μου κι εγώ
 το μερτικό μου.

η πεθερά ξενόπλενε κι εγώ εξεναλέθου.
 ο πεθερός ξενόσκαφτε κι ο νιος ξενοκλαδεύει».

βλαντί: πολύτιμο ύφασμα (συνήθως πορφυρό
γάγιο (το): ενέχυρο, ανταμοιβή, μισθός

50   **Κι η μάνα επαραμόνευε οπίσω από την πόρτα.
Τρέχει ογλήγορα εκεί γλυκά την αγκαλιάζει:**

–«Εσύ ’σαι η Ελένη μου, εσύ ’σαι το παιδί μου!».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Γιατί συγκίνησε το λαϊκό ποιητή το θέμα αυτό;**
- 2 Μπορείτε να δικαιολογήσετε γιατί «πήρε το παράπονο» τη νύφη «μία Κυριακή, μια πίσσημον ημέρα»;**
- 3 Να επισημάνετε στοιχεία της τραγωδίας στο τραγούδι.**
- 4. Με ποια διαδικασία γίνεται η αναγνώριση στην παραλογή μας; Να αναφέρετε άλλες «αναγνωρίσεις» από γνωστά σας κείμενα.**
- 5. Να συζητήσετε το ήθος των προσώπων.**

Εσωτερικό καλύμματος κασέλας με ζωγραφιστό διάκοσμο (Μυτιλήνη. 18ο; αι.) Μουσείο Μπενάκη

Η αρπαγή της γυναίκας τον Διγενή

Το θέμα της αρπαγής της γυναίκας του ακρίτα το συναντάμε στα πιο παλιά ακριτικά τραγούδια. Σε μερικές μάλιστα παραλλαγές παρατηρείται και επίδραση από τη διήγηση του έπους, που αναφέρεται στην αρπαγή, από το Διγενή, της Ευδοκίας, κόρης του στρατηγού Δούκα. Η παρακάτω παραλλαγή είναι χιακή

Κάτω στα ρούσια* χώματα και σε βαθύ λιβάδι
εκεί σπέρνει ο Διγενής με τ' ώριον* του ζευγάρι.
Φακήν και ρόβιν* έσπερνε, ταήν* του ζευγαριού
του.

Πουλάκιν πήγεν κι ήκατσεν στην όσκερην*
τ' αλέτρου.

- 5 – «Εσύ σπέρνεις, βρε Διγενή, μα την καλή σου κλέψαν».
- «Αν την εκλέψανε εχτές, να πα' να την γυρεύω, αν την έκλεψαν σήμερα να κάμω την σποριά* μου».
- «Εγώ σου λέω, Διγενή, πως την καλή σου κλέψαν».

ρούσιος και ρούσος: κόκκινος εύφορος

ώριον :το ωραίο

ρόβι(v): είδος δημητριακού κατάλληλο για ζωοτροφή

ταή: ζωοτροφή

η όσκερη: η χειρολαβή του αλετριού

η σποριά: η σπορά

- Και το ζευγάριν 'νέφηκε*, στον στάβλον του
πηγαίνει,
10 Παίρνει τ αργυροκλείδια του, τον στάβλον
ξεκλειδώνει.
Τους στάβλους εξεκλείδωσε, τους μαύρους*
ενερώτα.
Όσοι μαύροι τον είδανε αίμαν εκατουρούσαν.
όσοι τον εκαλόδανε επέσαν κι εψοφούσαν.
Ένας μαύρος, παλιόμαυρος, χίλιω χρονώ
κοντιάρης*
15 εστάθην και 'ποκρίθην του σαν κάλλιο παλικάρι.
– «Αν είν' για την κυρά καλή, εγώ να σου την
φέρω,
γιατί με κρυφοτάιζε αφ' τ' ακριβό κριθάρι,
γιατί με κρυφοπτότιζε μες σ' αργυρή λεγένη.*
20 Δέσε μου τη μεσίτσα μου με λαχουρί* ζωνάρι·
σφίξε μου το κεφάλι μου με συρματένια τρίχα
κι αμέσως την κυρά καλή εγώ θα σου την εύρω»
Βιτσιά δίνει του μαύρου του και στα βλοϊδία*
φτάνει.
Ο μαύρος σιλιμούντρησε*, κι η κόρη γνώρισεν το.
– «Πάψε, παπά, τα γράμματα και, διάκο,
τα βαγγέλια

Ένέφηκε: άφησε

μαύρος: το άλογο

κοντιάρης: πληγιασμένος

λεγένη: δοχείο

λαχουρί: ζωνάρι· ζώνη από λεπτό μάλλινο ύφασμα
(από την ινδική πόλη Λαχώρη).

τα βλοϊδία: (ευλογίδια) τα στεφανώματα, ο γάμος.

σιλιμουντρώ: χλιμιντρώ.

25 κι ο μαύρος μου σιλιμουντρά κι ο Διγενής είν' κι
ήρτε» *
Κι ο μαύρος εγονάτισε κι επάνω του την πήρε.
Κι όσο να πουν, για δείτε το! παίρνει σαράντα
μίλια
κι όσο να πούνε, πιάτε το! μήτ' ήτο μήτ' εφάνη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Ποια στοιχεία του τραγουδιού απεικονίζουν τη ζωή των ακριτών, όπως τη γνωρίζουμε από τις ιστορικές μας γνώσεις;
2. Ποιοι στίχοι προβάλλουν τον ηρωικό χαρακτήρα του τραγουδιού;
3. Ποια κίνητρα ζωογονούν τη δύναμη του γέρικου αλόγου, ώστε να αναλάβει τόσο δύσκολη πράξη και ποιους δεσμούς τονίζουν ιδιαίτερα; (Η απάντηση να βασιστεί στους αντίστοιχους εκφραστικούς τρόπους του κειμένου.)
4. Ξέρουμε ότι τα ακριτικά τραγούδια ανήκουν στα αφηγηματικά άσματα και μοιάζουν με μικρά έπη (επύλλια) με τη διαφορά όμως ότι η εξέλιξη τους είναι γοργή, γίνεται με άλματα. Μπορείτε να αναγνωρίσετε τα βασικά χαρακτηριστικά του είδους στο τραγούδι;

Σπύρος Βασιλείου (1902-1985), εικόνα από τα Ακριτικά του Αγγέλου Σικελιανού (1942) ξυλογραφία

είν' κι ήρτε: είναι και ήρθε

Ο γιος της χήρας

Το τραγούδι αυτό που περιγράφει την ηρωική δράση των ακριτών συνδέεται στενά με το τραγούδι του Μικρού Βλαχόπουλου. Ήρωας εδώ είναι ο γιος της χήρας. Η παραλλαγή είναι κρητική και πιθανόν να έχει την αρχή της στα τελευταία βυζαντινά χρόνια ή τα αμέσως επόμενα.

Χήρας υγιός εγεύεντο σε μαρμαρένια τάβλα.*
χρουσά 'ταν τα πιρούνια ντου κι ολάργυρα τα πιάτα
κι η κόρ' απού τόνε κερνά ασημοκουκλωμένη.*

Μ' η μάναν του στη μια μεριά φτάνει ξαγκριγεμένη.*

5 – «Γεύγεσαι, γιε μου, γεύγεσαι κι οι Φράγκοι
σ' επλακώσαν».

– «Πρόβαλε, μάνα μου, να ιδείς πόσες χιλιάδες
είναι·

Κι αν είναι δυο, να χαίρομαι, κι αν είναι τρεις, να
πίνω

κι αν είναι περισσότεροι, σελώσετε το μαύρο».

– «Εβγήκα, γιε μου, κι είδα τσοι, μα μετρημό δεν
έχουν».

10 – «Σελώσετε το μαύρο μου, καλογιγλώσετέ* τον
και δώσ' μου μάνα, το σπαθί, τ' αγιοκωνσταντινάτο*,

ταβλά: τραπέζι.

ασημοκουκλωμένη: σκεπασμένη με ασήμι

ξαγκριγεμένος: εξαγριωμένος, οργισμένος

καλογιγλώνω: εφαρμόζω καλά τις ίγκλες, τα λουριά
που σφίγγουν τη σέλα ή το σαμάρι

αγιοκωνσταντινάτο: πλατύ σπαθί με χαραγμένη πάνω
του την εικόνα του Αγίου Κωνσταντίνου

να βγω, να ιδώ τον πόλεμο που κάνουνε

οι Φράγκοι».

– «Μαύρε μου, γοργογόνατε κι ανεμοκυκλοπόδη*,
πολλές φορές μ' εγλίτωσης από βαριές φουρτίνες·
15 κι α με γλιτώσεις κι απ' αυτή, θα σε μαλαματώσω.
Τα τέσσερα σου πέταλα χρουσά θα σου τα κάμω,
τα δαχτυλίδια τση ξανθής σκάλες* και χαλινάρια».
Στο έμπα* χίλιους έκοψε, στο έβγα δυο χιλιάδες
κι εις τ' άλλο στριφογύρισμα δεν ηύρηκε να κόψει
20 παρά τον Πολυτρίχηλο* εις το σκαμνί 'ποκάτω·
και βάνει το χεράκι ντου την κεφαλή ντου πιάνει·
κι ο ουρανός εσειίστηκε κι η θάλασσα μουγκίστη*
κι άγγελος απού τσ' ουρανούς σέρνει φωνή μεγάλη.
– «Σώνει σε μπλιό*, χήρας υγιός*, κι ο κόσμος θα
βουλήσει*

25 κι ο ουρανός εσειίστηκε κι η θάλασσα μουγγίστη».

ανεμοκυκλοπόδης: ανεμοπόδης ταχύς

σκάλα: αναβολέας.

το έμπα: η επίθεση, η έφοδος

Πολυτρίχηλος; πρόκειται για τον Παρατράχηλο ή Βαρυτράχηλο ή Μαυροτράχηλο, που ανήκε στην ένδοξη οικογένεια των Φωκάδων (2ο μισό του 10ου αι.).

μουγγίστη: μούγγρισε, έβγαλε μεγάλη βουή σαν μουγγρητό.

σώνει μπλιό: φτάνει πια, αρκετά.

χήρας υγιός: γιε της χήρας (ονομαστ. αντί κλητ).

θα βουλήσει: θα βουλιάξει.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Σε ποιους λόγους οφείλεται ο βαθύς δεσμός που παρατηρείται ανάμεσα στους ακρίτες και τα άλογα; Ξέρετε κανένα ανάλογο παράδειγμα από την ομηρική ποίηση;
2. Πως δικαιολογείτε την παρουσία των Φράγκων στο ακριτικό αυτό τραγούδι;
3. Το στοιχείο της υπερβολής είναι συνηθισμένο στη δημοτική ποίηση. Μπορείτε να βρείτε στο τραγούδι με ποιους εκφραστικούς τρόπους δηλώνεται η υπερβολή;
4. Ανάμεσα στα δυο ακριτικά τραγούδια του βιβλίου μας υπάρχουν αναλογίες και ομοιότητες. Να παραλληλίσετε τους 12 πρώτους στίχους κάθε τραγουδιού και να παρατηρήσετε: α) την απασχόληση του ήρωα στην αρχή, β) τον τρόπο που μεταδίδεται η δυσάρεστη είδηση, γ) τις αντιδράσεις του ήρωα. Τις παρατηρήσεις σας να τις εκθέσετε γραπτά.

Σπύρος Βασιλείου (1902-1985), εικόνα από τα Ακριτικά του Άγγελου Σικελιανού (1942) ξυλογραφία

Ο αιχμάλωτον

Το τραγούδι είναι ποντιακή παραλλαγή τον γνωστού ακριτικού τραγουδιού των γιων του Ανδρόνικου, πιο γνήσιο από τις άλλες και πιο κοντά στο αρχέτυπο τραγούδι, όπως σημειώνει ο Ν. Πολίτης. Η υπόθεση του έχει ως εξής: Ο γιος του Ανδρόνικου, γεννημένος σε αιχμαλωσία και αναθρεμμένος από το Σαρακηνό Εμίρ Αλή που αιχμαλώτισε την έγκυο μητέρα του, έφυγε, όταν ενηλικιώθηκε, για να επισκεφτεί τις ελληνικές χώρες (τη «Ρωμανίαν»), με την ελπίδα να βρει τον πατέρα του. Καθ' οδόν συναντά τον πατέρα του και τον αδελφό του, με τον οποίον μονομαχεί. Όταν κοντεύει να τον νικήσει, αναγνωρίζεται από τον πατέρα του, ο οποίος, από τη χαρά του που βρήκε το δεύτερο γιο του, κάνει ευχή να συναντήσουν εχθρικό στράτευμα, για να φανεί η ανδρεία τους. Πράγματι, νικούν το στράτευμα που το διοικεί μάλιστα ο ίδιος ο Εμίρ Αλής, τον οποίο από ευγνωμοσύνη σώζει ο αιχμάλωτος γιος του Ανδρόνικου.

Η μονομαχία μεταξύ αδελφών που δε γνωρίζονται είναι συχνή στα ακριτικά δημοτικά τραγούδια.

Οι Τούρκ' όνταν εκούρσευαν την Πόλ', τη Ρωμανίαν,
επάτνανε¹ τας εγκλησιάς κι έπαιρναν τα εικόνας,
έπαιρναν τα χρυσά σταυρούς, αργύρα μαστραπάδες,
επήραν και τη μάνα μου, σ' εμέν έμποδος² έτον.

Λεξιλόγιο: 1. επάτνανε: πατούσαν·
2. έμποδος: έγκυος·

Επήγεν και ν-εποίκε με σ' Εμίρ Αλή τα σκάλας.
Εμέν ατός πεσλέεβεν³ με το μελ', με το γάλαν,
με το μέλιν, με το γάλαν και με τη αρνί' το κρέας.
Στα φανερά ταντάνιζεν,⁴ στα κρύφα διαρμηνεύει:
«Υιέ μ', αν ζεις και γίνεσαι⁵, στη Ρωμανίαν φύγον.
Εκεί 'χες κυρ' Ανδρόνικον και αδελφόν Ξαντίνον».
Εγέντον ο αιχμάλωτον, εγέντον κι ερματώθεν.
Επαίρεν τ' ελαφρόν σπαθίν κι ελλενικόν κοντάριν.
Τοιμάσκεται ο αιχμάλωτον και ση Δενής⁶ την στρατάν.
«Αστρίτσια μ' χαμηλώσετεν, φεγγάρι μ' κάθα⁷ έλα,
για δείξετέ με τη στρατήν ντο⁸ πάει ση Ρωμανίαν».
Οι άστροι εχαμέλεναν, οι φέγγοι κάθα έρθαν,
εδείξαν ατόν τη στρατήν ντο πάει ση Ρωμανίαν.

Ασό επαρακούρσεψεν, τα γαίματα λουσμένος,
κύρην κι υιόν επέντεσεν⁹ απάν' σο σταυροδρόμιν.
Ο κύρης εκοιμήθηκεν, ο γιόκας εν¹⁰ σα ξύπνα.
Διδαβαίν' καλημερίζει ατόν καλήμεραν 'κι¹¹ επαίρεν.

---

3. πεσλέεβεν: έτρεφε·

4. ταντανίζω: κάνω το μωρό να χοροπηδά στα γόνατα μου·

5 γίνεσαι: μεγαλώσεις

6. Δενής (λ. τουρκ.): θάλασσα.

7. κάθα: κάτω.

8. ντο: (τι: ντο λες: τι λες) εδώ: που.

9. επέντεσεν: συνάντησε

10. εν: είναι.

11. 'κι (ουκι): δεν.

Έσυραν τα σπαθία τουν, 'κι κρούγνε τ' έναν τ' άλλο·
 τσακώθαν τα σπαθία τουν, να κρούγνε τ' εναν τ' άλλο.
 Έρχονται κι ανταμούντανε και κρούγνε μουστουνίας¹²
 Αση μουστί' το χτύπεμαν εγνέφιξεν¹³ ο κύρ'ς ατ'.
 «Υιε' μ', κανείς 'κι εντώκε σε, εσέν κανείς 'κι κρούγει,
 κατά π' ελέπν τ' ομμάτια μου, ατός έει σε και πάγει¹⁴.
 Για στα¹⁵ κι ας ορωτούμ' ατόν τα γονικά τ' οπόθεν».
 - Σον θιο σ', σον θιο σ', αιχμάλωτε, τα γονικά σ' οπόθεν;
 - 'Κι εξέρς, όνταν εκούρσευαν την Πόλ', τη Ρωμανίαν,
 επάτνανε τα εγκλησιάς κι έπαιρναν τα εικόνας,
 παίρνανε χρυσά σταυρά κι αργύρα μαστραπάδες,
 κούρσεψαν τον Αντρόνικον κι επαίρνανε τη μάνα μ',
 επαίραν ατεν κι έφυγαν σ' Εμίρ Αλή τα σκάλας.
 «Παιδίν έμνε κι εγέρασα, ζευγάρ' γεράκια 'κι είχα
 κι ατώρα ας τ' εγέρασα,ζευγάρ' γεράκια χτεθα¹⁶»
 Αση χαράν ατ' το πολλά κατήβανε τα δάκρα τ',
 κατήβανε τα δάκρα του Καλομηνάν χαλάτσια.
 Κλώσκεται σην Ανατολήν, κάμνει τρία μετάνοιας.
 «Χριστέ μ', αν εκατέβαινεν το πάρεγκα¹⁷ φουσάτον,
 μουδέ πολλά, μουδέ λίγον, εννέα χιλιάδες,
 να παίρνα τα γεράκια μου,εγώ εκείνα ντούνα». ¹⁸

---

12. μουστουνίας: γροθιές.

13. εγνέφιξεν: ξύπνησε.

14. έει σε και πάγει (= σε έχει και πάει, δηλαδή “σε πήρε αποκάτω”).

15. στα: στάσου, σταμάτα.

16. χτέθα: απόκτησα.

17. πάρεγκα: αντίκρυ.

18. ντούνα: χτυπούσα, νικούσα (εντώκεν: εχτύπησε)

Το λόγος ατ' 'κι επλέρωσεν, το λόγον ατ' 'κι εξείπεν,
όνταν τερεί το πάρεγκα, φουσατόν κατιβαίνει,
μουδέ πολλά, μουδέ λίγον, εννέα χιλιάδες.
Επήρην τα γεράκια του, εκείντς εκεί εντώκεν.
Εκεί που κρούει ο Ξάντινον, το γαίμαν να πλαντάζει,
εκεί που κρούει ο αιχμάλωτον, το γαίμαν ως
τη γούλαν.¹⁹
«Οπίσ', οπίσ' Εμίρ Αλή, οπίσ' κι εσέν μη κρούγω.
Τ' ομμάτια μ' εθαμπούρωσαν²⁰ και το σπαθί μ' έχ'
άφναν²¹.
Αν κρούγω και σκοτώνω σε, θα λέγετ' εν φονέας·
'κι κρούγω, 'κι σκοτώνω σε, θα λέγνε εφοβέθεν.
Καλλίον²² 'κι σκοτώσω σε, κι ας λέγνε εφοβέθεν».

---

19. γούλα: λαιμός.

20. εθαμπούρωσαν: θόλωσαν.

21. άφνα: άχνα, ατμός.

22. καλλίον: καλύτερα Καλομηνάς. (από το επίθ. καλός και το ουσ. μήνας): ο μήνας Μάιος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Να επισημάνετε στο τραγούδι τα κύρια τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά που είναι κοινά και σε άλλα δημοτικά τραγούδια.**
- 2. Το τραγούδι απαρτίζεται από τρία μέρη – ενότητες. Ποια είναι τα περιστατικά που αφηγείται σε καθεμιά ενότητα;**
- 3. Ποιος είναι ο κώδικας των αξιών που διέπουν τη συμπεριφορά των προσώπων;**
- 4. Τι δηλώνει ο τελευταίος στίχος του τραγουδιού;**

Του Χάροντα – του Κάτω Κόσμου

Γιατί είναι μαύρα τα βουνά

Γιατί είναι μαύρα τα βουνά και στέκουν

βουρκωμένα:

Μην άνεμος τα πολέμα, μήνα βροχή τα δέρνει;

Κι ουδ' άνεμος τα πολεμά, κι ουδέ βροχή το δέρνει,
μόνε διαβαίνει ο Χάροντας με τους αποθαμένους.

5 Σέρνει τους νιους από μπροστά, τους γέροντες

κατόπι,

τα τρυφερά παιδόπουλα στη σέλα αραδιασμένα.

Παρακαλούν οι γέροντες, κι οι νέοι γονατίζουν,

και τα μικρά παιδόπουλα τα χέρια σταυρωμένα:

«Χάρε μου, διάβ' από χωριό, κάτσε σε κρύα βρύση,

10 να πιουν οι γέροντες νερό, κι οι νιοι να λιθαρίσουν*,

και τα μικρά παιδόπουλα λουλούδια να μαζώξουν.

– Ανεί* διαβώ ναπό χωριό, αν από κρύα βρύση,

έρχονται οι μάνες για νερό, γνωρίζουν τα παιδιά

τους.

γνωρίζονται τ' αντρόγενα και χωρισμό δεν έχουν.

να λιθαρίσουν: να ρίξουν το λιθάρι (ν' αγωνιστούν ποιος θα ρίξει την πέτρα πιο μακριά. Το αγώνισμα συνήθως γινόταν στο λιθόρεμα)

ανει: αν

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Το τραγούδι αρχίζει μ' ένα κοινό μοτίβο (πώς ονομάζεται;) Τι εκφράζει εδώ αυτό το μοτίβο;**
- 2. Να μελετήσετε τους στίχους που μιλούν για το Χάροντα και τη συνοδεία του· από ποια εμπειρία προέρχεται η εικόνα;**
- 3. Τι νόημα έχει η παράκληση για τους νεκρούς.**

Ἦλιε μου και τρισήλιε μου

Ἦλιε μου και τρισήλιε μου και κοσμογυριστή μου,
ψες έχασα μια λυγερή, μια ακριβοθυγατέρα
να μην την είδες πουθενά, να μην την απαντήσεις;
– Εψές προχτές την είδηκα* στου Χάρου το σαράι.

- 5 Ο Χάρος έτρωγε ψωμί, κι η κόρη τον κερνούσε.
κι έτρεχαν τα ματάκια της σα μαρμαρένια βρύση,
κι έτρεμε κι η καρδούλα της σα μήλο μαραμένο.
Κι από το συχνοκέρασμα της πέφτει το ποτήρι,
μάιτε* σε πέτρα βάρεσε, μάιτε σε καλντιρίμι,
10 μέσα στον Χάρου την ποδιά έπεσε κι εραίστη.
Του Χάρου κακοφάνηκε, γυρίζει και της λέει:
«Τι έχεις, κόρη, που χλίβεσαι* και χύνεις μαύρα
δάκρυα,
και τρέχουν και τα μάτια σου σα μαρμαρένια βρύση:
Μη σε πονεί οχ* τη μάνα σου, να στείλω ναν
τη φέρω:
15 – Δε με πονεί οχ τη μάνα μου, μη στέλνεις ναν
τη φέρεις.
– Μη σε πονεί οχ τ' αδέρφια σου, να στείλω ναν
τα φέρω;
- Δε με πονεί οχ τ' αδέρφια μου, μη στέλνεις ναν
τα φέρεις,
μόν' με πονεί οχ το σπίτι μου κι οχ τον Απάνω
Κόσμο.
– Α σε πονεί οχ το σπίτι σου, πλια δεν το
ματαβλέπεις».

είδηκα: είδα

μάιτε: μήτε

χλίβομαι: θλίβομαι

οχ: από, εξαιτίας

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Τι αίσθημα εκφράζει η ερώτηση της μάνας στον ήλιο: Ποιες λέξεις νομίζετε ότι υποβάλλουν περισσότερο αυτό το αίσθημα;**
- 2. Από που είναι παρμένη η σκηνή στο σαράι του Χάροντα, Τι νομίζετε ότι οδήγησε τη φαντασία του λαού σ' αυτή την εικόνα;**
- 3. Πώς κλείνει το τραγούδι και ποια είναι η τελική εντύπωση που αφήνει;**

Η λυγερή στον Άδη

Καλά το 'χουνε τα βουνά, καλόμοιρ' είν' οι κάμπτοι,
που Χάρο δεν παντέχουνε*, Χάρο δεν καρτερούνε,
το καλοκαίρι πρόβατα και το χειμώνα χιόνια.
Τρεις αντρειωμένοι βούλονται να βγουν από
τον Άδη.

5 Ο ένας να βγει την άνοιξη, κι άλλος το καλοκαίρι,
κι ο τρίτος το χινόπωρο, οπού είναι τα σταφύλια.
Μια κόρη τους παρακαλεί, τα χέρια σταυρωμένα.
«Για πάρτε με, λεβέντες μου, για τον Απάνου
Κόσμο.

– Δεν ημπορούμε, λυγερή, δεν ημπορούμε, κόρη.

10 Βροντομαχούν* τα ρούχα σου κι αστράφτουν
τα μαλλιά σου,
χτυπάει το φελλοκάλιγο* και μας ακούει ο Χάρος.
– Μα γω τα ρούχα βγάνω τα και δένω τα μαλλιά
μου,

κι αυτό το φελλοκάλιγο* μες στη φωτιά το ρίχνω.
Πάρτε με, αντρειωμένοι μου, να βγω στον Πάνω

Κόσμο,
15 να πάω να ιδώ τη μάνα μου πώς χλίβεται* για
μένα.

– Κόρη μου, εσένα η μάνα σου στη ρούγα*
κουβεντιάζει.

– Να ιδώ και τον πατέρα μου πώς χλίβεται για
μένα.

παντέχω: περιμένω.

βροντομαχούν: κάνουν κρότο.

φελλοκάλιγο: ελαφρό καλίγι (υπόδημα)

με πάτους από φελό.

χλίβομαι: θλίβομαι.

ρούγα: δρόμος.

– Κόρη μου, κι ο πατέρας σου στο καπελειό είν’
και πίνει.
– Να πάω να ιδώ τ’ αδέρφια μου πώς χλίβονται για
μένα.

20 – Κόρη μου, εσέν’ τ’ αδέρφια σου ριχτούνε
το λιθάρι.
– Να ιδώ και τα ξαδέρφια μου πώς χλίβονται για
μένα.
– Κόρη μου, τα ξαδέρφια σου μες στο χορό
χορεύουν».

25 Κι η κόρη ναναστέναξε βαθιά στον Κάτω Κόσμο,
κι ανάψανε τα καπηλειά, κι εκάησαν οι ρούγες,
εκάη και το λιθόρεμα, πόριχταν το λιθάρι,
εκάη κι η δίπλη* του χορού, π’ εχόρευε η γενιά
της.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στο τραγούδι υπάρχει προοίμιο· ποιο είναι το νόημά του;
2. Γιατί οι τρεις αντρειωμένοι θέλουν ν’ αποδράσουν άνοιξη – καλοκαίρι - φθινόπωρο; Τι τονίζεται μ’ αυτό τον τρόπο;
3. Πώς φαντάζεται ο ποιητής την κόρη στον Κάτω Κόσμο;
4. Με ποιους τρόπους δηλώνεται ο πόθος της κόρης ν’ ανέβει στον Απάνω Κόσμο;

η δίπλη: η δίπλα, ο γύρος.

5. Εργασία για το σπίτι: Το τραγούδι τελειώνει με μια τολμηρή ποιητική σύλληψη. Να την επισημάνετε και να βρείτε τι εκφράζει. Να συγκεντρώσετε ανάλογες ποιητικές εκφράσεις από δημοτικά τραγούδια.

Edvard Munch (Μουνκ) (1863-1844).
Ο Ήλιος (1909-11) Πανεπιστήμιο Όσλο

Το κρούσος της Αντριάνοπούλης

Στο τραγούδι αυτό η λαϊκή μούσα διεκτραγωδεί πιθανόν την άλωση της πόλης από τον Αμουράτ το 1361, όταν ακόμα ήταν νωπή η μνήμη από τις αλληπάλληλες αλώσεις και καταστροφές της στις αρχές του 13ου αιώνα από τους Φράγκους, Βουλγάρους κ. ά. Αυτό ενισχύει την άποψη ότι το τραγούδι είναι από τα πιο παλιά ιστορικά τραγούδια.

Τ' αηδόνια της Ανατολής και τα πουλιά της Δύσης
κλαίγουν αργά, κλαίγουν ταχιά*, κλαίγουν το μεσημέρι,
κλαίγουν την Αντριάνοπούλη την πολुकρουσεμένη,
όπου την εκρουσέψανε τις τρεις γιορτές του χρόνου·
του Χριστουγέννου για κηρί, και του Βαγιού για βάγια.
και της Λαμπρής την Κυριακή για το Χριστός ανέστη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Τι συγκίνησε ιδιαίτερο το λαϊκό ποιητή, ώστε να συνθέσει το τραγούδι.
2. Τι πετυχαίνει το τραγούδι: α) με τους τοπικούς προσδιορισμούς: της Ανατολής – Δύσης· β) με τους χρονικούς προσδιορισμούς: αργά – ταχιά – το μεσημέρι· γ) με την επανάληψη του ρήματος «κλαίγουν»;
3. Μια από τις αλώσεις (του 1204) έγινε την ημέρα του Πάσχα. Ο ποιητής όμως τις τοποθετεί όλες σε μέρες εορτών. Γιατί;

[Πάρθεν η Ρωμανία]

Έναν πουλίν, καλόν πουλίν εβγαίν' από την Πόλην·
ουδέ στ' αμπέλια κόνεψεν* ουδέ στα περιβόλια,
επήγεν και-ν εκόνεψεν και σου* Ηλι' τον κάστρον.*
Εσειξεν* τ' έναν το φτερόν σο* αίμα βουτεμένον,
5 εσειξεν τ' άλλο το φτερόν, χαρτίν έχει γραμμένον.
Ατό* κανείς κι* ανέγνωσεν, ουδ' ο μητροπολίτης·
έναν παιδίν, καλόν παιδίν, έρχεται κι αναγνώθει.
Σίτ'* αναγνώθ', σίτε κλαίγει, σίτε κρούει*

την καρδίαν.

«Αλί εμάς και βái εμάς, πάρθεν η Ρωμανία!»
10 Μοιρολογούν τα εκκλησιάς, κλαίγνε τα μοναστήρια
κι ο Γιάννες ο Χρυσόστομον κλαίει, δερνοκοπιέται.
–Μη κλαις, μη κλαις, Αϊ-Γιάννε μου, και
δερνοκοπισκάσαι.*
– Η Ρωμανία πέρασε, η Ρωμανία 'παρθεν.
– Η Ρωμανία κι αν πέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο

κονεύω: σταθμεύω για ανάπαυση ή για ύπνο.

σου: στου.

Ηλί τον κάστρον: το κάστρο του Ήλιου.

εσειξεν: έσεισε, τίναξε

σο: στο

Ατό: αυτό

κι: δεν

Σίτ': ενώ, καθώς

κρούω: χτυπώ, δέρνω

δερνοκοπισκάσαι: δέρνεσαι και χτυπιέσαι.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Να συγκρίνετε το τραγούδι με άλλα δημοτικά τραγούδια. Ποια διαφορά διαπιστώνετε ως προς τον τρόπο που αναγγέλλεται η θλιβερή είδηση;**
- 2. Ποιες ψυχικές διαθέσεις κυριαρχούν στο τραγούδι και πως εκφράζονται;**
- 3. Σε ποιο σημείο κορυφώνεται η δραματοποίηση; Πως γίνεται αυτό;**

[Οι σκλάβοι των Μπαρμπαρέσσων]

Οι Άραβες πειρατές των δυτικών παραλίων της Αφρικής είχαν καταστήσει με τις επιδρομές τους ο φόβος και ο τρόμος των κατοίκων όχι μόνον των παραλιακών περιοχών αλλά και της ενδοχώρας, τόσο που στην Κρήτη τους ταύτιζαν με δαίμονες ή φανταστικά τέρατα που γυρνούσαν έφιπποι τη νύχτα και έσερναν σκλάβους στην Μπαρμπαριά όσους συναντούσαν.

Ήλιε που βγαίνεις το ταχύ, σ' ούλον τον κόσμο
δούδεις*,
σ' ούλον τον κόσμ' ανάτειλε, σ' ούλην την οικουμένη,
σ' τω Μπαρμπαρέσσω τις αυλές, ήλιε, μην ανατείλεις,
κι αν ανατείλεις, ήλιε μου, να γοργοβασιλέψεις,
γιατ' έχουν σκλάβους έμορφους, πολλά
παραπονιάρους,
και θα γραθού* οι γιαχτίδες σου 'που* τω σκλαβώ
τα δάκρυα

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Τι πετυχαίνει ο λαϊκός ποιητής με την παράκληση που κάνει στον ήλιο;
2. Το τραγούδι συμπυκνώνει μια ολόκληρη ιστορική εμπειρία μέσα σε έξι στίχους. Να βρείτε α) ποια είναι αυτή η εμπειρία, β) πώς κατορθώνει ο λαϊκός ποιητής να την εκφράσει;

δούδεις: δίνεις (χύνεις το φως σου).

γραθού: υγραθούν

που: από

(25 Δεκεμβρίου 1803)

Το τραγούδι, όπως και εκείνο της Λένως Μπότσαρη, αναφέρεται, σε μια από τις παρασπονδίες του Αλή Πασά σε βάρος των Σουλιωτών, το 1803 Κατά τη συμφωνία οι Σουλιώτες είχαν το δικαίωμα να φύγουν ένοπλοι για όποιο μέρος ήθελαν. Ένα μικρό απόσπασμα από 78 Σουλιώτες κατέφυγε στο χωριό Ρινιάσα (ανάμεσα στην Πρέβεζα και την Πάργα). Εκεί όμως στίφος Τουρκαλβανών, που τους έστειλε ο Αλή πασάς, έκανε ξαφνική επιδρομή και άρχισε να σφάζει τους κατοίκους και τους πρόσφυγες. Η Δέσπω, γυναίκα του Γεωργάκη Μπότση, μαζί με τις κόρες, τις νύφες και τα εγγόνια της κλείστηκε στον πύργο του Δημουλά και αντιστάθηκε ηρωικά στους επιδρομείς.

Αχός* βαρύς ακούεται, πολλά τουφέκια πέφτουν.

Μήνα σε γάμο ρίχνονται, μήνα σε χαροκόπι;*

Ουδέ σε γάμο ρίχνονται, ουδέ σε χαροκόπι,
η Δέσπω κάνει πόλεμο με νύφες και μ' αγγόνια.

5 Αρβανιτιά την πλάκωσε στου Δημουλά τον πύργο.

«Γιώργαινα, ρίξε τ' άρματα, δεν είν' εδώ το Σούλι.

Εδώ είσαι σκλάβα του πασά, σκλάβα

των Αρβανιτών.

– Το Σούλι κι αν προσκύνησε, κι αν τούρκεψεν

η Κιάφα,

Αχός: ήχος, κρότος

χαροκόπι: γλέντι, διασκέδαση

η Δέσπω αφέντες Λιάπηδες* δεν έκανε, δεν
κάνει».

10 Δαυλί στο χέρι νάρπαξε, κόρες και νύφες κράζει:
«Σκλάβες Τουρκών μη ζήσομε, παιδιά μ', μαζί μου
ελάτε».

Και τα φυσέκια ανάψανε κι όλοι φωτιά γενήκαν

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Στο τραγούδι μας η εισαγωγή στο θέμα δίνεται με τρόπο συνηθισμένο στα δημοτικά τραγούδια. Μπορείτε να τον παρακολουθήσετε;
2. Η αφήγηση γρήγορα εγκαταλείπεται και μπαίνει στο τραγούδι ο διάλογος. Ποιο είναι το αισθητικό αποτέλεσμα;

Λιάπηδες: Αλβανοί μωαμεθανοί

[Της Πάργας]

Η Πάργα από τις αρχές τον 15ου αι. βρισκόταν κάτω από βενετσιάνικη διοίκηση. Μετά την κατάλυση της Ενετικής Δημοκρατίας από τον Ναπολέοντα, παραχωρήθηκε στη Γαλλία (συνθήκη Καμποφόρμιο. 1797) μαζί με τα Επτάνησα. Το 1799 ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων κυριεύει τις γαλλικές κτήσεις στα παράλια του Ιονίου (Πρέβεζα Βόνιτσα) και απειλεί την Πάργα. Οι κάτοικοι της αρνήθηκαν να παραδοθούν και ζήτησαν την προστασία της Ρωσίας «απειλώντας να σφάξουν όλα τα γυναικόπαιδα και να αμυνθούν ως τον ένα».¹ Κατά τη διάρκεια των αγώνων του Σουλίου η Πάργα αποτελούσε κέντρο ανεφοδιασμού και καταφύγιο των Σουλιωτών. Το 1814, μετά την ήττα του Ναπολέοντα, οι νικήτριες δυνάμεις την παραχώρησαν στους Άγγλους, οι οποίοι ύστερα από λίγο (1817) την πούλησαν στον Αλή Πασά. Η παράδοσή της πραγματοποιήθηκε στις 28 Απριλίου 1819. Οι Παργινοί τότε ανέσκαψαν τους τάφους, συγκέντρωσαν τα οστά των προγόνων τους και αφού τα έκαψαν στην αγορά κατέφυγαν στην Κέρκυρα παίρνοντας μαζί τους την τέφρα, τις εικόνες και τα ιερά των εκκλησιών. Σ' αυτό το τελευταίο περιστατικό αναφέρεται το δημοτικό τραγούδι που ακολουθεί.

---

1. Βακαλόπουλος. Ιστορία του Νέου Ελληνισμού. τ. Δ', σ. 612.

Τρία πουλιά απ' την Πρέβεζα διαβήκανε
στην Πάργα.

το 'να κοιτάει την ξενιτιά, τ' άλλο τον Αϊ-Γιαννάκη*,
το τρίτο το κατάμαυρο μοιριολογάει και λέει:

«Πάργα, Τουρκιά σε πλάκωσε, Τουρκιά σε
τριγουρίζει.

5 Δεν έρχεται για πόλεμο, με προδοσιά σε παίρνει.
Βεζίρης δε σ' ενίκησε με τα πολλά τ' ασκέρια.
Έφευγαν Τούρκοι σα λαγοί το παργινό τουφέκι,
κι οι Λιάπηδες δεν ήθελαν να 'ρτουν να
πολεμήσουν.

10 Είχες λεβέντες σα θεριά, γυναίκες αντρειωμένες,
πότρωγαν βόλια για ψωμί, μπαρούτι για
προσφάγι.

Τ' άσπρα* πουλήσαν το Χριστό, τ' άσπρα
πουλούν και σένα».

Πάρτε, μανάδες, τα παιδιά, παπάδες τους αγίους.

Άστε*, λεβέντες, τ' άρματα κι αφήστε το τουφέκι.

σκάψτε πλατιά, σκάψτε βαθιά, όλα σας
τα κιβούρια*,

15 και τ' αντρειωμένα κόκαλα ξεθάψτε του γονιού
σας.

Τούρκους δεν επροσκύνησαν, Τούρκοι μην
τα πατήσουν.

Αϊ-Γιαννάκης: όρμος στ' ανατολικά της Πάργας.

άσπρα: ασημένια νομίσματα, γενικά τα χρήματα.

άστε: αφήστε.

κιβούρι: τάφος

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Το μοτίβο των τριών πουλιών που φέρνουν άγγελμα είναι κοινό σε πολλά δημοτικά τραγούδια (κλέφτικα και ιστορικά). Να βρείτε πώς προσαρμόζονται τα στοιχεία του στο τραγούδι μας.
2. Το τραγούδι εκφράζει, μεταξύ των άλλων, μια οδυνηρή πολιτική εμπειρία· να την προσδιορίσετε και να βρείτε με ποιους τρόπους εκφράζεται.
3. Να προσδιορίσετε το φρόνημα που εκφράζουν οι δυο τελευταίοι στίχοι. Ανήκει στους Παργινούς ή στον ανώνυμο ποιητή; Να αναπτύξετε την απάντησή σας.
4. Στο εισαγωγικό σημείωμα δόθηκαν τα κύρια στοιχεία από την ιστορία της Πάργας. Ποια απ' αυτά διατηρεί το τραγούδι και γιατί;

Θεόδωρος Βρυζάκης (1819-1878).
Αποχαιρετισμός στο Σούνιο (1863) Εθνική Πινακοθήκη

Κλέφτικα τραγούδια

[Της νύχτας οι αρματολοί]

Το παρακάτω κλέφτικο δημοτικό τραγούδι καταγράφηκε σε διάφορες παραλλαγές στην Πελοπόννησο και τη Στερεά. Ίσως το αρχικό τραγούδι είχε ως υπόθεση του επιχείρηση που κατέληξε στο να αποσπασθεί από τα χέρια του Χάροντα η λεία του.

Της Τρίχας το γεφύρι, σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες, βρίσκεται στον Κάτω Κόσμο. Φυσικά στο τραγούδι έχει χάσει αυτή τη σημασία.

Παραλλαγή του τραγουδιού τραγούδησε ο Κολοκοτρώνης στα παλικάρια του, όπως διηγείται ο ίδιος στον Τερτσέτη: «Ήταν Λαμπρή ανήμερα, ήταν ογδοήντα σύντροφοι, και ήτον εις το μεγαλύτερο βουνό της Πελοποννήσου. Από ημέρες τους είχαν είδηση δοσμένη, ότι θα πάνε αλυσοδεμένους εκατόν πενήντα ανθρώπους. Εδιαμοίρασα, έλεγεν ο Κολοκοτρώνης, τους μισούς συντρόφους εις το άλλο βουνό, έβαλα τα καρπούλια με μεγάλη πρόβλεψη, δια να κάμομε τη Λαμπρή μας ασφαλισμένοι. Εδιαμοιρασθήκαμε λοιπόν και τους είπα: Ε αδελφοί χριστιανοί, να είμασθε συγκεντρωμένοι, όχι, όχι που μας ονομάζουν οι άρχοντες και το γουναρικό* κλέφτες, να ελευθερώσουμε τους ζωντανούς. Αν θέλετε να μ'ακούσετε, να κρεμάσομε τα χαμαλιά* μας εις

το χαμαλί (και χαϊμαλί): φυλαχτό

το γουναρικό: αυτοί που φοράνε γούνες, οι άρχοντες, οι κοτζαμπάσηδες

τα έλατα· αυτά είναι η εκκλησία μας, η Λαμπρή μας, και να ασπασθούμε και να ελευθερώσουμε τους αδελφούς μας, που πάνε να τους φυλακίσουν δια παντός εις τα δεσμά. Απάνω που καθίσαμε να φάμε, είπα πάλε: Αν είμαστε αδελφοί, να χύσομεν το αίμα μας δια τους αδελφούς μας. Πρώτα τους ορμήνευσα μιλητά, έπειτα το έκαμα και τραγούδι και τους το ετραγούδησα¹ ... Απάνω που εκόψανε τ' αρνιά τα ψημένα, ο θεός τους επήγε τους Τούρκους και τους εκτύπησαν· ελαβώθηκε ένας πρώτος από τα παλικάρια, εσκοτώθη ένας πρώτος εξάδελφος του Κολοκοτρώνη και πήραν το κεφάλι του. Έκαμαν πόλεμο. Ήσαν δύο χιλιάδες στρατιώται. Από τους Τούρκους εσκοτώθησαν ογδοήκοντα επτά. Μας εβοήθησε, έλεγεν ο Κολοκοτρώνης, η Παναγία η Θεοτόκος και η καθαριότητά μας, οπού επήγαμε να ελευθερώσουμε τους αδελφούς μας...».

Της νύχτας οι αρματολοί και της αυγής οι κλέφτες ολονυχτίς κουρσεύανε* και τες αυγές κοιμώνται, κοιμώνται στα δασά κλαριά και στους παχιούς τους ίσκιους.

5 Είχαν αρνιά και ψήνανε, κριάρια σουβλισμένα, μα είχαν κι ένα γλυκό κρασί, που πίν'ν τα παλικάρια.

Κι ένας τον άλλο έλεγαν, κι ένας τον άλλον λέει:
«Καλά τρώμε και πίνουμε και λιανοτραγουδάμε,*
δεν κάνουμε κι ένα καλό, καλό για την ψυχή μας;
–ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιές, φκιάνουν και μοναστήρια.

---

1. Εδώ παραθέτει παραλλαγή του τραγουδιού.
κουρσεύω: λεηλατώ
λιανοτραγουδώ: σιγοτραγουδώ

- 10 Να πάμε να φυλάξουμε στην Τρίχας το γεφύρι που θα περάσει ο βόιβοντας* με τους αλυσωμένους να κόψουμε τους αλύσους να βγουν οι σκλαβωμένοι, να βγει της χήρας το παιδί, π' άλλο παιδί δεν έχει, π' αυτή το 'χει μονάκριβο στον κόσμο ξακουσμένο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Να περιγράψετε τη ζωή των κλεφτών, όπως παρουσιάζεται στο τραγούδι, από την αρχή ως το τέλος του.
2. Πώς αντιλαμβάνονται οι κλέφτες ενέργειες τους όπως αυτή της απελευθέρωσης αιχμάλωτων; Με τι την παραβάλλουν;
3. Ποια σημεία του τραγουδιού τεκμηριώνει η διήγηση του Κολοκοτρώνη.
4. Τι συμπεράσματα βγάζουμε από τη διήγηση του Κολοκοτρώνη σχετικά με τη χρήση των κλέφτικων τραγουδιών,

---

βόιβοντας: στρατηγός (μεσαιων. βοέβοδας < σλαβ voivoda)

Των Κολοκοτρωναίων

Οι Κολοκοτρωναίοι ήταν από τις πιο παλιές οικογένειες κλεφτών του Μοριά και τη δράση τους εξυμνούν πολλά κλέφτικα τραγούδια. Το παρακάτω τραγούδι αναφέρεται ειδικότερα στα γεγονότα του 1806, όταν ο σουλτάνος εξέδωσε φερμάνι για την εξόντωση των κλεφτών της Πελοποννήσου και της Στερεάς. Ύστερα από συνεχείς αγώνες τριών μηνών και αφού πολλοί σύντροφοι τον σκοτώθηκαν και οι υπόλοιποι διασκορπίστηκαν, κατόρθωσε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης να διαφύγει στη Ζάκυνθο (Μάιος του 1806), όπου και κατατάχθηκε στον αγγλικό στρατό.

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά κι ο ήλιος
στα λαγκάδια,

λάμπουν και τ' αλαφρά σπαθιά
των Κολοκοτρωναίων,

πόχουν τ' ασήμια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες,
τις πέντε αράδες τα κουμπιά, τις έξι τα τσαπράζια·
5 οπού δεν καταδέχονται της γης να την πατήσουν.

Καβάλα τρώνε το ψωμί, καβάλα πολεμάνε,
καβάλα πάν' στην εκκλησιά, καβάλα προσκυνάνε,
καβάλα παίρν' αντίδερο απ' του παπά το χέρι.

Φλωριά ρίχνουν στην Παναγιά, φλωριά ρίχνουν
στους άγιους

10 και στον αφέντη το Χριστό τις ασημένιες πάλες.

«Χριστέ μας, βλόγα τα σπαθιά, βλόγα μας και
τα χέρια».

Κι ο Θεωράκης μίλησε, κι ο Θεωράκης λέει:

«Τούτ' οι χαρές που κάνουμε σε λύπη θα μας
βγάλουν.

Απόψ' είδα στον ύπνο μου, στην υπνοφαντασιά μου,
15 θολό ποτάμι πέρανα και πέρα δεν εβγήκα.
Ελάτε να σκορπίσουμε, μπουλούκια να γενούμε.
Σύρε, Γιώργο* μ', στον τόπο σου, Νικήτα*
στο Λοντάρι·
εγώ πάου στην Καρύταινα,* πάου στους εδικούς μου,
ν' αφήκω τη διαθήκη μου και τες παραγγολές* μου,
τι θα περάσω θάλασσα, στη Ζάκυνθο θα πάω».

Γιώργος: πρώτος εξάδελφος του Κολοκοτρώνη.

Νικήτας: Σταματελόπουλος ή Νικηταράς.

Λοντάρι (Λεοντάρι), Καρύταινα: χωριά της Αρκαδίας.

παραγγολές: παραγγελίες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στο τραγούδι διακρίνονται καθαρά δύο ενότητες· να βρείτε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα καθεμιάς.
2. Η πρώτη ενότητα αρχίζει με μια παρομοίωση. Να προσδιορίσετε τι εκφράζει.
3. Ποιο το ήθος των Κολοκοτρωναίων, όπως παρουσιάζεται στην πρώτη ενότητα; Με ποιους ποιητικούς τρόπους προβάλλεται;
4. Ποιες λαϊκές δοξασίες διέπουν τη ζωή των κλεφτών σύμφωνα με τη δεύτερη ενότητα;

Των Κοντογιανναίων

Γενάρχης των Κοντογιανναίων ήταν ο Γιαννάκης Κοντογιάννης, αρματολός Πατρατζικίου (Υπάτης) από το 1750, τον οποίο ο Κασομούλης ονομάζει «ένδοξο και μεγαλοπρεπή». Μετά το θάνατό του τον διαδέχτηκαν στο ίδιο αξίωμα τα παιδιά του Κωσταντής και Μήτσος.

Από το 1789 κυρίως αρχίζουν οι περιπέτειες των Κοντογιανναίων, όταν ο δερβέναγας του Αλή Πασά Γιουσούφ Αράπης εκστρατεύει με 3.000 Τουρκαλβανούς εναντίον των αρματολών της Θεσσαλίας και της Ρούμελης. Οι Κοντογιανναίοι τότε αντέταξαν ισχυρή αντίσταση. Διασκορπίστηκαν όμως και συνέχισαν τον πόλεμο ως κλέφτες. Τελικά σε μια μάχη κοντά στη γέφυρα της Τατάρνας Ευρυτανίας (αρχές του 19ου αι.) σκοτώθηκε ο Κωσταντής κι αιχμαλωτίστηκε ο γιος του Νικολάκης. Αργότερα εξαγοράστηκε και πήρε μέρος στην επανάσταση του 1821, όπως και ο Μήτσος Κοντογιάννης.

Η Κοντογιάνναινα του τραγουδιού είναι η γυναίκα του Κωσταντή.

Κοιμάτ' η καπετάνισσα, νύφη του Κοντογιάννη,
μες στα χρυσά παπλώματα, μες στους χρυσούς
σελτέδες.*

να την ξυπνήσω σκιάζομαι, να της το πω
φοβούμαι,

5 να μάσω μοσκοκάρυδα, να την πετροβολήσω,
ίσως την πάρει η μυρουδιά, ίσως να την ξυπνήσει.

σελτέδες: στρώματα, μεγάλα μαξιλάρια.

Κι από το μόσκο τον πολύ, κι απ' τα πολλά
καρύδια,
σηκώθη η καπετάνισσα και με γλυκορωτάει:
«Το τι μαντάτα* μου 'φερεις από τους
καπετάνους;»
– «Πικρά μαντάτα σου 'φερα από τους
καπετάνους,
10 το Νικολάκη πιάσανε, τον Κωσταντή βaréσαν».
– «Πού είσαι, μανούλα, πρόφτασε, πιάσε μου
το κεφάλι,
και δέσ' το μου σφιχτά σφιχτά, για να
μοιριολογήσω·
και ποιον να κλάψω από τους δυο, ποιον να
μοιριολογήσω;
Να κλάψω για τον Κωσταντή, το δόλιο Νικολάκη·
15 ήταν μπαϊράκια* στα βουνά και φλάμπουρα*
στους κάμπους».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στα κλέφτικα τραγούδια τα πρόσωπα αναφέρονται με το όνομα τους (π.χ. Νικολάκης, Κωσταντής). Εδώ η γυναίκα του Κωσταντή Κοντογιάννη αναφέρεται (στον 1ο στίχο) με τις ιδιότητες της. Πώς το εξηγείτε; (Πριν απαντήσετε να λάβετε υπόψη σας

μαντάτα: η καπετάνισσα βρισκόταν στη Λευκάδα, όπου συχνά οι αρματολοί ασφάλιζαν τις οικογένειές τους.

μπαϊράκι: σημαία.

φλάμπουρο: σημαία.

και τα τραγούδια: της Δέσπως και της Λένως Μπότσαρη).

2. Ο αγγελιοφόρος ξυπνάει την καπετάνισσα με ιδιότυπο (ποιητικό) τρόπο. Τι εκφράζει;
3. Ο Κασομούλης χαρακτήρισε το γενάρχη Κοντογιάννη ως «ένδοξο και μεγαλοπρεπή». Ο χαρακτηρισμός αυτός μπορεί ν' αποδοθεί σε όλη την οικογένεια με βάση το τραγούδι;
4. Να εξετάσετε τον τρόπο με τον οποίο τελικά ανακοινώνεται το μήνυμα στην καπετάνισσα' τι παρατηρείτε;

Διονύσιος Τσόκος (1820-1862), Γέρος αγωνιστής παίζει λύρα (1858) Εθνική Πινακοθήκη

Η ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ

Το έπος του Διγενή Ακρίτα

Το έπος του Διγενή Ακρίτα είναι ίσως το πιο παλιό μνημείο της λόγιας νεοελληνικής λογοτεχνίας και γράφηκε πιθανότατα στα μέσα του 11ου αιώνα. Την ίδια εποχή, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, έχουμε ανάλογες επικές δημιουργίες που φανερώνουν την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των λαών (Τραγούδι του Ρολάνδου στη Γαλλία, Νιμπελούγκεν στη Γερμανία κ.ά.).

Το πρωτότυπο, το αρχικό κείμενο, δεν έχει σωθεί. Γνωρίζουμε το έπος από έξι μεταγενέστερες παραλλαγές που παρουσιάζουν μεταξύ τους αρκετές διαφορές και φέρουν το όνομα του τόπου, όπου ανακαλύφθηκαν τα χειρόγραφα: Α. Της Κρυπτοφέρης (Grottaferrata, μοναστήρι κοντά στη Ρώμη), Β. Της Τραπεζούντας (βρέθηκε στη μονή Σουμελά), Γ. Της Άνδρου – Αθηνών, Δ. Του Εσκοριάλ (Ισπανία), Ε. Της Οξφόρδης (Αγγλία) και ΣΤ. μια πεζή παραλλαγή της Άνδρου. Υπάρχει ακόμη μια ρωσική διασκευή που παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από τα ελληνικά κείμενα.

Ο ποιητής του έπους μάς είναι άγνωστος. Η σύνθεση όμως προϋποθέτει τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια. Είναι πολύ πιθανό ότι από τον πλούσιο κύκλο των ακριτικών τραγουδιών και από τους θρύλους προήλθε το έπος, ένα πολύστιχο αφηγηματικό ποίημα (γύρω στους 5.000 στίχους) με ηρωικό χαρακτήρα, που αναφέρεται στη ζωή και στη δράση του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα ως αντιπροσωπευτικού ήρωα του ακριτικού βίου. Έτσι το έπος παίρνει μια μορφή έμμετρης βιογραφίας, γι' αυτό και ο Κ. Θ. Δημαράς το θεωρεί μάλλον

έμμετρο μυθιστόρημα το οποίο εκτός από εκείνες του δημοτικού τραγουδιού έχει και πολλές λόγιες και εκκλησιαστικές επιδράσεις. Οπωσδήποτε το έπος, στις παραλλαγές που το έχουμε, παρουσιάζεται πολύ κατώτερο ποιοτικά από τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια και είναι μάλλον ψυχρό στη γλώσσα και στο ύφος. Αυτό όμως μπορεί να οφείλεται στους διασκευαστές. Ο Λίνος Πολίτης πιστεύει ότι ο άγνωστος ποιητής του έπους είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη λαϊκή γλώσσα για μια δημιουργία ποιητική και πως τον χρωστάμε το πρώτο κείμενο στη λαϊκή (δηλ. νεοελληνική) γλώσσα. Τέλος από στιχουργική άποψη το έπος είναι γραμμένο σε στίχους πολιτικούς (ιαμβικούς δεκαπεντασύλλαβους).

Το έπος διαιρείται σε βιβλία – «λόγους». Στα πρώτα γίνεται λόγος για τον πατέρα του Διγενή που ήταν ο αμιράς (=εμίρης) της Συρίας Μουσούρ. Αυτός σε μια επιδρομή τον αιχμαλώτισε την Ειρήνη, κόρη του βυζαντινού στρατηγού Ανδρόνικου. Τα πέντε αδέρφια της την αναζητούν και ο νεότερος, ο Κωνσταντίνος, μονομαχεί με το Μουσούρ και τον νικάει. Ο αμιράς τότε δέχεται να γίνει χριστιανός μαζί με όλη τη γενιά του και έτσι παντρεύεται την Ειρήνη, που

εγέννησε τον Διγενή εκείνον τον ανδρείον
όστις την κλήσιν έλαβε ταύτην εκ των γονέων·
εθνικός ήτον από πατρός εκ της φυλής του Άγαρ
ρωμαίος δε από μητρός εκ γένους των

Λουκάδων

διά τούτο ωνομάσθηκεν Διγενής ο υιός των.

Στη συνέχεια έχουμε τα παιδικά χρόνια και τα πρώτα κατορθώματα του Διγενή που έδειξε από μικρός εξαιρετική δύναμη και τόλμη. Όταν μεγάλωσε παντρεύτηκε την κόρη του στρατηγού Δούκα και έγινε άκριτης.

Εκεί στις «άκρες» (=σύνορα) τον επισκέπτεται ο αυτοκράτορας και του προσφέρει μεγάλες τιμές για τις υπηρεσίες του. Κατόπι ο Διγενής αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο τα κατορθώματα του, τους αγώνες του με τους απελάτες και τη μονομαχία του με την αμαζόνα Μαξιμώ. Στα τελευταία βιβλία εξιστορείται ο θάνατος των γονέων του ήρωα, καθώς και του ίδιου και της γυναίκας του στο παλάτι που είχε χτίσει κοντά στον Ευφράτη.

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από την παραλλαγή της Άνδρου και αναφέρεται στο θάνατο του Διγενή.

[Ο θάνατος τον πολεμά]

- Εις δε την Τρίτην την κακήν, την πολυπικραμένην
ημέραν τε του ιατρού ελθόντος προς εκείνον
εκεί τον αποφάσισε ο θάνατος να έλθει·
και όσα κάμει δεν μπορεί τον θάνατον να φύγει,
5 διατί ο τροχός εσχόλασεν και το σκοινί εσώθη
ο θάνατος τον έγγραψεν στον άδην να τον πάρει
τους δρόμους του απέκοψε πλέον να μην περάσει
οι κάμποι τούτον κλαίουσιν και τα βουνά θρηνούσιν,
και οι απελάτες* χαίρονται τον θάνατον Ακρίτου,
10 όπως ελευθερώνονται εκ τούδε του ανδρείου.
Εκείνος αναστέναζε και έκλαιε στην κλίνην
με θρήνους και με δάκρυα πικρά φαρμακωμένα,
όπου ραΐσθην η καρδιά, κι εθάμπωσε το φως του,
και ατόνησεν η δύναμις εκείνη η μεγάλη
15 όπου ενίκα δυνατούς και ξέσχιζε λεοντάρια.

.....

- Ο θάνατος τον πολεμά εις το παλάτι μέσα.
Ακρίτας τον εγνώρισε και ξεφωνεί και λέγει:
«Ω πάντερπνε, Βασίλειε, ο θάνατός σου ήλθεν
και το λοιπόν από του νυν όπλα ουδόλως έχεις.
20 Ανδρεία που σου άπειρος, ανείκαστος* η τόλμη,
που δυναστεία* η πολλή, που η του πλούτου δόξα;
Άρτι* ουδείς εις θάνατον δύναται βοηθήσαι,
αι χείρες γαρ ελύθησαν, τα άθλα ου ποιούσαι,
οι πόδες εδεσμεύθησαν οι τας οδούς κρατούντες
25 ολίγον δε και η ψυχή του σώματος εκφεύγει
και τάφος σε τον δυνατόν μέσα να κλείσει θέλει».

απελάτης: ληστής, επιδρομέας.

ανείκαστος: ανυπολόγιστη, αφάνταστη.

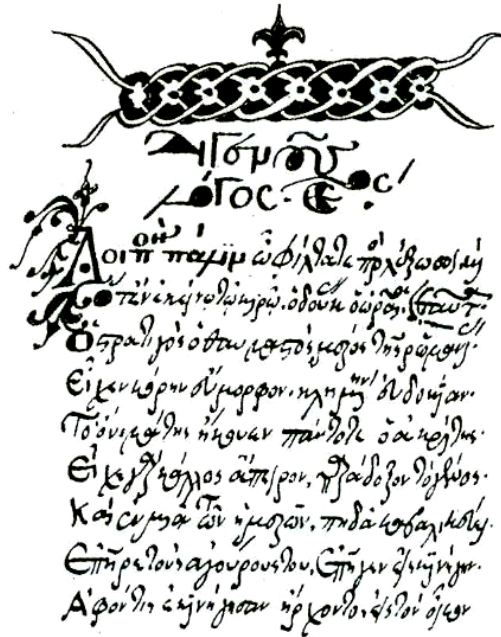
δυναστεία: εξουσία, κυριαρχία, δύναμη.

3. Τι σημαίνει η μεταφορική έκφραση «ο τροχός εσχόλασεν»; Να λάβετε υπόψη και τους δυο πρώτους στίχους του Ερωτόκριτου:

«Του κύκλου τα γυρίσματα... και του τροχού που ώρες ψηλά κι ώρες στα βάθη πηαίνου».

Χειρόγραφο Ἄνδρου

Τα πιο αξιόλογα από τα δημώδη κείμενα του 12ου αι. είναι τα Προδρομικά ή Πτωχοδρομικά ποιήματα. Πρόκειται για τέσσερα στιχουργήματα, όπου διεκτραγωδούνται τα βάσανα του μοναχού, του πολύτεκνου οικογενειάρχη, του φτωχού συζύγου που παντρεύτηκε αρχοντομαθημένη γυναίκα και του φτωχού λογίου. Χαρακτηριστική είναι η επιμονή στην απαρίθμηση των αγαθών της ζωής.

Ως συγγραφέας τους παρουσιάζεται ο Πτωχοπρόδρομος, που σε κάθε στιχούργημα απευθύνεται, με διαφορετική ιδιότητα, στον αυτοκράτορα ή άλλα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας των Κομνηνών, για να ζητήσει βοήθεια. Παλαιότερα ταυτιζόταν με το Θεόδωρο Πρόδρομο, γνωστό λόγιο, προστατευόμενο των Κομνηνών. Σήμερα πιστεύουμε ότι τα στιχουργήματα αυτά είναι σάτιρες που γράφτηκαν από ανώνυμο ή ανώνυμους στιχουργούς.

[μάθε το τσαγκάρην το παιδίν σου]

Αν έχω γείτονα τινά* και έχει παιδίν αγόριν,
να τον ειπώ ότι «μάθε το γραμματικά* να ζήση»;
αν ου τον είπω* «μάθε το τσαγκάρην το παιδίν
σου»,

τινά: κάποιον.

μάθε το γραμματικά: μάθε το γράμματα, μόρφωσέ το.

αν ου τον είπω: αν δεν του πω.

παρακρουνιαροκέφαλον* πάντες να με
ονομάσουν!

5 Και άκουσον την βιοτήν* τσαγκάρου, και να μάθης
την βρώσιν* και ανάπαυσιν* την* έχει καθ'
εκάστην.

Γείτοναν έχω πετσωτήν,* ψευδοτσαγκάρην τάχα,
πλην ένι* καλοψωνιστής, ένι και χαροκόπος.

Όταν γαρ ίδη την αυγήν περιχαρασσομένην,
10 ευθύς: Ας βράση το θερμόν,* λέγει προς το παιδίν
του,

και: Να, παιδίν μου, στάμενον* εις τα
χορδοκοιλίτσια,*
αγόρασε και βλάχικον σταμεναρέαν* τυρίτσιν,
και δος με να προγεύσωμαι, και τότε να
πετσώνω.*

Αφού δε κλώση* το τυρίν και τα χορδοκοιλίτσια,

παρακρουνιαροκέφαλος: ανόητος, τρελός.

βιοτή: τρόπος ζωής.

βρώσις: φαγητό.

ανάπαυσις: καλοπέραση.

την: την οποία, που.

πετσωτής: μπαλωματής, τσαγκάρης.

ένι: είναι.

το θερμόν: το ζεστό νερό.

στάμενον: νόμισμα μικρής αξίας.

χορδοκοιλίτσια: έντερα και κοιλιές (πατσάς).

σταμεναρέαν τυρίτσιν: τυρί ενός στάμενου.

πετσώνω: μπαλώνω παπούτσια και, μεταφορικά,
γεμίζω την κοιλιά μου.

κλώθω: ειρωνικά: καταβροχθίζω.

- 15 καν* τέσσερα τον δίδωσι γεμάτα εις το μουχρούτιν,*
και πίνει τα και ερεύγεται.* Κερνούν τον άλλον ένα,
και παρευθύς υπόδημαν επαίρνει και πετσώνει.
Όταν δε πάλιν, δέσποτα, γεύματος ώρα φθάση,
ρίπτει το καλαπόδιν του, ρίπτει και το σανίδιν
20 και το σουγλίν* και το σφετλίν* και
τα σφηκώματά* του,
και λέγει την γυναίκαν του: «Κυρά, καθές* τραπέζιν
και πρώτον μίσσον* το εκζεστόν,*δεύτερον
το κρασάτον,
και τρίτον το μονόκυθρον,* πλην βλέπε να μη
βράζη!»
Αφού δε παραθέσουσι και νίψεται και κάτση,
25 ανάθεμα με, βασιλεύ, όταν στραφώ και ιδώ τον
το πώς ανακομπώνεται* κατά της μαγειριάς,
αν ου κινούν τα σάλια μου και τρέχουν ως
ποτάμιν.

καν: τουλάχιστον.

μουχρούτιν: μεγάλο ποτήρι.

ερεύγομαι: ρεύομαι.

σουγλί: σουβλίτου μπαλωματή.

σφετλίν: κομμάτι γυαλί για το ξύσιμο του δέρματος.

σφηκώματά: κερωμένοι σπάγκοι.

καθές: βάλε, ετοίμασε.

μίσσον: πιάτο (φαγητό).

εκζεστόν: βραστό.

μονόκυθρον: φαγητό από διάφορα υλικά μαγειρεμένα
σε μια χύτρα.

ανακομπώνεται: ανασκουμπώνεται, ετοιμάζεται για τον
αγώνα (ειρωνικά).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- α) Αφού μελετήσετε το λεξιλόγιο, να ξαναδιαβάσετε το απόσπασμα αντικαθιστώντας τις απαρχαιωμένες λέξεις και εκφράσεις με αντίστοιχες σημερινές ακολουθήστε τη σειρά που σας φαίνεται φυσικότερη.

β) Η γλώσσα των προδρομικών ποιημάτων –παρά τις αντικαταστάσεις που χρειάστηκε να κάνετε πιο πάνω– θεωρείται ότι βρίσκεται πολύ κοντά στη σημερινή νεοελληνική. Μπορείτε να δικαιολογήσετε αυτή την άποψη;
- Να συγκρίνετε το παραπάνω απόσπασμα με τα ακριτικά τραγούδια, να επισημάνετε και να συζητήσετε τις διαφορές τους σχετικά

  - α) με τον κοινωνικό χώρο, όπου αναφέρονται, β) με τα προβλήματα και τα ιδεώδη που προβάλλουν.
- Το παραπάνω κείμενο ποια σημασία μπορεί να έχει για μας σήμερα; Συζητήστε τις απόψεις σας.

Νικόλαος Βώκος (1859-1902), Ψάρια και στρείδια,
Εθνική Πινακοθήκη

Από το 13ο ως το 15ο αι. γράφονται στο Βυζάντιο έμμετρα ερωτικά ιπποτικά μυθιστορήματα σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο και γλώσσα λαϊκότερη. Μερικά από αυτά είναι διασκευές δυτικών προτύπων. Τα μυθιστορήματα της περιόδου αυτής καθρεφτίζουν, γράφει ο Εμμ. Κριαράς, «τον κόσμο που διαμορφώνεται στην Ανατολή με την εγκατάσταση των Φράγκων στις ελληνικές χώρες, έναν κόσμο που χωρίς να έχει πάψει να έχει τα χαρακτηριστικά της παλιότερης βυζαντινής κοινωνίας μεταμορφώνεται ως ένα βαθμό με τη φραγκική κατάκτηση και τις φραγκικές επιδράσεις». (Βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα, επιμέλεια Εμμ. Κριαρά, εκδ. Βασ. Βιβλιοθήκη, τόμ. 2, σ. 14).

Εκτός από τις φραγκικές επιδράσεις (υποταγή των ηρώων στον έρωτα, μονομαχίες, κονταροχτυπήματα, αγάπη για την περιπέτεια σε χώρες μακρινές) οι μελετητές είδαν επίσης λόγιες επιδράσεις (με τις «εκφράσεις», τις εκτενείς δηλαδή περιγραφές κάστρων, κήπων, λουτρών κτλ.), ανατολικές (ο κόσμος του παραμυθιού με τις μάγισσες, τους δράκους και τα μαγικά δαχτυλίδια) και λαϊκές νεοελληνικές (λαϊκή αίσθηση και παρεμβολή δημοτικών τραγουδιών της εποχής, όπως τα καταλόγια και τα μοιρολογήματα).

Ο Λίνος Πολίτης παρατηρεί για τα μυθιστορήματα αυτά και τα εξής: «αντίθετα από το επικό ξεκίνημα του Διγενή, αντιπροσωπεύουν τα μυθιστορήματα αυτά μια λυρικότερη και ρομαντικότερη στροφή του νέου ελληνισμού» (Λίνου Πολίτη, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1978, σ. 35). Όλα έχουν λίγο πολύ κοινή

υπόθεση: ένα ζευγάρι ερωτευμένων νέων χωρίζει ξαφνικά και ύστερα από σκληρές δοκιμασίες και περιπέτειες κατορθώνει να ξανασμίξει και να βρει την ευτυχία του. Πέντε βυζαντινά ιπποτικά μυθιστορήματα διασώθηκαν: Λίβιστρος και Ροδάμνη, Καλλίμαχος και Χρυσορρόη, Βέλθανδρος και Χρυσάντζα, Ιμπέριος και Μαργαρώνα, Φλώριος και Πλατζιαφλώρα.

[Άγουρος ποθοφλόγιστος]

Παραθέτουμε ένα απόσπασμα από το μυθιστόρημα **Λίβιστρος και Ροδάμνη**. Την ιστορία διηγείται ο **Κλιτοβός** στη φίλη του τη **Μυρτάνη**. Συνάντησε, της λέει, κάποτε ένα θλιμμένο νέο, το **Λίβιστρο**, πρίγκιπα του **Λιβάνδρου** (χώρας φανταστικής). Ο τελευταίος του εξιστόρησε πώς ερωτεύτηκε και παντρεύτηκε τη βασιλοπούλα **Ροδάμνη** και πώς, αργότερα, την έκλεψε ο βασιλιάς της **Αιγύπτου Βερδερίχος**. Από τότε ο **Λίβιστρος** γυρίζει τον κόσμο να τη βρει. Στην αναζήτηση της **Ροδάμνης** τον συνοδεύει τώρα και ο φίλος του **Κλιτοβός**. Οι δυο νέοι βρίσκουν μια μάγισσα που τους πληροφορεί ότι η **Ροδάμνη** έχτισε ξενοδοχείο και ζήτησε από το **Βερδερίχο** να περιμένει τέσσερα χρόνια μήπως επιστρέψει ο **Λίβιστρος**. Οι δυο φίλοι κατευθύνονται προς το ξενοδοχείο...

Επαίρνω τον τον Λίβιστρον και ηρξάμεθα*

την στράταν,

και τοιούτους λόγους ήρξατο να λέγει μοιρολόγιν:
Αναστενάζουν τα βουνά, πάσχουν δι' εμέν

οι κάμποι,

θρηνούσι τα παράπλαγα, βροντούσι τα λιβάδια,

5 και δένδρα τα επαρέδραμα,* τα ράχια και

οι κλεισούρες

έχουν τους πόνους μου ακομή και αντίς μου*

αναστενάζουν.

ηρξάμεθα: αρχίσαμε, πήραμε.

επαρέδραμα: προσπέρασα.

αντίς μου: για μένα.

και έμεναν ήλθε λογισμός πάλιν δια τη Μυρτάνην
και ενθύμησις και ανάμνησις να είπω μοιρολόγιν:
Άγουρος μυριόθλιβος, ξένος εκ τα δικά του*

20 τον εκαταβασάνισε κόρης ωραίας αγάπη,
και έφυγεν εκ την χώραν του και από τα γονικά
του,
και εις ξένον κόσμον περπατεί και αιχμάλωτος
διαβαίνει,
πόνους του ηγείται* τα δεντρά, θλίψεις
τας λιβαδίας,
και ποταμούς τα δάκρυα του, βουνά
τους στεναγμούς του.

25 Αηδόνιν εις την στράταν του να κιλαδεί αν
ακούσει,
οι κτύποι της καρδιάς του και οι βροντοστεναγμοί
του
σιγίζουν το να μη λαλεί, καρδιοφωνοκρατούσιν: *
Έδε στρατιώτου συφορά την πάσχει δια
φουδούλαν,*
ούτως ένι* αιχμάλωτος, ξένος εις άλλον τόπον!

εκ τα δικά του: από τη χώρα του.

ηγείται: θεωρεί, νομίζει.

καρδιοφωνοκρατώ: εμποδίζω τη φωνή της καρδιάς.

φουδούλα: κόρη.

ένι: είναι.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Γιατί θρηνούν οι δύο νέοι;**
- 2. Ο στιχουργός κάνει χρήση ορισμένων εκφραστικών μέσων, κυρίως της υπερβολής και των σύνθετων λέξεων. Νομίζετε ότι αποτελούν θετικά ή αρνητικά στοιχεία του ποιήματος; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.**
- 3. Σας πείθουν οι θρήνοι των νέων; (Να συσχετίσετε την απάντησή σας και με την προηγούμενη απάντηση.)**
- 4. Ποια γλωσσικά φαινόμενα (γραμματικά και συντακτικά) διαφοροποιούν τη γλώσσα του αποσπάσματος από τη σημερινή; Να σημειώσετε τα πιο χαρακτηριστικά.**
- 5. Ποια χαρακτηριστικά του δημοτικού τραγουδιού μπορείτε να βρείτε στο απόσπασμα;**

Χρονικό

Ο Γεώργιος Φραντζής ή Σφραντζής (1401 - 1480) ήταν Βυζαντινός αξιωματούχος και ένας από τους ιστορικούς της Αλώσεως. Οι άλλοι είναι ο Δούκας, ο Κριτόβουλος και ο Χαλκοκονδύλης. Από αρχοντική γενιά και οι τέσσερις, κατέχουν υψηλές θέσεις και αναπτύσσουν σημαντική πολιτική δράση. Αυτόπτης μάρτυρας της εθνικής συμφοράς υπήρξε μόνο ο Φραντζής· οι άλλοι συμπλήρωσαν την ιστορία τους από πληροφορίες. Ο Χαλκοκονδύλης πραγματεύεται περισσότερο τα εσωτερικά γεγονότα της Βαλκανικής· ο Δούκας τα σχετικά με τις φράγκικες κτήσεις της Μ. Ασίας και της Λέσβου· τον Κριτόβουλο τον διακρίνει ένα πνεύμα συμβιβασμού και παραχωρήσεων προς τον κατακτητή. Ο Φραντζής, αυτοκρατορικός υπάλληλος, απηχεί τις σκέψεις της βυζαντινής αυλής. Προερχόμενος από οικογένεια που υπηρετούσε την αυλή των Παλαιολόγων έμεινε από 16 ετών στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ και αργότερα συνδέθηκε με τον Κων/νο Παλαιολόγο, τον οποίο υπηρέτησε συνεχώς ως την Άλωση. Μετά την Άλωση κατέφυγε στην Πελοπόννησο και κατόπιν στην Κέρκυρα, όπου έγραψε το Χρονικό του, δηλαδή τα γεγονότα των ετών από το 1258 ως το 1476, που μας διασώθηκε σε δυο μορφές, τη *Majus* (την εκτενέστερη) και τη *Minus* (τη συντομότερη).

---

1. Το απόσπασμα από το Χρονικό του Φραντζή ανθολογήθηκε για να ολοκληρωθούν μαζί με τους Θρήνους οι μαρτυρίες για την Άλωση της Πόλης.

Τα αποσπάσματα που παραθέτουμε προέρχονται από την εκτενέστερη μορφή τον Χρονικού. Στο πρώτο μιλάει ο Μωάμεθ στους συμπολεμιστές του, στο δεύτερο ο Κων/νος Παλαιολόγος στους δικούς του.

A'

«Και εάν και εξ ημών τίνες αποκτανθήσιν, ως έθος εστίν εν τοις πολέμοις, γεγραμμένον επί της κεφαλής αυτού, καλώς οίδατε δια του ημετέρου κοράν τι φησιν ο προφήτης, ότι ο αποθανών εν καιρώ τοιούτω ολόσωμος εν τω παραδείσω μετά του Μωάμεθ αριστήσκει και πιεί, και μετά παιδων και μετά γυναικών ωραίων και παρθένων εν τόπω χλοερώ και μεμυρισμένω άνθεσιν αναπαυθή, και εν λουτροίς ωραιοτάτοις λουσθή, και εν εκείνω τω τόπω εκ Θεού έξει ταύτα. Ενταύθα δε πάλιν εξ εμού πας ο εμός στρατός και άρχοντες της αυλής μου, εάν νικήσωμεν, ο μισθός ον έξουσι παρ' εμού, κατά την αναλογίαν εκάστου διπλασίων έσται ου τα νυν έχουσι, ος από του νυν άρξηται έως τέλους της ζωής αυτών. Και ημέραις τρισίν η πόλις πάσα υμών έσεται. Και ει τι δ' αν σκυλεύσητε και εύρητε χρυσίου και αργυρίου σκεύος και ιματισμόν, αιχμαλώτους τε άνδρας και γυναίκας, μικρούς τε και μεγάλους, ουδείς δυνηθείη αυτούς υμίν αιτήσαι ή τι ενοχλήσαι εις ουδέν».

[Απόδοση στη νεοελληνική]

«Και αν και από μας σκοτωθούν μερικοί, όπως συνήθως γίνεται στους πολέμους, κατά το γραφτό του κάθε- νός, ξέρετε καλά από το κοράνι μας τι λέει ο προφήτης, ότι αυτός που πεθαίνει σε τέτοια περίσταση ολόσωμος στον παράδεισο θα φάει και θα πιει με το Μωάμεθ, και θα αναπαυτεί με παιδιά και με γυναίκες ωραίες και

παρθένες σε τόπο χλοερό και ευωδιαστό από άνθη, και θα λουστεί σε ωραιότατα λουτρά, και σ' εκείνο τον τόπο αυτά θα έχει από το θεό. Εδώ πάλι από μένα, όλος ο στρατός μου και οι άρχοντες της αυλής μου, αν νικήσουμε, ο μισθός που θα πάρουν από μένα θα είναι, ανάλογα με τον καθένα, διπλάσιος από αυτόν που παίρνουν τώρα, και θα αρχίζει από τώρα ως το τέλος της ζωής τους. Κι αν βρείτε και αρπάξετε τίποτε χρυσαφικό ή ασημικό και ρουχισμό, αιχμαλώτους και άντρες και γυναίκες, μικρούς και μεγάλους, κανέναν δε θα μπορεί να σας τους πάρει ή να σας ενοχλήσει σε τίποτε».

Β'

«Υμείς μεν, ευγενέστατοι άρχοντες και εκλαμπρότατοι δήμαρχοι και στρατηγοί και γενναιότατοι συστρατιώται και πας ο πιστός και τίμιος λαός, καλώς οίδατε ότι έφθασεν η ώρα και ο εχθρός της πίστεως ημών βούλεται ίνα μετά πάσης τέχνης και μηχανής ισχυροτέρως στενοχωρήση ημάς, και πόλεμον σφοδρόν μετά συμπλοκής μεγάλης και συρρήξεως εκ της χέρσου και θαλάσσης δώση ημίν μετά πάσης δυνάμεως, ίνα ει δυνατόν, ως όφισ τον ίόν έκχυση και ως λέων ανήμερος καταπή ημάς. Δια τούτο λέγω και παρακαλώ υμάς, ίνα στήτε ανδρείως και μετά γενναίας ψυχής, ως πάντοτε έως του νυν εποιήσατε, κατά των εχθρών της πίστεως ημών. Παραδίδωμι δε υμίν την εκλαμπροτάτην και περίφημον ταύτην πόλιν και πατρίδα ημών και βασιλεύουσαν των πόλεων. Καλώς ούν οίδατε, αδελφοί, ότι δια τέσσαρα τίνα οφείλεται κοινώς εσμεν πάντες ίνα προτιμήσωμε αποθανείν μάλλον ή ζην, πρώτον μεν υπέρ της πίστεως ημών και ευσέβειας, δεύτερον δε υπέρ της πατρίδος, τρίτον δε υπέρ του βασιλέως ως χριστού Κυρίου, και τέταρτον

υπέρ συγγενών και φίλων. Λοιπόν, αδελφοί, εάν χρεώσταί εσμεν υπέρ ενός εκ των τεσσάρων αγωνίζεσθαι έως θανάτου, πολλώ μάλλον υπέρ πάντων τούτων ημείς, ως βλέπετε προφανώς, και εκ πάντων μέλλομεν ζημιωθήναι. Εάν δια τα εμά πλημμελήματα παραχώρηση ο Θεός την νίκην τοις ασεβέσιν, υπέρ της πίστεως ημών της αγίας, ην Χριστός εν τω οικείω αίματι ημίν εδωρήσατο, κινδυνεύομεν ο έστι κεφάλαιον πάντων. Και εάν τον κόσμον όλον κερδήση τις και την ψυχήν ζημιωθή, τι όφελος; Δεύτερον πατριδα περίφημον τοιούτως υστερούμεθα και την ελευθερίαν ημών. Τρίτον βασιλείαν την ποτέ μεν περιφανή, νυν δε τεταπεινωμένην και ωνειδισμένην και εξουθενημένην απωλέσαμεν, και υπό του τυράννου και ασεβούς άρχεται. Τέταρτον δε και των φιλτάτων τέκνων και συμβίων και συγγενών υστερούμεθα».

[Απόδοση στη νεοελληνική]

«Και σεις, ευγενέστατοι άρχοντες και ενδοξότατοι δήμαρχοι* και στρατηγοί και γενναιότατοι συστρατιώτες και όλος ο πιστός και τίμιος λαός, ξέρετε καλά πως έφτασε η ώρα και ο εχθρός της πίστης μας θέλει με κάθε τρόπο και μηχανικό μέσο να μας πιέσει σφοδρότερα και να κάνει ορμητικό πόλεμο με μεγάλη συμπλοκή και σύγκρουση από στεριά και θάλασσα με όλες του τις δυνάμεις, για να χύσει σαν φίδι το δηλητήριο και να μας καταβροχθίσει σαν ανήμερο λιοντάρι. Γι' αυτό λέγω και σας παρακαλώ να σταθείτε παλικάρισια και με γενναία

---

* **Δήμαρχοι:** εννοεί τους αρχηγούς των δυο δήμων, των Βενετών και των Πρασίνων.

ψυχή, όπως κάνατε πάντοτε ως τώρα, ενάντια στους εχθρούς της πίστης μας. Σας παραδίνω αυτή την ενδοξότατη και περίφημη πόλη και πατρίδα μας και βασίλισσα των πόλεων. Ξέρετε λοιπόν καλά, αδελφοί, ότι για τέσσερα πράγματα έχουμε κοινή υποχρέωση όλοι να προτιμήσουμε να πεθάνουμε παρά να ζούμε· πρώτο για την πίστη και την ευσέβεια μας, δεύτερο για την πατρίδα, τρίτο για το βασιλιά που έλαβε την εξουσία με χρίσμα και τέταρτο για συγγενείς και φίλους. Λοιπόν, αδελφοί, αν έχουμε καθήκον να αγωνιζόμαστε μέχρι θανάτου για ένα από τα τέσσερα αυτά, πολύ περισσότερο έχουμε για όλα αυτά, όπως καθαρά βλέπετε, και όλα πρόκειται να τα χάσουμε. Αν για τις δικές μου αμαρτίες ο Θεός παραχωρήσει τη νίκη στους ασεβείς, ριχνόμαστε στον κίνδυνο για την πίστη μας την αγία, την οποία ο Χριστός μας χάρισε με το δικό του αίμα· και αυτό είναι το κυριότερο από όλα. Γιατί, αν κερδίσει κανείς τον κόσμο όλο και χάσει την ψυχή του, ποιο είναι το όφελος; Δεύτερο, με τον τρόπο αυτό στερούμαστε περίφημη πατρίδα και τη λευτεριά μας. Τρίτο, τη βασιλεία την άλλοτε σπουδαία και τώρα ταπεινωμένη και ντροπιασμένη και εξουθενωμένη θα τη χάσουμε και θα εξουσιάζεται από τύραννο και ασεβή. Τέταρτο, θα στερηθούμε και τα πολυαγαπημένα μας παιδιά και τις γυναίκες και τους συγγενείς μας».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Να συγκρίνετε τους δυο λόγους και να επισημάνετε:
  - α. Με ποιο τρόπο προσπαθεί ο Μωάμεθ να εγκαρδιώσει τους πολεμιστές του;
  - β. Για ποια αγαθά θα πρέπει να αγωνίζονται οι Έλληνες, σύμφωνα με τον Έλληνα αυτοκράτορα; Σε τι διαφέρουν από όσα υπόσχεται ο Μωάμεθ;
  - γ. Που οφείλεται, κατά τη γνώμη σας, η διαφορά στο περιεχόμενο των προτροπών;

Θρήνοι για την καταστροφή και την άλωση πόλεων ή χωρών σώζονται και σε παλιότερα λογοτεχνικά δημιουργήματα. Ιδιαίτερα όμως αναπτύσσονται μετά την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Το πάρσιμο της Πόλης, που αποτελούσε το κέντρο του Ελληνισμού, είχε βαθιά και οδυνηρή απήχηση στην ψυχή του λαού και θεωρήθηκε ως τραγικό σημάδι για τη μοίρα ολόκληρου του Έθνους. Ήταν επόμενο η λαϊκή μούσα και η λόγια ποίηση να θρηνήσουν την απώλεια, με ιδιαίτερα συγκινητικό τρόπο. Παράλληλα όμως με την ψυχική συντριβή, οι θρήνοι εκφράζουν και τις ελπίδες τον έθνος ότι δε θα αργήσει η μέρα για την απελευθέρωση: «Πάλι με χρόνους, με καιρούς, πάλι δικά μας είναι». Έτσι ο λαός, μέσα στα τραγικά χρόνια της σκλαβιάς, έβρισκε κάποια παρηγοριά για τα δεινά του.

Τα ποιήματα αυτά, μερικά από τα οποία γράφτηκαν αμέσως μετά την Άλωση και άλλα πολύ αργότερα, αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο της λογοτεχνίας μας, κυρίως όμως ως ιστορική μαρτυρία για τις πληροφορίες και τις κρίσεις που περιέχουν. Ελάχιστα παρουσιάζουν και κάποιες λογοτεχνικές αρετές.

Στο γεγονός της Αλώσεως αναφέρονται και πολλά δημοτικά τραγούδια, όπως το πασίγνωστο «Σημαίνει ο Θεός, σημαίνει η γη...». Παραθέτουμε εδώ δυο απόσπασματά από το θρήνο Το ανακάλημα της Κωνσταντινούπολης.

Το ανακάλημα * της Κωνσταντινούπολης

Το θρηνητικό αυτό ποίημα αποτελείται από 118 δεκαπεντασύλλαβους στίχους και γράφτηκε, πιθανότατα, σύγχρονα, με το γεγονός που ιστορεί, από άγνωστο ποιητή. Ο ποιητής του, σύμφωνα με νεότερη άποψη του Κριαρά, είναι Κύπριος. Περιγράφει με απλό και συγκινητικό τρόπο την άλωση και καταστροφή της Πόλης από τους Τούρκους το 1453, τις ταλαιπωρίες των Ελλήνων και τις τελευταίες στιγμές του αυτοκράτορα.

Θρήνος κλαυθμός και οδυρμός και στεναγμός και
λύπη,

Θλίψις απαραμύθητος* έπεσεν τοις Ρωμαίοις.
Εχάσασιν το σπίτιν τους, την Πόλιν την αγία,
το θάρρος και το καύχημα και την απαντοχήν*

τους.

5 Τις το 'πεν; Τις το μήνυσε; Πότε 'λθεν το μαντάτο;
Καράβιν εκατέβαινε στα μέρη της Τενέδου
και κάτεργον* το υπάντησε,* στέκει και αναρωτά

το:

–«Καράβιν, πόθεν έρκεσαι και πόθεν κατεβαίνεις;»
«Έρκομαι ακ* τ' ανάθεμα κι εκ το βαρύν το σκότος.

10 ακ την αστραποχάλαζην,* ακ την ανεμοζάλην'

ανακάλημα: θρήνος (ρ. ανακαλιέμαι στην Κύπρο).

απαραμύθητος: απαρηγόρητος.

απαντοχή: ελπίδα.

κάτεργον: πλοίο.

υπαντώ: συναντώ.

ακ (+ αιτιατ.): από.

αστραποχάλαζη: αστραπή με χαλάζι, συμφορά.

απέ την Πόλην έρχομαι την αστραποκαμένην.
Εγώ γομάριν* δε βαστώ, αμέ* μαντάτα φέρνω
κακά δια τους χριστιανούς, πικρά και δολωμένα.*

.....

Ήλιε μου, ανάτειλε παντού, σ' ούλον τον κόσμον
φέγγε*

15 κι έκτεινε τας ακτίνας σου σ' όλην την οικουμένη
κι εις την Κωσταντινόπολην, την πρώτην
φουμισμένην*
και τώρα την Τουρκόπολην, δεν πρέπει πιο να
φέγγεις.

Αλλ' ουδέ τας ακτίνας σου πρέπει εκεί να στέλλεις
να βλέπουν τ' άνομα σκυλιά τες ανομίες να
κάνουν,

20 να ποίσου* στάβλους εκκλησιές, να καίουν
τας εικόνας
να σχίζουν, να καταπατούν τα 'λόχρυσα βαγγέλια,
να καθυβρίζουν τους σταυρούς, να τους
κατατσακίζουν,

να παίρνουσιν τ' ασήμια τους και τα μαργαριτάρια
και των αγίων τα λείψανα τα μοσχομυρισμένα
25 να καίουν, ν' αφανίζουσιν, στη θάλασσα να
ρίπτουν,

γομάρι: φορτίο πλοίου.

αμέ: αλλά.

δολωμένος (για πράγματα): δολερός, δόλιος.

φέγγω: φωτίζω.

φουμισμένος: φημισμένος.

ποιίσουν (ποιήσουν): κάνουν.

να παίρνουν τα λιθάρια* των και την ευκόσμησίν*
των
και στ' άγια δισκοπότηρα κούπες κρασί να πίνουν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Για ποια απώλεια θρηνεί ο ποιητής ιδιαίτερα;
2. Ποιες ομοιότητες με τα δημοτικά τραγούδια παρατηρείτε στο ποίημα;
3. Να μελετήσετε την αντίθεση στους στίχους «Ήλιε μου... να φέγγεις». Τι εκφράζει;

Πανόραμα Κωνσταντινούπολης από το Πέραν,
χαλκογραφία (18ος αι.) Μουσείο Μπενάκη

λιθάρι: πολύτιμος λίθος.
ευκόσμησις: τα στολίδια.

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
(1453 - 1669)

Καταλόγια
Κυπριακά
Μπεργαδής
Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος
Γεώργιος Χορτάτσης
Βιτσέντζος Κορνάρος

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453 -1669)

Μετά την Άλωση της Πόλης πολλοί Έλληνες κατάφεύγουν στη Δύση (ελληνισμός διασποράς). Από τις ελληνικές περιοχές άλλες υποδουλώνονται στους Τούρκους (τουρκοκρατούμενος ελληνισμός), κι άλλες στους Φράγκους, Ενετούς (λατινοκρατούμενος ελληνισμός) κτλ. Η συνεισφορά του ελληνισμού της διασποράς και του τουρκοκρατούμενου είναι περιορισμένη. Το ανανεωτικό πνεύμα της Αναγέννησης θα επηρεάσει τις περιοχές του λατινοκρατούμενου ελληνισμού και κυρίως την Κρήτη, όπου, μετά από μια πρώιμη περίοδο (15ος-τέλος 16ου αι.), η κρητική λογοτεχνία θα φτάσει στην ακμή της (τέλη 16ου –1669).

Ανθολογούμενα κείμενα της περιόδου: Καταλόγια – Κυπριακά - Ο Απόκοπος του Μπεργαδή. – Δυο χορικά από το βασιλέα Ροδολίνο. – Ο Κατζούρμπος κι η Ερωφίλη του Γ. Χορτάτση. Ο Ερωτόκριτος και η Θυσία του Αβραάμ του Β. Κορνάρου.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης, που άφησε τον ελληνισμό χωρίς κρατική συγκρότηση και πολιτική ηγεσία, ήταν επόμενο να επηρεάσει πολύ την πνευματική του εξέλιξη. Στην κρίσιμη αυτή κατάσταση ο λαός αντιμετωπίζει τη δοκιμασία του με καρτερία κι εμπιστοσύνη στο μέλλον. Κι ενώ πριν από την Άλωση κυκλοφορούσαν προφητείες που προμηνούσαν καταστροφές, μετά την Άλωση άρχισε να ριζώνει στις ψυχές των υποδούλων η ελπίδα για το μέλλον του έθνους μας, που θ' αποκτήσει με το σπαθί ό, τι έχασε.

Λατινοκρατούμενος ελληνισμός

Στις περιοχές του λατινοκρατούμενου ελληνισμού η λογοτεχνική παραγωγή συνεχίστηκε χωρίς ουσιαστικά να επηρεαστεί από την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Οι σημαντικότερες απ' αυτές είναι τα Δωδεκάνησα, η Κύπρος και η Κρήτη.

1. **Δωδεκάνησα.** Το 1309 τα Δωδεκάνησα κατέκτηθηκαν από τους ιππότες τον Αγ. Ιωάννη κι έμειναν στα χέρια τους ως το 1522, οπότε πέρασαν στην εξουσία των Τούρκων. Μια σειρά από ερωτικά ποιήματα με τίτλο Καταλόγια ή Ερωτοπαίγνια, που γράφτηκαν στα μέσα του 15ου ως τις αρχές του 16ου αι., φαίνεται ότι έχει δωδεκανησιακή προέλευση.

2. **Κύπρος.** Το 1191 η Κύπρος κατακτήθηκε από τους Φράγκους. Μετά τους Φράγκους ακολούθησαν οι Ενετοί (1489) και οι Τούρκοι (1571). Από τη βυζαντινή ακόμη περίοδο ήταν άφθονα τα ακριτικά τραγούδια, που εξυμνούσαν τους αγώνες κατά των επιδρομέων (Αράβων κυρίως). Πολλά απ' αυτά διασώθηκαν από τους «ποιητάρηδες», που τ' απάγγελναν στα διάφορα πανηγύρια. Η εξέλιξη της κυπριακής λογοτεχνίας συνεχίστηκε και κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, οπότε για πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε η κυπριακή διάλεκτος. Κατά την περίοδο αυτή ιδιαίτερη ανάπτυξη σημείωσε η συγγραφή Χρονικών (Λεόντιος Μαχαιράς, Γεώργιος Βουστρώνιος). Ο Μαχαιράς, που χρησιμοποίησε την κυπριακή διάλεκτο, ασχολείται βασικά με την ιστορία της Κύπρου από το 1359–1432 στο έργο του «Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου» κι ο Βουστρώνιος από το 1456-1501. Από την τελευταία περίοδο της Ενετοκρατίας μάς σώθηκε μια συλλογή λυρικών ποιημάτων, που χαρακτηριστικά γνωρίσματα έχουν την εξευγενισμένη μορφή, με την οποία παρουσιάζουν

τον έρωτα, τη χρήση της ομοιοκαταληξίας, το λεπτό αίσθημα, το παιγνιδιάρικο ύφος και τον επιδέξιο χειρισμό της γλώσσας, που είναι έντονα ιδιωματική.

3. Κρήτη. Το 1211 η Κρήτη κατακτήθηκε από τους Ενετούς, που την κράτησαν στην εξουσία τους ως το 1669, οπότε την κατέλαβαν οι Τούρκοι. Κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, που μας ενδιαφέρει, οι Ενετοί αναγνώρισαν την ορθόδοξη θρησκεία των Κρητικών κι απέφυγαν να θίξουν τον κατώτερο κλήρο και τα μοναστήρια με τα κτήματα τους. Ως πρωτεύουσα της Κρήτης διατήρησαν το Χάνδακα (Ηράκλειο). Κατά τους δυο πρώτους αιώνες οι Κρητικοί προσπάθησαν να αποτινάξουν τον ενετικό ζυγό με επαναστάσεις. Ύστερα όμως από την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453 αρχίζει περίοδος ειρηνικής συνύπαρξης του πληθυσμού με τους κατακτητές. Η αποκατάσταση εσωτερικής ειρήνης στην Κρήτη δημιούργησε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την πολιτιστική της ανάπτυξη, που συντελέστηκε σε δυο χρονικές περιόδους. Η πρώτη (15ος - τέλη 16ου αι.) είναι η περίοδος της προετοιμασίας: η γλώσσα είναι ακόμη επηρεασμένη από την κοινή της δημώδους βυζαντινής λογοτεχνίας με πολλούς αρχαϊσμούς και πολλά στοιχεία του κρητικού ιδιώματος· σιγά σιγά όμως καλλιεργείται· ο στίχος απαλλάσσεται βαθμιαία από τις ατέλειες του και γίνεται πιο εύπλαστος. Έτσι προετοιμάζεται το έδαφος για τη δεύτερη περίοδο, της ακμής. Τότε άξιοι δημιουργοί, όπως ο Γεώργιος Χορτάτσης, ο Βιτσέντζος Κορνάρος κ.ά., οδήγησαν την κρητική ποίηση σε αξιοθαύμαστη άνθηση.

Ι. ΠΡΩΙΜΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Κατά την περίοδο αυτή η βυζαντινή παράδοση δεν επιβιώνει μόνο στη γλώσσα και στη στιχουργία, αλλά και στα θέματα, που είναι ποικίλα: ιστορικά, θρησκευτικά, ηθικοδιδασκικά και σατιρικά. Παράλληλα όμως ευεργετική είναι και η διείσδυση του πνεύματος της Αναγέννησης, ιδίως της ιταλικής. Αποτέλεσμα των παραπάνω επιδράσεων είναι τα έργα της πρώιμης περιόδου, επώνυμα ή ανώνυμα, που στα τέλη του 15ου αι. πληθαίνουν. Στα έργα αυτά είναι πιο έντονα τα σημάδια του γλωσσικού κρητικού ιδιώματος. Ως προς τα θέματά τους μπορούμε να τα κατατάξουμε σε ομάδες ως εξής:

α) Σε όσα έχουν ως θέμα τον έρωτα (λ.χ. η Ριμάδα κόρης και νιου).

β) Σε όσα σατιρίζουν τα σύγχρονα ήθη· η σάτιρα αυτή γίνεται με τόλμη και παρατηρητικότητα ασυνήθιστη ως την εποχή αυτή. Από τα σατιρικά στιχουργήματα πιο αξιόλογα είναι: 1) του Στέφ. Σαχλίκη, που με τις παραστατικές του περιγραφές και την οξύτατη σάτιρα του μας δίνει μια εικόνα της αστικής ζωής του καιρού του και 2) το Γαδάρου, Λύκου και Αλουπούς διήγησις χαρίεις, που συνεχίζει τη βυζαντινή παράδοση των ιστοριών των ζώων.

γ) Σε όσα αναφέρονται σε θέματα που έχουν σχέση με το θάνατο και την παροδικότητα της ζωής. Στην περίπτωση αυτή οι ποιητές ακολουθούν αντίστοιχα ρεύματα που αναφαίνονται στη Δύση. Τέτοια διάθεση εκφράζουν τα εξής: 1) Ρίμα θρηνητική εις τον πικρόν και ακόρεστον Άδην του Ιωάννη Πικατόρου, που πραγματεύεται το ίδιο θέμα με τον Απόκοπο του Μπεργαδή, αλλά δε διαθέτει τις αρετές του, και

2) Ο Απόκοπος του Μπεργαδή, που είναι το πιο αξιόλογο έργο της πρώιμης περιόδου.

II. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ (τέλη 16ου αι. -1669)

Η άνθηση της κρητικής λογοτεχνίας του 17ου αι. προετοιμάστηκε από τους ποιητές της προηγούμενης περιόδου. Υπήρχε, επομένως, υποδομή, το κατάλληλο δηλαδή ποιητικό έδαφος, που δίνει τη δυνατότητα στους ποιητές του 17ου αι. ν' αφομοιώνουν δημιουργικά τις ξένες (ιταλικές κυρίως) επιδράσεις. Η ποιητική όμως παράδοση συμβαδίζει και με μια ανάλογη πολιτιστική ανάπτυξη. Ήδη από το 15ο αι. έχουμε ενδείξεις που φανερώνουν ότι στη βενετοκρατούμενη Κρήτη υπήρξε ανώτερη παιδεία. Την πολιτιστική αυτή ανάπτυξη ενισχύει η βενετσιάνικη κατοχή, που είχε ως συνέπεια τη διείσδυση του πολιτισμού της δυτικής αναγέννησης. Αν θέλαμε να επισημάνουμε μερικά βασικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου, θα μπορούσαμε να τα εντοπίσουμε στο λογοτεχνικό είδος που κυριάρχησε, τη γλώσσα και τη δημιουργική πνοή των ποιητών.

1. Το λογοτεχνικό είδος. Εκτός από τη Βοσκοπούλα που ανήκει στην ποιμενική ποίηση, και τον Ερωτόκριτο, που θα μπορούσαμε να τον ονομάσουμε έμμετρο μυθιστόρημα, τα άλλα έργα της περιόδου αυτής είναι θεατρικά. Αυτό δείχνει πως στην Κρήτη οι συνθήκες ευνοούν την ανάπτυξη του θεάτρου κι ότι υπάρχει κοινό αρκετά ώριμο, για να το δεχτεί. Όπως ξέρουμε, σ' όλο το Μεσαίωνα δεν έχουμε θέατρο, ούτε στο Βυζάντιο ούτε στην Ευρώπη. Στην Ευρώπη συναντούμε μονάχα τυποποιημένες θρησκευτικές παραστάσεις, συνήθως αναπαραστάσεις σκηνών της Π. και Κ. Διαθήκης, που

ονομάζονται μυστήρια Το θέατρο προϋποθέτει ανθρώπους που σκέπτονται ελεύθερα και είναι απαλλαγμένοι από τη δεσποτεία του μύθου και του δόγματος.

Στην Αναγέννηση δημιουργούνται οι κατάλληλες προϋποθέσεις για ν' αναπτυχθεί ξανά η δραματική τέχνη, η κωμωδία και η τραγωδία. Η αναγεννησιακή τραγωδία, που στη μορφή συχνά μιμείται την αρχαία, είναι διαποτισμένη από το πνεύμα της εποχής, που λατρεύει την ελεύθερη σκέψη, προβάλλει ως ιδανικό τύπο τον άνθρωπο που είναι ελεύθερος, αντιμετωπίζει τη ζωή με αισιοδοξία και γεύεται τις χαρές της. Όλη αυτή η ανανεωτική πνοή της Αναγέννησης (κυρίως της ιταλικής) θα περάσει στη λογοτεχνική παραγωγή της Κρήτης και περισσότερο στη θεατρική.

2. Η γλώσσα. Η γλώσσα, που χρησιμοποίησαν οι ποιητές της περιόδου αυτής είναι η κρητική διάλεκτος της εποχής, απαλλαγμένη από διάφορα λόγια στοιχεία ή μεσαιωνικά κατάλοιπα. Όπως παρατηρεί ο Λίνος Πολίτης, «Το ντόπιο ιδίωμα υψώνεται σε μια γλώσσα λογοτεχνική, κομψή, ικανή να αποδώσει τις πιο λεπτές αποχρώσεις του ποιητικού στοχασμού. Μια γλώσσα διαμορφωμένη με βούληση καλλιτεχνική. Ίσως ποτέ άλλοτε η δημοτική δε γράφτηκε με τόση καθαρότητα και με τόση συνέπεια στη νεοελληνική λογοτεχνία».¹

---

1. Λίνου Πολίτη, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Αθήνα 1978, σ. 66.

3. Η δημιουργική πνοή. Η φιλολογική έρευνα έχει εξακριβώσει πως και στην Κρήτη συνέβη ό,τι συνηθιζόταν την εποχή αυτή σ' όλη σχεδόν την Ευρώπη. Οι ποιητές έγραφαν τα έργα τους βασισμένοι σε κάποιο ξένο πρότυπο. (Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Σαίξπηρ). Πράγματι, κάθε κρητικό έργο βασίζεται, ως προς την υπόθεση, σε κάποιο δυτικό, ιταλικό κυρίως. Ο ποιητής συνήθως διασκευάζει το πρότυπο του και με το δημιουργικό του πνεύμα κατά κανόνα το ξεπερνά σε λογοτεχνική αξία.

III. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Η Βοσκοπούλα είναι δείγμα της ποιμενικής ποίησης που είναι πολύ διαδεδομένη κατά την περίοδο της Αναγέννησης κι εκφράζει τη νοσταλγία των κατοίκων της πόλης για τη φυσική ζωή. Το όνομα του ποιητή μάς είναι άγνωστο. Πρωτοτυπώθηκε το 1627, πρέπει όμως να γράφτηκε πιο πριν (γύρω στα 1590).

Αν όμως ο ποιητής της Βοσκοπούλας μάς είναι άγνωστος, ξέρουμε σήμερα τα ονόματα των ποιητών που δέσποσαν κατά την περίοδο που εξετάζουμε: είναι ο Γεώργιος Χορτάτσης κι ο Βιτσέντζος Κορνάρος. Ο πρώτος θεωρείται εισηγητής του θεάτρου στην Κρήτη· ο δεύτερος με τον Ερωτόκριτο οδηγεί την κρητική λογοτεχνία στην πιο κορυφαία στιγμή της. Καρπός της συγγραφικής τους δράσης κι άλλων ομοτέχνων τους είναι τα εξής θεατρικά είδη: τραγωδίες, κωμωδίες, κι από ένα θρησκευτικό και ποιμενικό δράμα.

α) Τραγωδίες:

Ι. Ερωφίλη. Είναι το σημαντικότερο έργο του Γ. Χορτάτση.

II. Βασιλεύς ο Ροδολίνος. Ποιητής της είναι ο Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος από το Ρέθυμνο. Το θέμα που κυριαρχεί στην τραγωδία αυτή είναι η σύγκρουση τον ήρωα ανάμεσα σε δύο αισθήματα: το αίσθημα της φιλίας και το αίσθημα του έρωτα.

III. Ζήνων. Ο ποιητής μάς είναι άγνωστος.

β) Κωμωδίες:

I. Κατζούρμπος του Γ. Χορτάτση.

II. Στάθης. Δεν ξέρουμε ούτε τον ποιητή ούτε το χρόνο που γράφτηκε.

III. Φουρτουνάτος του Μάρκου Αντωνίου Φώσκολου.

γ) Θρησκευτικό δράμα: Η Θυσία του Αβραάμ.

Σήμερα θεωρείται βέβαιο ότι ποιητής της είναι ο Βιτσέντζος Κορνάρος, που επεξεργάστηκε το πρότυπό του με αρκετή ελευθερία. Το έργο διακρίνεται για τη δραματική του ένταση και τη σκιαγράφηση του ανθρώπινου πόνου του πατέρα και της μητέρας.

δ) Ποιμενικό δράμα:

Πανώρια. Είναι νεανικό έργο του Γεωργίου Χορτάτση. Παλιότερα ήταν γνωστό με τον τίτλο Γύπαρης.

Το πιο σημαντικό όμως έργο της περιόδου είναι ο Ερωτόκριτος του Β. Κορνάρου, που βασίστηκε σ' ένα συνηθισμένο μυθιστόρημα της εποχής κι έγραψε ένα πραγματικό αριστούργημα. Η αφομοιωτική και δημιουργική ικανότητα των ποιητών της Κρήτης φτάνει με τον Ερωτόκριτο στην κορύφωσή της.

(Περισσότερες πληροφορίες για τον Γ. Χορτάτση και τον Β. Κορνάρο βλ. στα βιογραφικά τους σημειώματα. Επίσης για την Ερωφίλη, το Βασιλέα Ροδολίνο, τον Κατζούρμπο, τον Ερωτόκριτο και τη Θυσία του Αβραάμ, βλ. στα αντίστοιχα εισαγωγικά σημειώματα).

Ελληνισμός της διασποράς

Οι λόγιοι της διασποράς πρόσφεραν πολλά στην ανάπτυξη των σπουδών για την αρχαιότητα. Μακριά όμως από την πατρίδα τους, τα πρώτα χρόνια δε βρήκαν το κατάλληλο έδαφος για να επιδείξουν λογοτεχνική δραστηριότητα. Από τους στιχουργούς και τους συγγραφείς που έζησαν στη Βενετία ο πιο σημαντικός είναι ο Ν. Σοφιανός που μετέφρασε το Ψευδοπλουτάρχιο έργο Περί παιδων αγωγής (1544) και συνέταξε τη Γραμματική τέχνη. Πρόκειται για γραμματική της δημοτικής γλώσσας, που πρωτοεκδόθηκε το 1870.

Τουρκοκρατούμενος ελληνισμός

Τον πρώτο αιώνα μετά την Άλωση τα δείγματα της πνευματικής δραστηριότητας του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού είναι περιορισμένα. Το δεύτερο όμως μισό του 16ου αιώνα ο υπόδουλος ελληνισμός αρχίζει να δραστηριοποιείται πνευματικά. Αποφασιστικό ρόλο σ' αυτή την αλλαγή έπαιξε η εκκλησία, που αντικατέστησε την ανύπαρκτη πολιτική εξουσία κι ενίσχυσε τη θρησκευτική πίστη και το εθνικό φρόνημα των σκλαβωμένων Ελλήνων. Με την ίδρυση σχολείων θέλει να ενισχύσει το Γένος με περισσότερα παιδευτικά κέντρα. Η φωτισμένη αυτή δραστηριότητα της εκκλησίας ονομάστηκε Θρησκευτικός Ουμανισμός. Ο κληρικός και λόγιος Μελέτιος Πηγάς (1535 - 1602) θα χρησιμοποιήσει

στους λόγους του ζωντανή δημοτική γλώσσα. Έτσι καλλιεργείται η εκκλησιαστική ρητορική σε γλώσσα δημοτική, την οποία θα τη χρησιμοποιήσουν κατόπιν συστηματικά οι μεταγενέστεροι εκκλησιαστικοί ρήτορες. Ο Κύριλλος Λούκαρις (1572-1638) είναι η πιο μεγάλη μορφή του θρησκευτικού ουμανισμού. Πατριάρχης στην αρχή στην Αλεξάνδρεια κι αργότερα στην Κωνσταντινούπολη (όπου τον εκτέλεσαν οι Τούρκοι) ανέπτυξε σημαντική δράση και ίδρυσε το πρώτο τυπογραφείο στο χώρο του υπόδουλου ελληνισμού. Ανακαίνισε επίσης την Πατριαρχική Σχολή, όπου δίδαξε ο Θεόφιλος Κορυδαλεύς (1560-1645), που έγραφε υπομνήματα στα έργα του Αριστοτέλη και δίδαξε σε σχολεία, τα οποία τότε ιδρύονταν σε πολλές πόλεις. Σημαντική μορφή της περιόδου αυτής είναι κι ο Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός (1600-1682) που δίδαξε κυρίως σε μικρές πόλεις της Αιτωλίας και Ευρυτανίας.

Καταλόγια

Καταλόγια ή Ερωτοπαίγνια ονομάζουμε μια σειρά από ερωτικά ποιήματα που γράφτηκαν στα μέσα του 15ου ως τις αρχές του 16ου αι. (ίσως στη Ρόδο, που αυτή την εποχή κατέχεται από τους Φράγκους) και σώθηκαν σε χειρόγραφα. Καταλόγι(ν) σήμαινε, κυρίως στα βυζαντινά χρόνια, δημοτικό ερωτικό τραγούδι. Τα ποιήματα αυτά δεν είναι δημοτικά, αλλά βρίσκονται πολύ κοντά στη δημοτική ποίηση, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα ακόλουθα αποσπάσματα.

[Αν ήξευρα, κυράτσα μου...]

Αν ήξευρα, κυράτσα μου, τότε θέλεις κινήσει
και πόθεν θέλεις διαβεί με τες αρχοντοπούλες,
την στράταν σου να φύτεψα μηλιές και κυδωνίτσες
και νεραντζούλες και κιτρές και δάφνες και

5 τον δρόμον σου τριανταφυλλιές να μη σε πιάνει
ο ήλιος,
κι όπου διαβαίνει και πατείς ήθελα σπέρνει
μόσχον,
και να μυρίζει η στράτα σου, και συ να μην
το ξεύρεις,
να μη μαυρίζει, λυγερή, στον ήλιο η ελικιά σου.*

.....
Η ταπεινή καρδούλα μου πολύν καλόν σε θέλει,

ελικιά: παράστημα (εδώ: γενικά η ομορφιά).

- 10 αφέντη τετραλύγιστε* και βεργαναλεμένε*
νομίζω μάγια μ' έκαμες και πάντα σε θυμούμαι.
Που μ' εύρε, που μ' εκόλλησεν η περισσή σου
αγάπη;
Εσέβην* κι ετυλίχτηκεν στα φύλλα της καρδιάς
μου,
εσέβην κι εριζώθηκεν κι εγέμισεν τα φύλλα·
15 και ήλθασιν οι γείτονες και εσυμβούλευσάν με,
και όλοι βουλή μ' εδώκασιν να σε απολησμονήσω.
Κι εγώ απεκρίθην και είπα τους κι εκατηγόρησά
τους:
εσείς πολλά* αγαπήσατε την αποχωρισιά μας,
δι' αυτό με συμβουλεύετε να τον ελησμονήσω·
20 μαχαίρια και αν με κόφτουσιν, πριόνια και αν με
πριονίζουν
ως τότε ζω και φαίνομαι, τον αγαπώ ουκ
αρνούμαι.

τετραλύγιστος: ευλύγιστος, λυγερός.

βεργαναλεμένος: ψηλός και λυγερός σα βέργα.

εσέβην: γ' πρόσωπο: μπήκε.

πολλά: πολύ.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Τι περιβάλλον δημιουργεί με τη φαντασία του ο ερωτευμένος νέος για την κόρη; Τι θέλει να τονίσει ιδιαίτερα;
2. Στους πρώτους στίχους βρίσκουμε αρκετά υποκοριστικά (να τα σημειώσετε)· τι δηλώνει η παρουσία τους εδώ;
3. Να σχολιάσετε την αντίθεση που χρησιμοποιεί η κόρη: ταπεινή καρδούλα μου – αφέντη· τι θέλει να δηλώσει;
4. Πώς εκφράζει η κόρη τα αισθήματά της για το νέο στους στ. 9-12;
5. Πού αποδίδει τις συμβουλές των γειτόνων η κόρη; Πιστεύετε ότι έχει οπωσδήποτε δίκιο;

Πάνος Βαλσαμάκης (1900-1986), Σύνθεση σε κεραμικό

Η Κύπρος είναι από τις ελληνικές περιοχές που πρόφτασαν να γνωρίσουν την ευρωπαϊκή αναγέννηση. Με τις σταυροφορίες είχε περάσει στην κατοχή των Φράγκων ιπποτών και έπειτα των Ενετών. Απ' αυτούς την πήραν οι Τούρκοι ύστερα από σκληρούς αγώνες (1571).

Από την τελευταία περίοδο της Ενετοκρατίας (16ος αι.) μας σώθηκε σε χειρόγραφο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης μια συλλογή λυρικών ποιημάτων, που είναι έντονα επηρεασμένα από την ποίηση του Πετράρχη. Είναι γραμμένα στην κυπριακή διάλεκτο και σε ποικίλες στιχουργικές μορφές που συνηθίζονταν στην Ιταλία κατά την Αναγέννηση (σονέτα, τερτσίνες, οχτάβες κτλ.) Διακρίνονται για το λεπτό τους αίσθημα, το παιγνιδιάρικο ύφος και τον επιδέξιο χειρισμό της γλώσσας.

[Πάγω...]

Κοντεύγ' η ώρα κι ο καιρός, κυρά μου,
που μέλλει να μισέψω από ξαυτόν σου,
όμως αφήννω* δα στον ορισμόν σου
όλον τον εμαυτόν μου, αγγέλισσά μου.

ΩΞΩ

---

* Στην κυπριακή διάλεκτο, τα δύο όμοια σύμφωνα προφέρονται και τα δύο.

Μηδέ απορείς, αν εμπορώ, θεά μου,
μισεύγοντα ν' αφήσω εμέν σ' αυτόν σου:
μισεύγω αμμ' όπου πάγω, γοιον δικός σου,
μένουσιν μετά σεν τα πνεύματα μου.

Πάγω, κι αν ένωσες ποτέ σ' εσέναν
πάθος αγάπης, βλέπε την καρδιάμ μου
πας και το σώμαν πιον δεν σε βιγλίσει.

Αν πει κανένας κι άλλην παρά σέναν
αγάπησα ποτέ, πε αχ την μεριάμ μου:
με δίχως την καρδιάν, πως ν' αγαπήσει;

[Απόδοση στη νεοελληνική]

Κοντεύει η ώρα κι ο καιρός, κυρά μου, που θα
πρέπει να φύγω από κοντά σου, όμως, άγγελέ μου,
αφήνω εδώ στους ορισμούς σου όλο τον εαυτό μου.

Και μην απορείς, θεά μου, πώς θα μπορέσω
φεύγοντας ν' αφήσω τον εαυτό μου σ' εσένα· φεύγω,
αλλά όπου κι αν πάω, σαν δικός σου [που είμαι],
μένουν μαζί σου οι σκέψεις μου.

Φεύγω, κι αν κάποτε ένιωσες μέσα σου πάθος
αγάπης, φύλαγε την καρδιά μου, γιατί ίσως το σώμα
μου δε θα μπορέσει να σε αντικρίσει πια.

Κι αν κάποιος σου πει πως αγάπησα ποτέ κάποιαν
άλλη, εκτός από σένα, πες του από μέρους μου: χωρίς
την καρδιά του, πώς ήταν δυνατό ν' αγαπήσει;

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Να παραβάλετε κάθε στροφή του ποιήματος με την απόδοση της στην κοινή νεοελληνική επισημαίνοντας τις αντιστοιχίες των λέξεων ή των φράσεων. Έπειτα ξαναδιαβάστε σιωπηρά το ποίημα.
2. Ποιες είναι οι διαβεβαιώσεις που δίνει ο ποιητής στην αγαπημένη του;
3. Ο τελευταίος στίχος βγαίνει μ' ένα χαριτωμένο συλλογιστικό τρόπο. Μπορείτε να τον διαπιστώσετε;
4. Το ποίημα έχει τη μορφή του σονέτου· να επισημάνετε τα μορφολογικά του γνωρίσματα. Τα γνωρίσματα αυτά τα συναντούμε τώρα για πρώτη φορά στη νεοελληνική ποίηση (το είδος του στίχου, την ομοιοκαταληξία, τη μορφή του σονέτου). Σε ποια συμπεράσματα οδηγούμαστε απ' αυτή τη διαπίστωση ως προς την προέλευση τους;
5. Τα κυπριακά ποιήματα είναι γραμμένα στην κυπριακή διάλεκτο. Ποιες άλλες διαλέκτους της νεοελληνικής γλώσσας ξέρετε;

Απόκοπος

Ο Απόκοπος του Μπεργαδή είναι από τα πιο αξιόλογα έργα της πρώιμης κρητικής λογοτεχνίας. Φαίνεται ότι γράφτηκε στην Κρήτη στα τέλη του 15ου αι., όπως συμπεραίνουμε από εσωτερικά τεκμήρια και κυρίως από τη γλώσσα του. Τυπώθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1519 και ακολούθησαν πολλές ανατυπώσεις, που μαρτυρούν τη μεγάλη του φήμη.

Για τον ποιητή Μπεργαδή δεν ξέρουμε τίποτε, πιστεύεται όμως ότι καταγόταν από το Ρέθυμνο, όπου συναντούμε το ίδιο επώνυμο σε καταλόγους του 17ου αιώνα.

Το ποίημα εκτείνεται σε 490 στίχους. Ο ποιητής περιγράφει μια κάθοδο του «εις Άδου». Το θέμα είναι πολύ παλιό· το συναντούμε στον Όμηρο, στο Βιργίλιο και, στα νεότερα χρόνια, στο Δάντη. Ο Μπεργαδής το χειρίζεται με τρόπο εντελώς προσωπικό. Αρχίζει με μια αλληγορική διήγηση· διηγείται ότι ονειρεύτηκε πως ανέβηκε σ' ένα δέντρο (το δέντρο της ζωής), όπου φώλιαζε μελίσσι, για να δρέψει το μέλι. Έσπασε όμως το δέντρο και ο ποιητής έπεσε στον γκρεμό και στο ανοιχτό στόμα ενός δράκοντα (του Άδη). Έτσι βρέθηκε ζωντανός στον Κάτω Κόσμο. Εκεί τον τριγουρίζουν οι νεκροί και ζητούν να μάθουν αν υπάρχει ακόμα ο Απάνω Κόσμος κι αν οι ζωντανοί τους θυμούνται –όπως φαίνεται και στα αποσπάσματα που ακολουθούν.

«Για τον Μπεργαδή ο θάνατος δεν είναι τόσο η διάλυση του φυσικού οργανισμού όσο η απόλυτη απουσία από τη ζωή και από τη μνήμη [των ζωντανών]. Αυτή την έννοια έχει και η επιμονή του στο θέμα της

λήθης των νεκρών». ¹ Τον τίτλο του το έργο τον πήρε από τον πρώτο στίχο του:

Μιαν από κόππου ενύσταξα, να κοιμηθώ εθυμήθην (=κάποτε νύσταξα από την κούραση και επιθύμησα να κοιμηθώ).

[Ειπέ μας αν κρατεί ουρανός]

«...Ειπέ μας αν κρατεί ουρανός* κι αν στέκει
ο κόσμος τώρα·
ειπέ αν αστράπτει και βροντά και αν συννεφιά* και
βρέχει
και ο Ιορδάνης* ποταμός αν κυματεί και τρέχει·
και αν είναι κήποι και δεντρά, πουλιά να κιλαδούσι
5 και ανέ* μυρίζουν τα βουνά και τα λαγκάδια
αχούσιν.*
Είναι λιβάδια δροσερά, φυσά γλυκός αέρας,
λάμπουσιν τ' άστρη τ' ουρανού και αυγερινός
αστέρας;

---

1. Στυλιανός Αλεξίου, Απόκοπος - Βοσκοπούλα, (Εισαγωγή) εκδ. Ερμής σ. 11.
κρατεί ο ουρανός: υπάρχει.
συννεφιά: συννεφιάζει.
Ιορδάνης: ο Γαλαξίας.
ανέ: αν.
αχώ: αντηχώ.

Και ανέ σημαίνουν οι εκκλησιές και ψάλλουν
οι παπάδες
και αν γέρνονται* και την αυγήν ν' άφτουσι*
τες λαμπάδες.

- 10 Παιδιά και να* μαζώνονται νέοι το καλοκαίριν
και να περνούν τες γειτονιές κρατώντ' από
το χέριν
και μετά πόθου την αυγήν να παρατραγουδούσι*
και σιγανά να περπατούν, με τάξιν να περνούσι;
Γίνονται γάμοι και χαρές, παράταξες* και σκόλες;
- 15 Φιλοτιμούνται* οι λυγερές τάχα και χαίροντ' όλες;
Στον κόσμο, τον* εδιάβαινες, στες χώρες,
τες* επέρνας,
οι ζωντανοί, οπού χαίρουνται, αν μας θυμούντ'
ειπέ μας...»

.....

...Και απείτις* τους εσύντυχα* και αυτοί
αποκρίθηκαν,

γέρνομαι: εγείρομαι, σηκώνομαι.

άφτω: ανάβω.

και να: άραγε να.

παρατραγουδῶ: σιγοτραγουδῶ.

παράταξη: διασκέδαση.

φιλοτιμῶ: τιμῶ.

τον, τες: που.

απείτις: αφού.

συντυχαίνω: μιλῶ.

έποικαν* σχήμα* σιωπής και το ρωτάν* αφήκαν.
 20 Και αναστέναξαν κι είπασιν οκάτι* καταλόγιν,*
 αθιβολήν* πολύθλιβον κι έμοιαζεν μοιρολόγιν.
 Άκουσε τι εν* το λέγασιν και τι 'ν* το
 τραγουδούσαν
 και πώς, όσο το λέγασιν, δακρύων ουκ
 εφυρούσαν*:
 «Χριστέ, να ράγην* το πλακί,* να σκόρπισεν
 το χώμα,
 25 να γέρθημεν οι ταπεινοί από τ' ανήλιον στρώμα!
 Να διάγειρεν* η όψη μας, να στράφην* η ελικιά*
 μας,
 να λάλησεν η γλώσσα μας, ν' ακούσθην η ομιλιά
 μας!

έποικαν: έκαναν.

σχήμα: σημάδι, μορφή, έκφραση.

το ρωτάν: το να ρωτούν.

οκάτι: κάτι (κάποιο).

καταλόγιν: τραγούδι.

αθιβολή: λόγος, ομιλία.

εν': είναι.

τι 'ν: τι είναι.

φυρώ: λιγοστεύω, στερεύω.

να ράγη(ν): να έσπαζε.

πλακί: πλάκα (του τάφου).

διαγέρνω: επιστρέφω.

να στράφη(ν): να ξαναγύριζε.

ελικιά: ανάστημα, κορμοστασιά.

Στον κόσμο να πατήσαμεν, στην γην να
περπατούμαν
και να καβαλλικεύγαμεν, γεράκια να βαστούμαν
30 Και πριν εμάς να σώσασιν* στους οίκους
τα ζαγάρια,*
να δόθην λόγος κι έρχονται οι λείποντες* –
καθάρια,
να 'δαμεν τις να ξέβηκεν* εις συναπάντησίν μας
και τις να μας εδέχθηκεν στην πόρταν της αυλής
μας...».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Στον 1ο στίχο του α΄ αποσπάσματος διατυπώνεται συνοπτικά το ερώτημα των νεκρών. Να χωρίσετε σε ομάδες τα επιμέρους ερωτήματα που ακολουθούν και να πείτε πού αναφέρεται το καθένα.
2. Τα λόγια και στα δυο αποσπάσματα λέγονται στον Άδη, από νεκρούς, αναφέρονται όμως στον Επάνω Κόσμο. Τι κατορθώνει να εκφράσει ο ποιητής μ' αυτό τον τρόπο;

να σώσασιν: να έσωσαν, να έφταναν.

ζαγάρι: κυνηγητικός σκύλος.

να δόθην λόγος... λείποντες: να αναγγελλόταν ότι έρχονται οι νεκροί.

να ξέβηκεν: να έβγαινε.

3. Πώς θα ήθελαν να επιστρέψουν στα σπίτια τους οι νεκροί; Να περιγράψετε τη σχετική σκηνή και με βάση τις λεπτομέρειες της να προσδιορίσετε την περίοδο της Ιστορίας, όπου μας μεταφέρει.
4. Εργασία για το σπίτι: Να συγκρίνετε τα αποσπάσματά μας με τους στίχους Ομ. λ. 493 - 497 (μτφρ. Σιδέρης) και με το παρακάτω δημοτικό τραγούδι ως προς το πνεύμα που εκφράζουν· να διατυπώσετε γραπτώς τις παρατηρήσεις σας:

N-αυτού στον Άδη που θα πας, v-αυτού στον κάτω
κόσμο,
τήρα μη σε ρωτήσουνε για τον απάνου κόσμο
σαν τι καιρός μας πέρασε και τι καιρός διαβαίνει.
Μην πεις πως πέρασε η Λαμπρή με το Χριστός Ανέστη,
μην πεις για την Πρωτομαγιά με τα πολλά λουλούδια.
Μην πεις πως φτάνει ο Θεριστής, έρχεται καλοκαίρι
και κάμεις νιες να κλάψουνε και νιους να μαραθούνε,
κάμεις και τους ανύπαντρους και σηκωθούν και φύγουν.

ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

παιδαγωγός.

Ο Φέλιμον νομίζω καὶ ἄλλοι οἶμαι ναὶ σκοπίσσομεν καλὰ ὅσον εἶαι δυνατὸν καὶ καὶ ἐποῦμεν ὅσα ἀρμόζει εἰς τὴν αἰατρὸν φιλίαν καὶ τὴν παιδείαν τῶν ἀγενῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπιναξί-
φραγθῶμεν ἐκείνα ὅπου δὴ τὰ χρειαζομῶν αἱ νέαι, δέλοισις ἀρχαῖα σαβῆ φρόνημι καὶ γενναῖα καὶ εὐαρίθι εὖ πρόωσις καὶ ἴσως κάλλιον εἶαι ναρχίσωμεν πρῶτον ἀπ' αὐτῆν τὴν γένεσιν τῆς ἀνθρώπου. Ὅσοι λογῶν ἐπιθυμοῦσι ναρχέου πατρῶσι εὖ δόξωι καὶ λαμπρῶν παιδίων, συμβουλεύσει τις ἠθιλα ναμὴ συμμί-
ξωι με ὅπως τὴν τύχην γυναικα· πρῶτον λέγω πολιτικῶν, ἢ παλα κίω· διότι ὅσοι οὐδὲν εἶναι ἀπὸ καλὸν πατῶρα καὶ μητῶρα, εἰς ὅλην τὴν τὴν ζωὴν ἔχουσι πολλοὺς οἰεδισμοὺς καὶ λόγους, καὶ καθεὶς ὅπου να δέλει, ἀκτολα καὶ ἐλέγχει καὶ ὑβρίζεις· καὶ ἀπὸ τῶν ἀρῶ φρόνημος ἦτον ὁ ἀρετῶν ὁ πακτῆς, ὁ πακτῆς λέγει· ὅταν ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ῥίζα τῆς γένεσις οὐδὲν εἶαι καλὴ, ἀνάγκη ναδυσχερῶν τὰ παιδία· εἶαι λογῶν εἰς τὸν ἀνθρώπων καλὸς θροσουργὸς παρρησίας ἢ ἀρχέου· καὶ ὅσοι ἐπιθυμοῦσι ναρχεω παιδία γνῶσια, ἀπὸ ἔχουσι πρὸ πολλοῦ αὐτῆν τὴν ἀρχέου καὶ κατὰ ἀλήθειαν ὅσοι ἀνθρώποι ἔχουσι τὴν γένεσις κηνοθυμῶν καὶ μὴ γνῶσιον, καὶ τὰ φρονήματα τὰς καὶ τὰ διανοήματα καδὸν ἀεὶ ποτε σφάλμασι καὶ ταπεινοῦνται· καὶ μάλιστα ὀρθῶς καὶ ἀληθῶς λέγει ὁ πακτῆς ἐκείνος ὁ πακτῆς εἶπεν· δουλιόπτεσι ἐκείνος ὅπου εἶπεν ὅτι εἶχε ἀτυχῶν πατέρα ἢ μητέρα καλὰ καὶ δὴ εἶαι μεγалоψυχροσ ἀνθρώπου· ὡς πρὸς πάλιν τὸ εἶπεν, ὅσοι ἔχουσι εὐδόξους καὶ λαμπροὺς γονεῖς, γίμνοισιν ὑποδριφαιίας καὶ μεγαλαυχίας· καὶ λέγουσι τὸν διόφαντεν τὸν ἡγοῖ δεμισκλέας τῆς στρατηγῶν τῶν ἀθανάτων, ὡς πολλὰς εἶπεν εἰς πολλοὺς, ὅτι ἐπι αὐτὸς βούλεται, ἐκείνο δέλει καὶ τὸ πλῆθος· τῶν ἀνθ-

Πλούταρχος, Παιδαγωγός, Βενετία,
εν οικία Βαρθολομαίου καλλιγράφου, 1544

Χορικό από το Ροδολίνο

Η τραγωδία Βασιλεύς ο Ροδολίνος του Ρεθυμνιώτη ποιητή Ιωάννη Ανδρέα Τρώιλου τυπώθηκε στη Βενετία το 1647, Η υπόθεση: Ο βασιλιάς της Μέμφης Ροδολίνος ζητάει σε γάμο την κόρη του βασιλιά της Καρχηδόνας Αρετούσα για λογαριασμό του φίλου του βασιλιά της Περσίας Τρωσίλου. Αυτό το τελευταίο όμως ο Ροδολίνος δεν το αποκαλύπτει, γιατί αν το αποκάλυπτε, ο βασιλιάς της Καρχηδόνας δε θα έδινε την Αρετούσα. Πατέρας και κόρη πιστεύουν ότι γαμπρός θα είναι ο Ροδολίνος και είναι πολύ ευχαριστημένοι. Κατά την επιστροφή στη Μέμφη ο Ροδολίνος αισθάνεται δυνατή αγάπη για την ανυποψίαστη Αρετούσα και βρίσκεται πια σε δίλημμα ανάμεσα στην αγάπη του αυτή και στη φιλία του με τον Τρωσίλο. Τελικά μέσα στις συγκρούσεις που δημιουργούνται όλοι οι ήρωες της τραγωδίας πεθαίνουν αυτοκτονώντας. Παραθέτουμε ένα χορικό.

[Χορικό της Γ' πράξης]

Στον Ουρανόν η Γνώση κυριεύγει*
και κυβερνά το φως τση όλη τη κτίση·
εις την υποταγή τση στέκ' η φύση
κι αυτήνης το Μελλούμενο δουλεύγει.*

ωρω

κυριεύγει: κυριαρχεί.

κι αυτήνης το μελλούμενο δουλεύγει: το μέλλον υπηρετεί τη γνώση· υποδουλώνεται στη γνώση.

Τούτο το φως πάσ' αγαθό ερμηνεύγει*
φως άξο, απού* ποτέ δεν κάμνει δύση,
φως, απού κάμνει αθάνατη τη ζήση
κι απού κι ο ίδιος ήλιος του ζηλεύγει.

ωξω

Ετούτο δόξες άψευτες χαρίζει
κι απ' όλους που τσι ακτίνες του ακλουθούσι
μηδένας τύχης φόβο δε γνωρίζει.
Αμ' όσοι τέτοιες χάρες δεν ποθούσι
και τση Αγνωσιάς το σκότος τσι αμποδίζει
σκοντάφτουσι κι εις βάραθρα γλιστρούσι.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

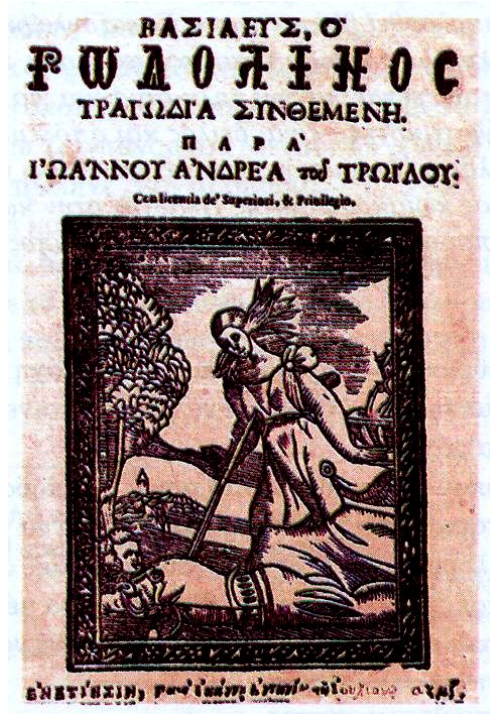
1. Σε ποιες έννοιες αντιπαράτίθεται στο ποίημα η γνώση και ποια είναι η σημασία της κάθε αντιπαράθεσης;
2. Έχετε τη γνώμη ότι το ποίημα εκφράζει το πνεύμα της εποχής του και πώς; Για την απάντηση σας να λάβετε υπόψη α) τα γνωστά από την ιστορία χαρακτηριστικά του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης και β) τη χρονολογία που γράφτηκε το κείμενο.

ερμηνεύγει: φανερώνει, αποκαλύπτει.
απού: όπου, που.

3. Ποιος είναι ο ιδιαίτερος τόνος που χαρακτηρίζει το ποίημα;
4. Να επισημάνετε τα μορφικά χαρακτηριστικά του ποιήματος.

Εξώφυλλο της α' έκδοσης (1647) στη Βενετία
(Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Κατζούρμπος

Ο Κατζούρμπος είναι η κορυφαία από τις κωμωδίες του κρητικού Θεάτρου. Γράφτηκε από το Γεώργιο Χορτάση στο τέλος του 16ου αι. και ακολουθεί τα πρότυπα της ιταλικής κωμωδίας των χρόνων της Αναγέννησης. Η υπόθεση της κωμωδίας είναι υποτυπώδης: Δυο νέοι, ο Νικολός και η Κασσάνδρα, αγαπιούνται, αλλά η Πουλισένα, ψυχομάννα της Κασσάνδρας, θέλει να την παντρέψει με τον πλούσιο γερο-Αρμένη, για να κερδίσει χρήματα. Τελικά αποκαλύπτεται ότι η Κασσάνδρα είναι η κόρη του Αρμένη, που την είχαν αρπάξει οι Τούρκοι. Έτσι η κωμωδία τελειώνει με το γάμο των δυο νέων. Η αξία της κωμωδίας δεν οφείλεται στην υπόθεση, αλλά στα κωμικά ευρήματα, στους κωμικούς τύπους και στις κωμικές καταστάσεις, καθώς και στη γρήγορη δράση, τη ρέουσα γλώσσα και τον καλλιεργημένο στίχο.

Στη σκηνή που ακολουθεί βλέπουμε τον Κουστουλιέρη και τον υπηρέτη του Κατζούρμπο. Ο πρώτος είναι ο τύπος του φαφλατά, καυχησιάρη στρατιωτικού που όλο παινεύεται για την παλικάριά και για τα κατορθώματά του, ενώ στην πραγματικότητα είναι δειλός και απόλεμος, «παλικάρι της φακής» που λέει ο λαός. Παρόμοιους τύπους έχει δώσει η Νέα Αττική Κωμωδία και ο Λατίνος κωμικός ποιητής Πλαύτος στην κωμωδία του *Miles gloriosus* (=καυχησιάρης στρατιωτικός). Ο Κατζούρμπος είναι ο τύπος του αστείου υπηρέτη.

ΚΟΥ. Κατζούρμπο, θες να 'ρθείς κι εσύ στη μάχη
μετά μένα;
Και τάσσω σου μ' ονόματα να βγούμε
παινεμένα.

ΚΑ. 'Σ ποια μάχη;

ΚΟΥ. Εκεί οπού πολέμου, τ' αυτιά σου να γρικούσι
χίλια ταμπούρλα 'ς μια μερά κι εις άλλη να
χτυπούσι,
χίλιες λουμπάρδες* να βρόντου, και χίλιες
στον αέρα 5
παντιέρες ομορφότερες να βλέπεις πάσα
μέρα·
χέρια και πόδια να θωρείς 'ς τσι κάμπους να
κυλιούνται,
κι αρίφνητες αρκουμπουζιές* τριγύρω να
γκρικούνται,
να σκοτεινιάσου οι ουρανοί κι ο κόσμος να
τρομάσσει,
κι όσο μπορεί πάσα κιανείς στον πόλεμο να
ράσσει.* 10

ΚΑ. Συμπάθησ' μου, δεν έρχομαι 'ς τέχνη που δεν
μ' αρέσει
έφευγα, αν ήμουν εδεκεί, στω λουμπαρδιών
τη μέση.

Να πάγω; μη, για το Θεό! και πάντεσμη* θωρούσι
τα βόλια τους με το θυμό σε ποια μερά χτυπούσι;

λουμπάρδα και μπομπάρδα: όπλο που έριχνε βόμβες ή πέτρες.

αρκουμπουζιά: η βολή ή ο κρότος από την εκπυρσοκρότηση του αρκουμπουζιού (πυροβόλου όπλου).

ράσσω:εφορμώ.

πάντεσμη και πάντες: μήπως.

γη πάντες θέλω εγώ πολλά; ένα μισό* με
φτάνει, 15

όπου κι α μ' εύρει, πάραυτα ζιμιό* να μ'
αποθάνει.

Άμε στη μάχη πούρι* εσύ, οπού 'σαι παλικάρι,
κι όλες του κόσμου τις τιμές έπαρ'* εσύ
μαγάρι,*

κι εγώ στη χώρα κάθομαι, σαν είμαι
μαθημένος.

Δεν έχω χρεία από μαλιές* να βγαίνω
παινεμένος. 20

ΚΟΥ. Κακόμοιρε κι ατύχουλα,* σα μποθρακός* δε
βγαίνεις

ποτέ σου μέσα οχ τα πηλά,* μα μέσα κει
απομένεις!

Οϊμέ, κι ας ήμουν εδεκεί, να μπω να πολεμήσω
σ' ένα φουστάτο μοναχός, τρακόσους
να ξεσκίσω

σολδάδους* και τσαούσηδες,* και χίλιους
γιαντισάρους 25

με μια θωριά αγριότατη να διώξω
σα γαιδάρους,

μισό: μικρό.

πούρι: όμως, βέβαια.

μαγάρι: μακάρι.

ατύχουλας: εδώ πολύ δειλός.

μποθρακός: βάτραχος.

οχ τα πηλά: από τη λάσπη.

σολδάδος: στρατιώτης.

τσαούσης: υπαξιωματικός (τουρκ.).

ζιμιό: αμέσως.

έπαρε: πάρε.

μαλιά: μάχη.

και το σπαθί μου σε καρδιές πασάδων να
χορτάσω,
και του Σουλτάνου του Μεεμέτ τα γένια ν'
ανασπάσω!

ΚΑ. Πώς; τρώσινε* και τα σπαθιά;

ΚΟΥ. Τρώσι μαθές κι εκείνα.

ΚΑ. Ετούτο δεν το κάτεχα. Γιαύτος* από την

πείνα 30

έφαγε το φηκάρι του και τούτο το δικό μου·

τρώει και τα παπούτσια μου μίαν ώρα,

στο Θεό μου.

ΚΟΥ. Λοιπό, ανέ λάχεις 'ς μια μαλιά, δε σε βαστάρ*

η ψη* σου

να κάμεις πράματα φριχτά κι εσύ με το σπαθί

σου;

ΚΑ. Είπα το 'γω από μιας αρχής, δεν έμαθα

σκριμίδα.* 35

λοιπό, ανέ λάχει τίβοτις, έχε σε μένα ολπίδα!

ΚΟΥ. Αμ' ίντα θες με το σπαθί κι έρχεσαι μετά μένα;

ΚΑ. Άμα σε ρεσαλτάρουσι,* να σου το δώσω

εσένα,

γιατί καλλιιά μπορείς εσύ δυο να βαστάς, όχι

ένα

εγώ πως είσαι δυνατός καλά 'χω

γνωρισμένα. 40

τρώσινε: τρώνε.

γιαύτος: γι' αυτό.

βαστάρει: βαστάει.

ψη: ψυχή.

σκριμίδα: ξιφομαχία.

ρεσαλτάρω: επιτίθεμαι, εφορμώ.

- ΚΟΥ.** Κατζούρμπο, γύρισ' εδεπά,* ξεσπάθωσε.
- ΚΑ.** Να ζήσεις,
μη με πειράζεις, κι άσι με.
- ΚΟΥ.** Μη θες να με μανίσεις!
- ΚΑ.** Πώς; μετά σένα εστοίχισα* για να με
ξεκοιλιάσεις;
Δε θα μαλώσω, δε φελώ, κι άσι με, μη με
σκάσεις!
- ΚΟΥ.** Δε θέλω να μαλώσω εγώ... 45
Δυο πόντους της σκριμίδας
θα σ' αρμηνέψω.
- ΚΑ.** Επ' άσ' εδά!*
- ΚΟΥ.** Ξεσπάθωσε! Αν επήδασ
σαν τράγος, θέλω σήμερα να μάθεις να
μαλώνεις.
Ξεσπάθωσε! (Τονέ χτυπά με το σπαθί).
- ΚΑ.** Άσι με, καλέ, για ίντα με σκοτώνεις;
- ΚΟΥ.** Να μάθεις θέλω, α λάχομε ποθές, α μ'
ασσαλτάρει*
μια κομπανία* σολδαδών, να κάμεις σα
λιοντάρι. 50
- ΚΑ.** Πλια ντάνο,* εις την πίστη μου, σου θέλω
δώσει μόνο.

εδεπά: εκεί (τοπ. επίρ.).

εστοίχισα: (ρημ. στοιχίζω)· υπηρετώ ως δούλος.

εδά: τώρα (χρον. επίρ.).

ασσαλτάρω: επιτίθεμαι, εφορμώ.

κομπανία: ομάδα στρατιωτών (λόχος),

πλια ντάνο: περισσότερη ζημιά.

Βλέπε μην αφιδαριστείς* σε μένα.

– Ξεσπαθώνω!

ΚΟΥ. Στάσου σα με θωρείς εμέ, έχ' έτσι το σπαθί
σου,
κράτει ψηλά την πόντα* σου, σύγκλινε το
κορμί σου,
στάσου στη βάρδια* τουτηνέ, κι α λάχει κι
έρθει οχθρός σου 55
μ' ένα μαντρέτο,* το λοιπό κι ο πόδας ο δικός
σου
κάμε λιγάκι να συρθεί, κι η χέρα σου ας
καλάρει
μ' ένα ροβέρσο* αδυνατό τον πόδα να
του πάρει.

ΚΑ. Πώς, έτσι, ε; {Του βαρεί τον πόδα με το σπαθί}.

ΚΟΥ. Οϊμένα, οϊμέ! σκύλε, στον πόδα κάτω μου
βάρηκες!

ΚΑ. Πούρι πλια ομπρός σου 'δωκα το μαντάτο, 60
πως πλια κακό παρά καλό θες έχεις από μένα.
Δε σ' έκοψα, και το σπαθί δεν είχ' ακονισμένα.

ΚΟΥ. Δε μ' έκοψες, μα επόνεσα. Πρέπει μου τούτη κι
άλλη,
γιατί σκριμίδα εβάλθηκα να μάθω ένα βουβάλι.

αφιδάρομαι: εμπιστεύομαι.

πόντα (η): η αιχμή.

βάρδια: φρουρά.

στάσου στη βάρδια τουτηνέ: στάσου σ' αυτή την
αμυντική στάση.

μαντρέτο: ειδικό χτύπημα του σπαθιού (όρος της
ξιφασκίας).

ροβέρσο: χτύπημα με αντίθετη κατεύθυνση (όρος της
ξιφασκίας).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Σε ποια σημεία της ανάγνωσης του κειμένου σάς έκανε ο ποιητής να γελάσετε; Προσπαθήστε να εξηγήσετε την αιτία και, γενικεύοντας, να βρείτε με ποιο τρόπο κατορθώνει ο ποιητής να δημιουργήσει το κωμικό στοιχείο.**
- 2. Πώς φαντάζεστε τους ηθοποιούς που θα υποδύονταν τους ρόλους σ' αυτή τη σκηνή (ύφος, στάση, κινήσεις, φωνή κτλ.);**
- 3. Να επισημάνετε από τη σκηνή αυτή τα γνωρίσματα του καυχησιάρη στρατιωτικού και να τα παραβάλετε με τα αντίστοιχα γνωρίσματα του τύπου που μας δίνει ο Πλάυτος στο απόσπασμά του.**
- 4. Να γράψετε ένα κείμενο με θέμα γενικά τον τύπο του καυχησιάρη, του κομπαστή.**

Ερωφίλη

Η σημαντικότερη τραγωδία της κρητικής λογοτεχνίας είναι η Ερωφίλη του Γεωργίου Χορτάτση. Γράφτηκε γύρω στα 1600 και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1637 στη Βενετία, μετά το θάνατο του ποιητή. Φαίνεται πως παίχτηκε αρκετές φορές στην Κρήτη, στα τελευταία χρόνια της Ενετοκρατίας. Το έργο είναι εμπνευσμένο από ιταλικό πρότυπο, το *Orbecche* του Gianbattista Giraldi, αλλά ο Έλληνας ποιητής δούλεψε πολύ ελεύθερα, μετρίασε τις αιματηρές σκηνές και έδωσε στους ήρωες του ήθος και περισσότερη ευγένεια. Έφτιαξε ένα έργο ελληνικό στο βαθύτερο χαρακτήρα του.

Τα διαλογικά μέρη της Ερωφίλης είναι γραμμένα σε ζευγαρωτούς δεκαπεντασύλλαβους στίχους, ενώ τα χορικά σε τερτσίνες (ιταλικό στιχουργικό σχήμα). Ανάμεσα στις πράξεις του έργου παρεμβάλλονται σκηνές άσχετες με την υπόθεση του –*Ιντερμέδια*– που είναι θεατρικές διασκευές της ερωτικής ιστορίας του Ρινάλδου και της Αρμίντας από το έργο του Τορκουάτο Τάσο *Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ*.

Υπόθεση της Ερωφίλης: Ο Φιλόγονος, βασιλιάς της αιγυπτιακής Μέμφιδας, ανέβηκε στο θρόνο σκοτώνοντας τον αδελφό του. Στην αυλή του μεγαλώνει ένα ορφανό βασιλόπουλο, ο Πανάρετος, γιος του επίσης σκοτωμένου βασιλιά της Τζέρτζας.¹

---

1. Οι τόποι είναι συμβατικοί· τα πρόσωπα έχουν ελληνικά ονόματα και θρησκεία την αρχαία ελληνική.

Η κόρη του βασιλιά Φιλόγονου Ερωφίλη ερωτεύεται τον Πανάρετο κι οι δυο νέοι παντρεύονται μυστικά. Όταν το μαθαίνει ο Φιλόγονος εξοργίζεται, σκοτώνει τον Πανάρετο και στέλνει την καρδιά του ως δώρο στην Ερωφίλη. Η Ερωφίλη αυτοκτονεί και ο Χορός, που τον αποτελούν κορασίδες υπηρέτριες της Ερωφίλης, εξεγείρεται και σκοτώνει το Φιλόγονο. Παρουσιάζεται τότε η σκιά (το φάντασμα) του δολοφονημένου αδελφού και εκφράζει ικανοποίηση για την τιμωρία του δολοφόνου βασιλιά.

ΠΡΑΞΗ Γ' - ΣΚΗΝΗ Ε' ΧΟΡΟΣ

Του πλούτου αχορταγιά, τση δόξας πείνα,
του χρυσαφιού ακριβιά* καταραμένη,
πόσα για σας κορμιά νεκρ' απόμεινα,
πόσοι άδικοι πόλεμοι σηκωμένοι,
5 πόσες συχνές μαλιές* συναφορμά* σας
γρικούνται ολημερνίς στην οικουμένη!
Στον άδην ας βουλήσει* τ' όνομά σας,
κι όξω στη γη μην έβγει να παιδέψει
νου πλιον ανθρωπινόν η ατυχιά* σας·
10 γιατί αποκεί, ως θωρώ, σας έχει πέψει*

ακριβιά: υπερβολική αξία.

μαλιά: μάχη, πόλεμος.

συναφορμά (σας): εξαιτίας (σας).

βουλώ: βουλιάζω, βυθίζομαι.

ατυχιά: δυστυχία.

έχει πέψει: έχει στείλει (το ρ. πέμπω).

κανείς στον κόσμον δαίμονας να ῥθείτε,
τς ανθρώπους μετά σας να φαρμακέψει.
Τη λύπηση μισάτε, και κρατείτε
μακρά τη δικιοσύνη ξορισμένη,
15 κι ουδέ πρεπό, μηδ' όμορφο θεωρείτε,
Για σας οι ουρανοί ῥναι σφαιλισμένοι,
κι εδών στον κόσμο κάτω δε μπορούσι
να στέκουν οι άνθρωποι αναπαημένοι·
20 με τς αδερφούς τ' αδέρφια πολεμούσι,
κι οι φίλοι τσι φιλιές των απαρνούνται,
και τα παιδιά τον κύρην* τους μισούσι...

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

---

1. Τι εννοεί ο ποιητής με τους στίχους:
γιατί... να φαρμακέψει;
2. Να βρείτε τα δεινά που, κατά τον ποιητή, προέρ-
χονται από την «αχορταγιά» του πλούτου και την
πείνα της δόξας και να αιτιολογήσετε αυτές τις
σχέσεις.
3. Η απληστία του πλούτου και η πείνα της δόξας
είναι ανθρώπινα πάθη. Πώς αισθητοποιούνται μέσα
στο ποίημα;
4. Το χορικό είναι γραμμένο σε «τερτσίνες». Να βρείτε
τα χαρακτηριστικά τους.

κύρης: πατέρας.

Γεώργιος Χορτάτσης

Ο Γεώργιος Χορτάτσης από το Ρέθυμνο, σύγχρονος του Σαίξπηρ και του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (Γκρέκο), είναι μαζί με το Βιτσέντζο Κορνάρο η πιο μεγάλη ποιητική φυσιογνωμία της κρητικής λογοτεχνίας και ο εισηγητής του θεατρικού είδους στην Κρήτη. Γεννήθηκε στα μέσα του 16ου αιώνα και πέθανε πιθανόν το 1610. Το έργο του δείχνει ότι είχε λάβει σπουδαία μόρφωση και γνώριζε πολύ καλά τη λατινική και την ιταλική λογοτεχνία και κυρίως το θέατρο. Ακολουθώντας τα πρότυπα του ιταλικού θεάτρου έγραψε και τα δικά του θεατρικά έργα: Την τραγωδία Ερωφίλη, την κωμωδία Κατζούρμπος και το ποιμενικό δράμα Πανώρια, που παλιότερα ήταν γνωστό με τον τίτλο Γύπαρης. Η δυνατή ποιητική του προσωπικότητα τον απελευθέρωσε από τη δουλική μίμηση των προτύπων και τον ανεξαρτητοποίησε σε βαθμό που τα έργα του να είναι γνήσια ελληνικά και να ξεπερνούν μάλιστα σε ποιότητα τα πρότυπά τους.

Σχέδια από το αυτόγραφο χειρόγραφο της Πανώριας (Αθήνα, Βιβλιοθήκη ναϊδρίου Αιξωνής Γλυφάδας)

Η Θυσία του Αβραάμ

Η Θυσία του Αβραάμ είναι θρησκευτικό δράμα– πρότυπο της είναι ο Ισαάκ του Ιταλού Luigi Groto. Οι πιο πολλοί μελετητές δέχονται σήμερα ότι η Θυσία είναι νεανικό έργο του ποιητή του Ερωτόκριτου Βιτσέντζου Κορνάρου. Το ελληνικό έργο όμως είναι πολύ ανώτερο από το ξένο πρότυπό του. Η ιδιοτυπία του είναι ότι καταργεί όλα τα εξωτερικά – συμβατικά – γνωρίσματα ενός θεατρικού έργου, όπως είναι η διαίρεση σε πράξεις και σκηνές, ο χορός, ο χώρος και ο χρόνος. Το έργο όμως έχει δραματική υφή και παρουσιάζει με ζωντάνια τον ατομικό πόνο. Ο ποιητής δεν επιμένει τόσο στη θρησκευτική συγκίνηση, όσο στη διαγραφή της ψυχολογικής κατάστασης των προσώπων. Παρουσιάζει αριστοτεχνικά την ψυχολογία του παιδιού, του πατέρα και της μάνας, καθώς και τους δεσμούς και τα αισθήματα που τους συνδέουν.

Δίνουμε ένα απόσπασμα από το αίσιο τέλος της φριχτής δοκιμασίας του Αβραάμ. Τη στιγμή που ήταν έτοιμος να θυσιάσει το μοναχογιό του, η πίστη του είχε πια δοκιμαστεί. Η λύση του δράματος εξελίσσεται ραγδαία. Εμφανίζεται αμέσως ο άγγελος, για να αποτρέψει τη θυσία και ο Αβραάμ στη θέση του παιδιού θυσιάζει ένα κριάρι. Πατέρας και γιος φεύγουν χαρούμενοι από το βουνό. Από τους δούλους, που συναντούν στο δρόμο, στέλνει ο Αβραάμ το Σιμπάν να αναγγείλει γρήγορα στη Σάρρα τη χαρμόσυνη είδηση. Ο Σιμπάν συναντά την Άντα που έρχεται προς το μέρος του αναζητώντας τον Αβραάμ και τον Ισαάκ:

ΣΙΜΠΑΝ

Άντα, ποια τύχη σ' έφερε 'ς τούτο το μονοπάτι
και είναι πίκρα και χολή η όψη σου γεμάτη;
Η Σάρρα τάχ' απόθανε κι ήρθες να 'πεις μαντάτο;
εγώ βαστώ άλλο καλό κι όλο χαρές γεμάτο·
αφέντης μας και το παιδί τον Θιον επροσκυνήσα,
στον πόλεμο οπού εμπήκασι σήμερα ενικήσα
κι επέψασιν εμέν' ομπρός να φέρω το μαντάτο,*
που 'ναι χαρές, παρηγοριές, καλές καρδιές γεμάτο.

ΑΝΤΑ

Ω Κύριε, παντοδύναμε, αφέντη των πραμάτων,
δόξα στην εσπλαχνία σου με το γλυκύ μαντάτο,
που 'πεψες* ανιπόλπιστα κι αφνίδια* εις τη Σάρρα,
που την ηφάνισ' ο καημός και του παιδιού η τρομάρα·
απού 'ρχουμου στον Αβραάμ να 'πω να το κατέχει,*
πως είν' στην ύστερη αναπνιάν και γλιτωμό δεν έχει.
Σιμπάν, και καλοπέ μου το, μην είσαι σαν χαημένος,
ειντά* 'καμεν ο Αβραάμ κι εβγήκε κερδεμένος;

ΣΙΜΠΑΝ

Δεν είν' καιρός να σου μιλώ εδώ στο μονοπάτι,
μ' α θέλεις να μ' αφουκραστείς,* ακλούθα και πορπάτει.*
Αφήνω σε και δεν μπορείς, απόμεινε στη στράτα·
δε θέλουσι παραθεσμιά* ποτέ καλά μαντάτα.

μαντάτο: είδηση.

έπεψες (πέμπω): έστειλες.

αφνίδια: ξαφνικά.

κατέχω: ξέρω, καταλαβαίνω.

είντα: τι. αφουκρούμαι (ακροώμαι): ακούω
προσεχτικά.

πορπάτει: περπατά.

παραθεσμιά: αναβολή, βραδύτητα.

ΣΑΡΡΑ

Βουηθάτε μου να σηκωθώ· κράτει μ' απού το νώμο,
κοντά στη στράτα κάτσε με να συντηρώ* το δρόμο,
για να μπορέσω να ρωτώ όσοι κι ανέ* περνούσι,
για το φρικτό μυστήριο αν ξεύρουν να μου 'πούσι.
Ταμάρ, καημένη, κάτεχε, η γι όρεξή μου λέγει,
μαντάτο τση παρηγοριάς για λόγου μου στρατεύγει*
και σα δαμάκι* αλάφρωση γρικώ* στα σωθικά μου
και σαν αέρα και δροσά τριγύρου στην καρδιά μου.

TAMAR

Γρικάς, κερά μου, ωσά φωνή που αντιλαλεί στη βρύση;
θωρείς εκείνο οπού γλακά* κοντά στο κυπαρίσσι;

ΣΑΡΡΑ

Εκείνος είν' ο δούλος μας, σώπαινε, να γρικήσω·
είντα φωνιάζει* δε μπορώ να του ξεκαθαρίσω.

TAMAR

Κερά, καλώς το 'δέκτηκες, το τέκνο συντροφιάζει*
καλά μαντάτα μάς βαστά, χαρές, χαρές φωνιάζει.

συντηρώ: παρατηρώ με προσοχή. ανέ: αν.

μαντάτο στρατεύγει: αγγελία έρχεται.

δαμάκι: λίγο, λιγάκι.

γρικώ: ακούω.

γλακώ: τρέχω.

φωνιάζω: φωνάζω.

συντροφιάζω: συνοδεύω.

ΣΑΡΡΑ

Ώφου καρδιάς απόκτυπος,* ώστε να μου σιμώσει!
κι είντα μαντάτο να 'ρχεται ο δούλος να μου δώσει;

ΣΙΜΠΑΝ

Κερά, τα συχαρίκια μου, επά* 'ναι το παιδί σου,
επά σιμά 'ναι η ζήση σου κι η παρηγόρηση σου.
Και πούρι* όλα τα κλάηματα, τα βάσανα κι η πρίκα,*
όλα χαρές, όλα δροσές σήμεραν εγενήκα.
Τυχαίνει να πρεμαζωκτού* δικοί και φίλοι ομάδα,
ν' αποδεκτού* τον Ισαάκ, που 'ρχετ' απού τον άδη.
Επά σιμά 'ν' ο Ισαάκ, επά χαρές μεγάλες,
επά 'ν' το κανακάρικο* κι άνοιξε τσοι αγκάλες.

ΣΑΡΡΑ

Έδε* μαντάτο το 'φες, έδε μαντατοφόρος,
και κάμπος οπού γίνηκε το γρινιασμένον* όρος!
Δόξα του ύπιστου Θεού και επί γης ειρήνη,
οπού 'δειξες του Αβραάμ σπλάχνος κι ελεημοσύνη·
οπού 'λυπήθης σήμερα κι εμέ τα γερατειά μου
και ήπαφες τους πόνους μου κι ήγιανες την καρδιά μου.

απόκτυπος: ο χτύπος.

επά: εδώ.

πούρι: γι' αυτό.

πρίκα (πίκρα): πικρία, λύπη.

να πρεμαζωκτού (πρεμαζώνομαι): να συναχτούν.

να αποδεκτού: να υποδεχτούν.

κανακάρης: (κανακάρικο) · χαϊδεμένος.

έδε (από την προστακτ. ιδέ): να.

γρινιασμένος: σκυθρωπός, κατσουφιασμένος.

Ω πολυέλεε Θεέ, δοξάζω τ' όνομα σου,
φύλλο δεν πέφτει οκ το δεντρό χωρίς το θέλημα σου.
Δεν ημπορώ να καρτερώ, να στέκω ν' ανιμένω*
πα ν' απαντήξω* του παιδιού γή απού το νου μου
βγαίνω.

Επά 'ναι ο κανακάρης μου, ώφου, η ψυχή μου βγαίνει
και η καρδιά μου δε βαστά'ς τόση χαρά που μπαίνει.
Κράτει μ' επά στα χέρια σου, οπού 'μαι ακουμπισμένη,
κράτει με, κι απού τη χαρά γρικώ κι η ψη* μου βγαίνει.

ΙΣΑΑΚ

Μάνα μ', επά 'ν' το τέκνο σου, όλο χαρές γεμάτο,
ανάστησέν το ο Θεός απού τση γης τον πάτο.
Δε μου μιλείς; δε μου γελάς και δε με κανακίζεις;*
δεν είμ' εγώ ο Ισαάκ; καλέ, δε με γνωρίζεις;
Τα περασμένα εδιάβησαν και τα γραμμένα ελιώσα,
επάψασι τα κλάηματα, τα βάσανα ετελειώσα.
Ας τη χαρούμε σήμερα ετούτη την ημέρα
κι απού τον άδη έρχομαι και ζωντανό μ' εφέρα.

ΣΑΡΡΑ

Πριν να σε περιλαμπαστώ,* να σε γλυκοφιλήσω,
τ' Αφέντη, οπού σ' εγλίτωσε, θα πα να 'φκαριστήσω.

ανιμένω: αναμένω, περιμένω.

να απαντήξω: να συναντήσω.

ψη: ψυχή.

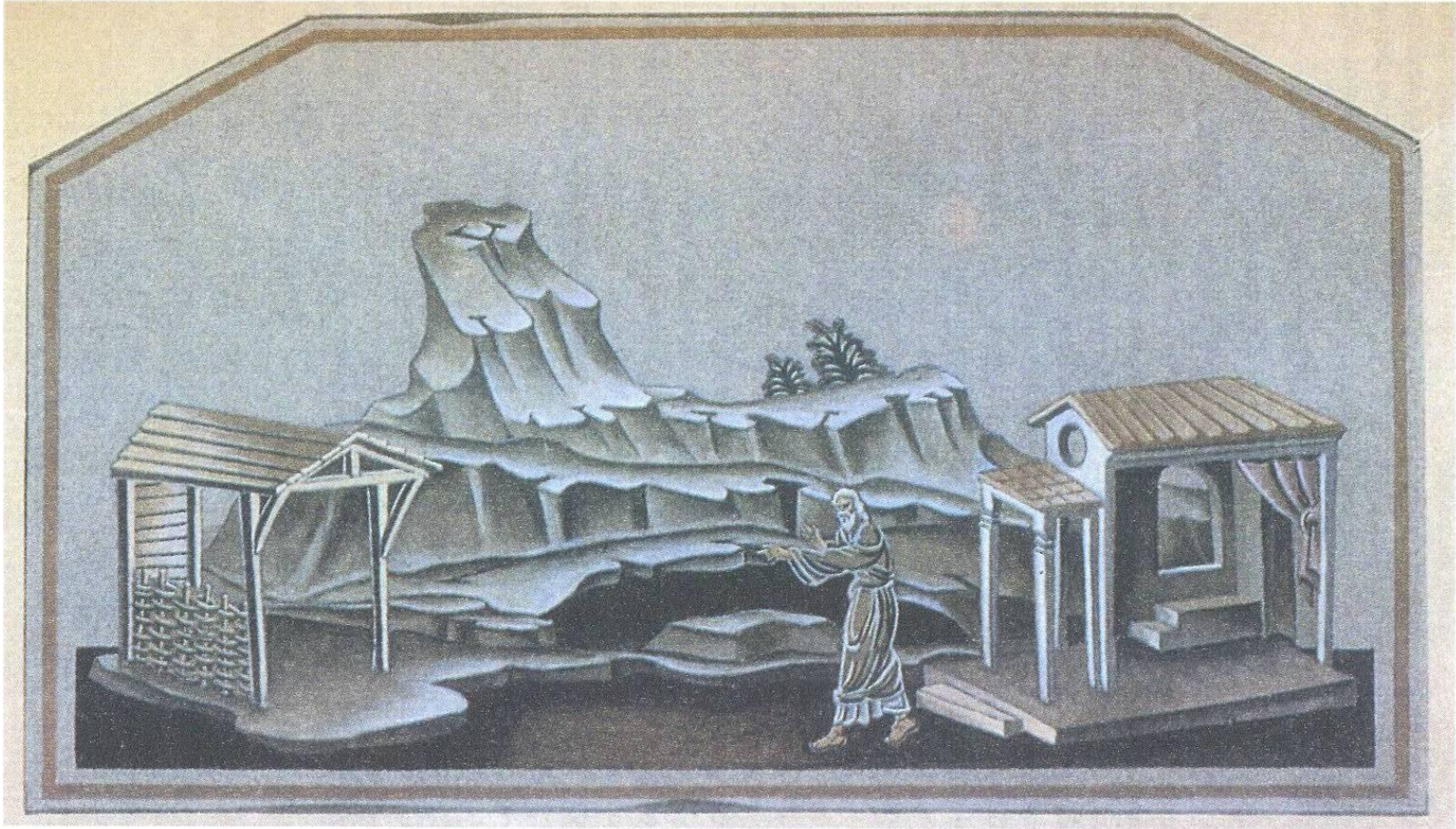
κανακίζω: χαϊδεύω.

περιλαμπάνω: αγκαλιάζω.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1. Πώς προετοιμάζει ο ποιητής ψυχολογικά τη Σάρρα για τη συνάντηση;**
- 2. Πώς κλιμακώνονται οι αντιδράσεις της;**
- 3. Συμμετέχουν ψυχικά οι δούλοι στα γεγονότα;**
- 4. Μπορεί το απόσπασμα του βιβλίου μας να αποτελέσει μια χωριστή σκηνή του δράματος; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.**

Κλεόβουλος Κλώνης (1900-1988), Μακέτα σκηνικού για το έργο Η θυσία του Αβραάμ (1933) Εθνικό Θέατρο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου ΤΟΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (10ος αι. – 1453)	17
ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	21
Εισαγωγή	21
1. Παραλογές	29
Του νεκρού αδελφού, Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	29
Της νύφης που κακοπάθησε, Παραλογές, εκδ. Ερμής (Γ. Ιωάννου)	35
2. Ακριτικά τραγούδια	39
Η αρπαγή της γυναίκας του Διγενή, Ελλην. Δημ. Τραγούδια (Ακαδ. Αθηνών), τ. Α΄	39
Ο γιος της χήρας, Ελλην. Δημ. Τραγούδια (Ακαδ. Αθηνών), τ. Α΄	42
Ο αιχμάλωτον, Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	45
3. Του Χάροντα – Του Κάτω Κόσμου	50
[Γιατί είναι μαύρα τα βουνά], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	50
[Ήλιε μου και τρισήλιε μου], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί ...	52
[Η λυγερή στον Άδη], Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί	54
4. Ιστορικά τραγούδια	57
[Το κρούσος της Αντριάνούπολης], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	57
[Πάρθεν η Ρωμανία], Βασ. Βιβλιοθήκη, τ. 46	58
[Οι σκλάβοι των Μπαρμπαρέσων], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	60
[Της Δέσπως], Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί	61
[Της Πάργας], Ν.Γ. Πολίτου, Εκλογαί	63

5. Κλέφτικα τραγούδια	66
[Της νύχτας οι αρματολοί], Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	66
Των Κολοκοτρωναίων, Ν. Γ. Πολίτου, Εκλογαί	69
Των Κοντογιανναίων, έκδ. Ερμής, (Αλέξ. Πολίτης)	72
Η ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ	75
Το έπος του Διγενή Ακρίτα (Π. Καλονάρος)	75
[Ο θάνατος τον πολεμά]	78
Πτωχοπροδρομικά	81
[μάθε το τσαγκάρην το παιδίν σου], (απόσπασμα), Λίνου Πολίτη, Ποιητική Ανθολογία	81
Ιπποτικά μυθιστορήματα	85
[Άγουρος ποθοφλόγιστος] από το μυθ. «Λίβιστρος και Ροδάμνη», στ. 2626-2656, Λίνου Πολίτη, Ποιητική Ανθολογία	87
Γεώργιος Φραντζής, Χρονικό, (απόσπασμα) εκδ. Δωδώνη	91
Θρήνοι	97
Το ανακάλημα της Κωνσταντινόπολης, (απόσπασμα), εκδ. Εμμ. Κριαρά	98
ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1669)	102
α) Λατινοκρατούμενος ελληνισμός	103
I. Πρώιμη περίοδος της κρητικής λογοτεχνίας	105
II. Η περίοδος ακμής της κρητικής λογοτεχνίας (τέλη 16ου αι. - 1669)	106
III. Η λογοτεχνική παραγωγή	108
β) Ο ελληνισμός της διασποράς	110
γ) Τουρκοκρατούμενος ελληνισμός	110
Καταλόγια	112
[Αν ήξευρα, κυράτσα μου...], Λίνου Πολίτη, Ποιητική Ανθολογία	112

Κυπριακά	115
[Πάγω...], Λίνου Πολίτη, Ποιητική Ανθολογία	115
Μπεργαδής, Απόκοπος	118
[Ειπέ μας αν κρατεί ουρανός], εκδ. Ερμής (Στυλ. Αλεξίου)	119
Ιωάννης Ανδρέας Τρώιλος,	
Χορικό από το Ροδολίνο	125
Χορικό της Γ΄ πράξης, Λίνου Πολίτη,	
Ποιητική Ανθολογία	125
Γεώργιος Χορτάτσης, Κατζούρμπος, απόσπασμα από	
τη Β΄ Πράξη – Κριτική έκδ. Λίνου Πολίτη	128
Ερωφίλη, απόσπασμα από την Γ΄ Πράξη, σκηνή Ε΄ –	
εκδ. Γαλαξία	135
Βιτσέντζος Κορνάρος, Η Θυσία του Αβραάμ	
(στ. 1059- 1126, εκδ. Γ. Μέγα)	139

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτι-κών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.